

**AFGANİSTAN'DA DEVLET İNŞASI VE ANAYASA
YAPIM SÜREÇLERİ**

2022

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Noriddin YILDIZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

AFGANİSTAN'DA DEVLET İNŞASI VE ANAYASA YAPIM SÜREÇLERİ

Noriddin YILDIZ

Prof. Dr. Ali ASKER

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZET	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/ KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	12
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
AFGANİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU	13
1.1. Afganistan'ın Tarihsel Gelişimi.....	13
1.2. Ahmad Şah Abdalı Dönemi ve Sonrası	16
1.3. Afganistan'ın Bağımsızlık Süreci.....	18
1.4. Amanullah Han Dönemi ve Batılılaşma Politikası (1919 1929)	20
1.5. Habibullah Kalakani Dönemi	23
1.6. Muhammed Nadir Şah Dönemi	26
1.7. Muhammed Zahir Şah Dönemi	27
1.8. Muhammed Davud Han'ın Başbakanlık Dönemi (1953-1963).....	28
1.9. 1973 Darbesi ve Cumhuriyetin Kuruluşu	31

1.10. Afganistan’da 1978 Darbesi ve Sovyet İşgali.....	36
1.11. Mücahitler Dönemi	41
1.12. Taliban Hareketi	46
1.13. 2001 Sonrası Demokrasiye Geçiş Dönemi.....	48
1.13.1. Genel Bakış.....	48
1.13.2. Hamid Karzai Dönemi (2001-2014).....	49
1.13.3. Muhammed Eşref Gani Ahmadzai Dönemi (2014-2021)	50
2. İKİNCİ BÖLÜM	53
AFGANİSTAN ANAYASALARININ GELİŞİMİ VE TEMEL HAK HÜRRİYETLERİ	53
2.1. Anayasa	53
2.2. Dünya Anayasacılık Hareketleri.....	53
2.3. Anayasa Yapım Süreci.....	54
2.4. Afganistan’da Anayasanın Gelişimi	56
2.4.1. 1923 Anayasası (Birinci Anayasa)	56
2.4.2. 1931 Anayasası (İkinci Anayasa).....	58
2.4.3. 1964 Anayasası (Üçüncü Anayasa).....	60
2.4.4. 1977 Anayasası (Dördüncü Anayasa)	61
2.4.5. 1980 Anayasası (Beşinci Anayasa).....	63
2.4.6. 1987 Anayasası (Altıncı Anayasa)	66
2.4.7. 1990 Anayasası (Yedinci Anayasa).....	69
2.4.8. 2004 Anayasası (Sekizinci Anayasa)	70
2.5. Afganistan 2004 Anayasasında Yasama, Yürütme ve Yargı Organları .	71
2.5.1. Yasama Organı	71
2.5.1.1. Volesi Jirga (Halk Meclisi)	72
2.5.1.2. Mişranu Jirga (Ayan Meclisi)	73
2.5.1.3. Loya Jirga	73
2.5.2. Yürütme Organı.....	74
2.5.3. Yargı Organı	75
2.6. Afganistan’ın 2004 Yılı Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler	76
2.6.1. Yaşam Hakkı	76
2.6.2. Özgürlük Hakkı	77
2.6.3. Eğitim Hakkı	77
2.6.4. Eğitim Kurumu Kurma Hakkı.....	78
2.6.5. Çalışma Hakkı.....	78
2.6.6. İfade Özgürlüğü Hakkı	79
2.6.7. Güvenlik Hakkı	80
2.6.8. Sağlık Hakkı	81

2.6.9.	Borçlanma Özgürlüğü	82
2.6.10.	Seçme ve Seçilme Hakkı	82
2.6.11.	Protesto Hakkı.....	83
2.6.12.	Konut Dokunulmazlığı Hakkı.....	84
2.6.13.	Seyahat ve Konaklama Hakkı	85
2.6.14.	Mülkiyet Hakkı	85
2.6.15.	Avukat Tutma Hakkı.....	86
2.6.16.	Aile Kurma Hakkı	87
2.6.17.	Afganistan'daki Yabancı Uyrukluların Hakları.....	88
2.6.18.	İnsan Hakları Bağımsız Komisyonu	88
2.7.	Afganistan'da Siyasal İslami Partiler.....	88
2.7.1.	Tarihsel Süreç	88
2.7.2.	Erkin Türkistan Partisi (ETP).....	90
2.7.3.	Cemiyeti İslami Afganistan Partisi (CİAP)	91
2.7.4.	Cepheyi Milli Necat Afganistan Partisi (CMNAP)	92
2.7.5.	Hizbi İslami "Halis" ("Halis" İslami Partisi).....	93
2.7.6.	Cepheyi Milli İslami Afganistan Partisi (CMİAP)	93
2.7.7.	İttihadı İslâmi Velayeti Şimâli Afganistan (Kuzey Vilayetlerinin İslam Birliği Partisi)	94
2.7.8.	Cünbişi Milli İslami Afganistan Partisi (CMİAP)	94
2.7.9.	Şii Siyasi Partiler	96
2.7.10.	İttihat Partisi (İP).....	96
2.7.11.	Hareket İslami Afganistan (HİA).....	97
2.7.12.	İttihadı İslami Afganistan Partisi (İİAP).....	97
SONUÇ		99
KAYNAKÇA		102
EKLER		115
ÖZGEÇMİŞ		122

TEZ ONAY SAYFASI

Noriddin YILDIZ tarafından hazırlanan “AFGANİSTAN’DA DEVLET İNŞASI VE ANAYASA YAPIM SÜREÇLERİ ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER .....

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 17/01/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Naim NAIMI (KBÜ) .....

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İskender KARAKAYA (YOBÜ) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi yararlandığım tüm eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın tezimle ilgili yaptığım bu bayana aykırı bir durumun saptanması halinde, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Noriddin YILDIZ

İmza :

ÖNSÖZ

Afganistan’da Devlet İnşası ve Anayasa Yapım Süreçlerini incelemek amacıyla yapılan bu tez çalışmasında, Afganistan’da günümüze kadar gelişen tarihi olaylar ve anayasal gelişmelerin tarihsel arka planına yer verilmiştir. Bu bağlamda Afganistan yeni kurulmuş bir ülke olmasına rağmen tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Eski Çağ’da Aryana, Orta Çağ’da Horasan olarak adlandırılan Afganistan, jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebi ile birçok devletin istilasına maruz kalmıştır. Bu açıdan 1842 ve 1878 yıllarında iki kez İngiliz işgaline uğrayan Afganistan, 1919 yılında Amanullah Han liderliğinde İngilizlerden bağımsızlığını kazanarak egemen bir ülke haline gelmiştir. Bu süreçte 1973 yılına kadar monarşi ile yönetilen Afganistan, Muhammed Davud Han’ın kuzeni Kral Muhammed Zahir Şah’a karşı gerçekleştirdiği darbe sonrası cumhuriyet sistemine geçilmiştir. Bunun ardından 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan işgali ve bu işgale karşı mücahitlerin isyanı, ardından 1996 yılında etnik çatışma sonucu ortaya çıkan Taliban rejimi, bugüne kadar ülkede istikrarlı bir yapının oluşturulmasına izin vermemiştir. 2001 yılında ABD işgali sonucu Afganistan’da yeni kurulan devlet, 20 yıl sonra tekrar Taliban’ın Kabil’i ele geçirmesiyle sona ermiştir.

Bu çalışmanın oluşmasında ve konu belirlemesinden bitirilmesine kadarki süreçte çalışmamı takip eden ve karşılaştığım her sorunun çözülmesinde destek olan kıymetli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ali Asker’e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Yaşamımın her döneminde ve eğitim hayatım boyunca varlıklarına binlerce kez şükrettiğim ve her zaman yanımda olduğunu hissettiğim başta annem ve babam olmak üzere bütün aileme sonsuz sevgilerimi sunarım.

Son olarak bana Türkiye’ye gelmek için fırsat sağlayan Hamidullah TADAŞ’a ve Türkiye’de öğrenim sürecinde her türlü yardımını esirgemeyen SADAV(Sosyal Araştırmalar ve Dayanışma Vakfı) vakfının tüm üyelerine sonsuz teşekkür ederim.

Noriddin YILDIZ

Ocak-2022

ÖZET

Tarih boyunca Türklerin topraklarının bir parçası olan Afganistan, farklı etnik grupların ve toplumların bir arada yaşadığı ve eski çağlardan yakın zamana kadar birçok büyük devletin işgaline maruz kalmış bir ülkedir. Ülke stratejik ve jeopolitik bir coğrafyada bulunması nedeniyle Perslerden Sasanilere, Büyük İskender'den Gaznelilere, Hintlilerden İngilizlere kadar birçok imparatorluğun odak noktası olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere'nin güç mücadelesi alanına dönüşen Afganistan 20. yüzyılın başlarına kadar İngilizlerin etkisinde kalmıştır. 1919 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla Rus etkisi altına giren Afganistan, 1979 yılında resmen Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. 1996 yılında Afganistan'ı ele geçiren Taliban'la birlikte ülke iç savaşa sürüklenmiştir. 2001 yılında ABD işgali sonrası Afganistan'da yeni kurulan devlet, 20 yıl aradan sonra tekrar Taliban'ın ülkeyi ele geçirmesiyle sona ermiş, yerine Afganistan İslam Emirliği kurulmuştur.

Genel olarak Afganistan'ın siyasi tarihine baktığımızda 1973 yılından bu yana istikrarlı bir yapıya ulaşamamıştır. Afgan komünistlerin iktidara gelmesi ve Sovyetler Birliği'nin işgali ile ülkede tüm insan hak ve özgürlükleri ihlal edilmiştir. Komünistler Anayasayı kendi hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmıştır. Dolayısıyla 1973 ve 2001 yılları arasında Afgan halkı, Komünistler, Mücahitler ve Taliban da dâhil olmak üzere çeşitli grupların baskısı altında yaşamıştır. Bu dönemde insan hakları, ifade özgürlüğü, kanun ve yasalar göz ardı edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Afganistan devletinin kuruluşu, tarihsel gelişimi ve siyasi gelişmeler incelenmiştir. İkinci bölümünde ise Afganistan anayasalarının tarihsel gelişimi, yapım süreçleri ve 2004 anayasasındaki temel hak hürriyetler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Devlet, Anayasa, Temel Hak ve Hürriyetler.

ABSTRACT

Afghanistan, which has been a part of the lands of the Turks throughout history, is a country where different ethnic groups and societies live together and has been occupied by many great states from ancient times to recent times. Due to the fact that the country is located in a strategic and geopolitical geography, it has been the focal point of many empires from Persians to Sassanids, from Alexander the Great to Ghaznavids, from Indians to British. Afghanistan, which turned into a power struggle area of Russia and England in the 18th and 19th centuries, remained under the influence of the British until the beginning of the 20th century. Afghanistan, which came under Russian influence after gaining its independence in 1919, was officially occupied by the Soviet Union in 1979. With the Taliban, who seized Afghanistan in 1996, the country was dragged into civil war. The newly established state in Afghanistan after the US invasion in 2001 came to an end with the Taliban's takeover of the country after 20 years, and the Islamic Emirate of Afghanistan was established in its place.

When we look at the political history of Afghanistan in general, it has not reached a stable structure since 1973. With the coming to power of Afghan communists and the occupation of the Soviet Union, all human rights and freedoms in the country have been violated. Communists used the Constitution as a tool to achieve their own ends. Thus, between 1973 and 2001, the Afghan people lived under pressure from various groups, including the Communists, the Mujahideen, and the Taliban. During this period, human rights, freedom of expression, laws and regulations were ignored.

In the first part of the study, the establishment of the state of Afghanistan, its historical development and political developments were examined. In the second part, information is given about the historical development of the Afghanistan constitutions, their making processes and the fundamental rights and freedoms in the 2004 constitution.

Keywords: Afghanistan, State, Constitution, Fundamental Rights and Freedoms.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Afganistan'da Devlet İnşası ve Anayasa Yapım Süreçleri
Tezin Yazarı	Noriddin YILDIZ
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	17.01.2022
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	122
Anahtar Kelimeler	Afganistan, Devlet, Anayasa, Temel Hak ve Hürriyetler

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	State Building and Constitution Making Processes in Afghanistan
Author of the Thesis	Noriddin YILDIZ
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	17.01.2022
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	KBÜ/LEE
Total Page Number	122
Keywords	Afghanistan, State, Constitution, Fundamental Rights and Freedoms

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BBC	: British Broadcasting Corporation
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Central Intelligence Agency
CIAP	: Cemiyeti İslami Afganistan Partisi
CMİAP	: Cepheyi Milli İslami Afganistan Partisi
CMNAP	: Cepheyi Milli Necat Afganistan Partisi
CMİAP	: Cünbiş'i Milli İslami Afganistan Partisi
Çev.	: Çeviren
ETP	: Erkin Türkistan Partisi
HİA	: Hareket İslami Afganistan
İP	: İttihat Partisi
İİAP	: İttihad İslami Afganistan Partisi
ISI	: Inter Services Intelligence
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
KHAD	: Afganistan Devleti Güvenlik Hizmetleri
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
p.	: Page
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusunu Afganistan’da devlet inşası ve anayasa yapım süreçlerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, Afganistan’da devlet inşası ve anayasa yapım süreçlerini ve bu süreçlerin toplumsal etkilerini incelemektir. Türkiye’de bu konuyla ilgili kaynakların yetersiz olduğunu dikkate alarak ilgili alan literatürüne katkıda bulunmak, araştırmaya önem kazandırmaktadır. Bu tez çalışması gelecekte Türkiye’de Afganistan’la ilgili çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Afganistan’da devlet inşası ve anayasa yapım süreçlerinin ortaya çıkması amacı ile yapılan bu çalışma, tarama-inceleme yoluyla çalışılmış olup, interdisipliner bir bakış açısıyla hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Türkçe, Farsça ve İngilizce kaleme alınan bilimsel kitaplar, tezler, makaleler, raporlar ile ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Afganistan’ın jeopolitik önemi nedeniyle g merkezlerinin yayılma ve mücadele sahasında bulunması, terör örgütlerinin güçlenme ve hareket alanına dönüşmesi, iç savaşlar ve idari zayıflıklar bugüne kadar onaylanan anayasaların uygulamada başarısız olmasında önemli rol oynamaktadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/ KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu Araştırma Afganistan’da devlet inşası ve anayasa yapım süreçleri çerçevesinde Afganistan’ın günümüze kadar olan siyasi tarihini ve anayasal yapım süreçlerini kapsamaktadır. Bu alışma esnasında karşılaşılan en önemli sorun Afganistan’da doğru kaynaklara ulaşmada yaşanmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU

1.1. Afganistan'ın Tarihsel Gelişimi

Afganistan, resmi adıyla Afganistan İslam Cumhuriyeti sınırları yeni oluşmuş bir ülke olmasına rağmen tarihi çok eskiye uzanmaktadır. Eski Çağ'da Aryana, Orta Çağ'da Horasan olarak adlandırılan Afganistan kuruluşundan günümüze kadar Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinin kesiştiği stratejik noktada yer alan bir ülkedir.¹

Doğu ve güneyde Pakistan, kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batıda İran, doğuda ise az bir sınırla Çin ile çevrilidir. Tarih boyunca ticaret yollarının merkezinde yer alan Afganistan bu stratejik konumu sebebiyle Moğollar, Türkler, İranlılar, Yunanlar, Araplar, İngilizler ve Ruslar gibi çeşitli milletlerin istilasına maruz kalmıştır. Tarihi kaynaklara göre, Afganistan'ın bu konumundan ilk istifade edenler, Persler olmuştur.² M.Ö. 500'lü yıllarda Pers İmparatoru Dara (1. Darius) bu ülkeyi kendi topraklarına katarak yaklaşık iki yüz yıl bu bölgede hâkimiyetini sürdürdükten sonra Makedonya Kralı Büyük İskender M.Ö. 334-324 yılları arasında çıktığı meşhur Asya seferinde, Pers İmparatorluğu'nu yenmesiyle Afganistan topraklarını da işgal etmiştir. Büyük İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla bu topraklarda önce Selevkiler Krallığı hâkimiyetini sürdürmüştü ve ardından M.Ö. 200'lü yıllarda bu bölgede kalan Yunanlılar kendi Baktriya Devleti'ni Hindikuş dağları ve Amu Derya (Ceyhun) arasında kurmuş ve yaklaşık M.S. 50 yılına kadar bölgede hâkimiyetini sürdürmüştür.³

Baktriya Devleti'nin Hint yarımadasında kurulan Çandragüpta İmparatorluğu ile yaşadığı mücadeleler sonucunda yıkılmasıyla, M.S. 50-125 yılları arasında Sakalar (İskitler) ve 125-480 yılları arasında ise Kuşani İmparatorluğu bu topraklarda hüküm sürmüştür.

M.S. 460'lı yıllarda Afganistan'a gelip yerleşen Akhun (Eftalitler) Türkleri, yaklaşık 100 yıl boyunca Batı Türkistan, Doğu İran ve Hindistan sahasında

---

¹ Bashir Ahmad Bashir, *Afganistan Anayasalarında Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019, s. 2.

² Mir Muhammed Siddik Farhang, *Afganistan Der Penc Karn'i Ahir*, Cilt:1, İntişarat Sepidi, Virginia, Amerika, 1988, s. 1-3.

³ Farhang, a.g.e, s. 2-5.

sürdürdükleri hâkimiyeti, 6. yüzyılın sonlarında kaybetmişler ancak Akhunlar ülkeyi terk etmeyerek orada yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Akhun Türklerinden sonra Afganistan toprakları Sasani İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Sasaniler ve Türkler arasında yaşanan mücadele sonucu bölgede çok sayıda Saka ve Türk kökenli beylikler ortaya çıkmıştır. Sasani İmparatorluğu'nun ilk İslam devleti ile girdiği 14 yıllık mücadele sonucu yıkılmasıyla İslam orduları bölgeye hâkim olmuştur.⁴

640 yılından itibaren Afganistan toprakları İslam ordusunun hâkimiyeti altına girse de ülkede uzun süre kalamamış ve Kabil'i ele geçirememişlerdir. Ancak Afganistan halkları arasında İslam dini hızla yayılmaya başlamıştır. Hz. Ali döneminde İslam dini Kabil'e kadar yayılırken 657 yılında bölgede yaşayan halkın tamamı Müslüman olmuştur.⁵ İslam ordusunun fethinden sonra bu bölgede büyük bir devletin kurulmadığı ve toplumun kabileler halinde yaşadığı görülmektedir. 9. yüzyılda Arap egemenliğinin zayıflamasıyla ortaya çıkan Samani Devleti, bölgenin büyük bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. 10. yüzyılın sonlarına doğru Samani Devleti'nin iç isyanlar sonucu zayıflaması üzerine ordunun büyük bir kısmını oluşturan Türkler, Alp Tegin önderliğinde Gazne Devleti'ni kurmuşlardır. Gazne Devleti'nin başkenti bugünkü Afganistan'ın Gazne şehri olmuş ve Gazneliler kısa zamanda bölgedeki Halaç Türkleri ve diğer kabilelerle birleşerek ordularını daha da güçlendirmişlerdir.⁶ 977 yılında Alp Tegin'in vefatı sonrası damadı Sebük Tegin tahta çıkmıştır. Sebük Tegin cesur bir kişiliğe sahip olduğu için Belçistan, Herat, Lagman ve Kabil'i fethederek kendini Horasan emiri ilan etmiştir. 997 yılında Özbekistan'ın Buhara şehrinde vefat eden Sebük Tegin'in yerine oğlu Sultan Mahmud tahta oturmuştur.⁷ Gaznelilerin en büyük hükümdarı Gazneli Sultan Mahmud 997-1030 yılları arasında Samani Devleti'nin topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmiş, Hindistan'a 17 sefer yaparak Ganj Nehri kıyılarına kadar İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynamıştır. Döneminde Gazne şehri büyük bir ilim, edebiyat ve kültür merkezi haline gelmiştir. Sultan Mahmud'un 1030 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu Mesut geçmiştir. Fakat babası gibi bir hükümdar

---

⁴ Atıqullah Behroz, *Afganistan Siyasi Coğrafyası Ekseninde Tarih ve Toplum* (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2020, s. 20.

⁵ Behroz, a.g.t, s. 21.

⁶ Akın Kiren, *Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü* (2001-2011), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012, s. 45.

⁷ Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan Der Mesir Tarih*, 1. Baskı, İntişarat Anvar Al-Kuran, Peşaver, Pakistan, 2017, s. 107.

olmayan Sultan Mesut, 1040 yılında Çağrı ve Tuğrul Beylerin komutasındaki Oğuz ordusuna yenilmiştir. Bu yenilgiden sonra Gazne Devleti bir daha toparlanamamış ve 1187 yılında Gurlular, Gazne ve Lahor şehrini fethederek Gazne Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Gazne Devleti'nin bütün ordu ve devlet yöneticileri Türklerden oluşurken, toplumun çoğunluğu ise Hindulardan oluşmaktaydı.⁸

Gurluların bölgede kurduğu hâkimiyeti uzun sürmemiş, 1204 yılında Harzemşahlar ve Karahitaylar'ın ordularına karşı savaşta yenilmesiyle bölge Harzemşah sultanı Alâeddin Muhammed tarafından ele geçirilmiştir. Gur devleti Afganistan'da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak Harzemşahlar'ın da hükümranlığı uzun sürmemiş, 1222 yılında Cengiz Han'ın önderliğindeki Moğol ordusu Gazne, Kabil ve Herat'ı işgal ederek ülkeyi yaklaşık 150 yıl boyunca ellerinde tutmuşlardır. Bölgedeki Moğol hâkimiyeti 14. yüzyılın sonlarında Emir Timur ordularının bu toprakları ele geçirmesiyle sona ermiştir.⁹

Emir Timur son seferini Çin'e gerçekleştirmek üzere yoldayken rahatsızlanır ve bu sefer esnasında vefat eder. Emir Timur'un ölümünden sonra küçük oğlu Şahruh, Herat şehrini başkent seçerek kendi emirliğini ilan etmiştir. Şahruh fetihlerden daha çok babasının bıraktığı mirası korumaya çalışmıştır. Şahruh döneminde Özbekler tarih sahnesinde daha çok önem kazanmıştır. 1444 yılında Şahruh'un yerine geçen oğlu Uluğ Bey siyasal kimliğinden daha çok bilimsel kimliğiyle öne çıkan bir hükümdar olmuştur. Uluğ Bey döneminde kültürel, sanat ve bilim alanında çok gelişme yaşanmıştır. Batılı bilim adamları tarafından bu döneme "Timur Rönesansı" adı verilmiştir. 1450 yılında Semerkant'ta tahta çıkan Miranşah'ın torunu Ebu Said, Uluğ Bey'in aksine astronomi ve felsefe alanlarıyla ilgilenerek ulema ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Ebu Said hem siyasi hem de askeri açıdan yetersizdi. Bu sebeple 1469 yılında Akkoyunlular ile arasında çıkan savaşta esir düşerek Akkoyunlular tarafından öldürülmüştür. 1470 yılında Ebu Said'in ölümünü fırsat bilerek Herat'ı ele geçiren Hüseyin Baykara, bölgeyi

---

⁸ Abdulhaluk Mehmet Çay, "Türklerin Müslüman Oluşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri Gazneliler", *Türkiye Kültür Portalı Yayınları*, Ankara, 2009, s. 2-4 ([Türklerin Müslüman Oluşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri \(kulturportali.gov.tr\)](http://kulturportali.gov.tr)).

⁹ Shogofa Rasekh M. Yahya, *Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Temelleri* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomik Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017, s. 5.

tamamen kontrol altına alarak 1506 yılına kadar hüküm sürmüştür. Hüseyin Baykara döneminde bu bölge istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur.¹⁰

Son olarak Emir Timur hanedanından Zahiriddin Muhammed Babür'ün bu topraklarda kurduğu Türk devleti uzun süre hâkimiyetini sürdürmüştür. Muhammed Babür'ün Kabil'i merkez seçerek kurduğu devlet, Türklerin Hindistan'da yerleşmesini sağlamıştır.¹¹

Babür Devleti'nin Afganistan ve Hindistan arasında dengeyi sağlayamaması kuzeyden Şeybani devleti ve batıdan da Safevilerin Afganistan topraklarına girmesine neden olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren Babür Devleti'nin zayıflamasıyla Afganistan topraklarında ortaya çıkan güç boşluğu, kuvvetli Peştun kabilelerini bağımsızlık için harekete geçirmiştir. Bu hareket Afganistan'da yeni bir devletin kurulmasının başlangıcını oluşturmuştur. Bu esnada Nadir Şah Afşar'ın ordusu Afganistan ve İran'ın büyük bir kısmını ele geçirerek hâkimiyeti altına almış; Hindistan Babür Devletini de vergiye mahkûm etmiştir. Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen Ahmad Han Abdalı Hindistan'daki Babür Türk Devletini de egemenliği altına almıştır. Babür Devleti'nin yıkılmasıyla Türkler Afganistan'daki hükümranlığını bugüne kadar kaybetmişlerdir.¹²

1.2. Ahmad Şah Abdalı Dönemi ve Sonrası

Ahmad Han Abdalı henüz 10-12 yaşında iken Nadir Şah Afşar'ın ordusunda dayısı Abdul Gani Han Alokozai ile birlikte büyümüştür. Saltanat tarihine göre hicri 1150'de Nadir Şah Afşar Kandahar'ı fethederek kendisine sadık olan komutan Abdul Gani Han Alokozai'ye bırakır. Daha sonra Ahmad Han Abdalı, Nadir Şah Afşar'ın askeri olarak liyakati sayesinde Peştun ve Özbek birliklerinin komutanlığına getirilir. Nadir Şah'ın suikast sonucu çadırında öldürülmesi üzerine ortaya çıkan iktidar boşluğundan çok iyi faydalanarak yüzyıllar boyunca yabancı devletlerin yönetimi altında yaşayan Peştunlar, kendi devletlerini kurma ve Afganistan'ı hâkimiyet altına

---

¹⁰ Töre Sivrioğlu ve Ahamd Jawid Türkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Birinci Baskı, Ceylan Matbaası, İstanbul, 2017, s. 148-158.

¹¹ Yahya, a.g.t, s. 5-6.

¹² Muhammed Aref Salihi, *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler (1973-2014)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s. 6.

alma fırsatını elde ederler.¹³ Abdalı Kabilesi, Sadozai kolu reisinin oğlu olan Ahmad Han Abdalı, 1747 yılında Kandahar’da toplanan Özbek, Hazara ve Peştun kabile büyükleri tarafından seçilerek yönetimin başına getirilir. Böylece Afganistan topraklarında devam eden Türk Hükümranlığı sona ermiş ve günümüze kadar devam eden Peştun hâkimiyeti başlamıştır.¹⁴

Ahmad Şah Abdalı bir Peştun asıllı olduğundan devlet yapısında egemen unsur olarak Peştunları ön plana çıkarmıştır. Abdalı öncelikle Gazne, Kabil, Herat ve Peşaver gibi önemli şehirleri ele geçirerek, Afganistan’ın kuzey sınırlarını Ceyhun Nehri’ne kadar genişletmeyi başarmıştır. 19. yüzyılda Afganistan Devleti Osmanlılardan sonra ikinci büyük Müslüman devleti olarak tanımlanmıştır.

Ahmad Şah Abdalı Afganistan’da güçlü bir merkezi otorite yerine, gücün diğer aşiret liderleri arasında paylaşılması esasına dayanan bir sistem kurmuştur. Böylece Afganistan’ı bu sistem ile uzun süre yönetmeyi başarmıştır. Ahmad Şah Abdalı önderliğinde Hindistan’a birçok sefer düzenleyen ve önemli başarılar elde eden Peştunlar, Hindulara karşı Hindistan Müslümanlarını koruma altına almışlardır.¹⁵

Ahmed Şah Abdalı’nın 1773’te ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Timur Şah, tarafsızlık siyasetini benimsemiş, ailevi ve iç sorunlarla karşı karşıya kalmış ancak bir zamandan sonra babasının bıraktığı İmparatorluğu korumayı başarmıştır. Timur Şah’ın 19 Mayıs 1793’te Peşaver’de bir veliaht adayı belirtmeden aniden vefat etmesi ve oğullarının çokluğu, Afganistan siyasi tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Timur Şah’ın oğulları arasında yaklaşık 40 yıl süren taht kavgaları, Barikzai Hanedanlığının iktidarı ele geçirmesiyle sona ermiştir.¹⁶ 1826’da Barikzai kabilesine mensup olan Amir Dost Muhammed Han yönetime geçmiştir. Bu dönemde Hindistan’a hâkim olan Britanya İmparatorluğu, Afganistan yönetimini zayıflatmak için baskı yapmaya başlamıştır. 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğunun Hindistan’ı savunmak ve Rusların “sıcak sulara” inmesine engel olmak için Afganistan üzerinde nüfuz mücadelesine girişmiştir. Bu dönemde Afganistan Emiri Dost Muhammed Han İran’ın

---

¹³Javad Musa Dalini, “Vakavi Amel Kard Siyasi- Nizami Ahmad Şah Durrani ve Peyamad-hayı An”, İntişarat *Portal Camii Ulum İnsani*, Sayı: 17, 2016, ss. 131-156.

¹⁴ Sahib Nazar Muradi, , “Az Ahmad Şah Abdali ta Abdurrahman han”, *HORASAN ZAMİN*, Afganistan, 2011, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=956/> (Erişim Tarihi: 25.12. 2020).

¹⁵ Ali Rıza Kuğu, Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2020, s. 77-78.

¹⁶ İtlaat Umumi, “Şabaka-i İtlaa Rasani Afganistan”, <http://www.afghanpaper.com/info/tarikh/tarikh.htm> (Erişim Tarihi: 25.12. 2020).

sıkıntılı bir dönemde olmasından faydalanarak İngiltere'nin de desteğiyle 1863'te savaşmadan Herat şehrini ele geçirmiştir. İngiltere bu yardımı karşılığında, Afganistan'da ordu üzerinde denetim ve başkentte bir vekil bulundurma hakkını kazanmıştır.¹⁷

Emir Dost Muhammed Han'ın vefatı sonrası oğulları arasında taht mücadelesi başlamış, Afganistan'ın huzuru bozulmuştur. Bu durumu fırsat bilen Britanya İmparatorluğu 1839 ve 1878 yıllarında Afganistan'ı iki kere savaş yoluyla işgal etmiş, ancak hiçbir işgal sonrası Afganistan'ı kontrol altına alamamıştır. Bunu anlayan İngilizler bu kez Afganistan yöneticilerini nüfuz altına alarak, 1919 yılına kadar Afganistan üzerinde dış denetim hakkını elde etmeyi başarmıştır.¹⁸

1.3. Afganistan'ın Bağımsızlık Süreci

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ülke yönetimi Dost Muhammed Han tarafından ele geçirilmiş olsa da Hindistan'ın kuzeyinde yaşayan Sihler Afganistan birliğini zayıflatmak için isyan çıkarmaya devam etmiştir. Bu dönemde İngiltere, Hindistan'ı korumak ve Rusların sıcak sulara erişmesini engellemek için Afganistan üzerinden Ruslarla nüfuz mücadelesine girişmiştir. Ardından 1839 yılında, İngiltere ve Afganistan arasında ilk savaş başlamış ve yaklaşık üç yıl sürmüştür. Afganistan, savaş sonucu İngiltere'nin işgaline uğramış olsa da 1863'te Dost Muhammed Han Kabil'i alarak tekrar ülke birliğini sağlamıştır. Ancak 9 Haziran 1863 tarihinde Emir Dost Muhammed Han'ın vefatı sonrası oğulları arasında taht mücadelesi ülkeyi tekrar kaosa sürüklemiştir. Bu mücadele 1868 yılında Dost Muhammed Han'ın oğlu Emir Şir Ali Han'ın Afganistan yönetimini ele geçirmesiyle sona ermiştir.¹⁹

Afgan hükümdarı Emir Şir Ali Han 1873'te Çarlık Rusya tarafından Türkistan'ın işgal edilmesi sebebiyle İngilizlerle bir anlaşma yapmıştır. Emir Şir Ali Han bu anlaşma ile İngilizlerden gerek kendi iktidarını sürdürebilmek gerekse Çarlık Rusya ile olan sınırlarını koruyabilmek için yardım istemiş ancak İngiltere, Ruslara karşı Afganistan

---

¹⁷ Abdullah Yegin, "Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA yayınları*, Sayı 53, İstanbul, 2015, s. 16-17.

¹⁸ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", *Avrasya Etüdleri*, Sayı 2, 2008, ss. 5-7.

¹⁹ Abdul Jamil Turani, *Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1919-1929)*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2016, s. 16.

topraklarında bir İngiliz ordusu konuşlandırma ve kendilerine ticaret imtiyazları verilmesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca Afganistan-İran sınırını belirlerken verimli toprakları İran'a bırakmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Emir Şir Ali Han'ın Ruslar ile yakınlaşması üzerine İngilizler, 1879'da Afganistan'ın Kandahar ve Celalabad şehrine saldırarak ikinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı başlatmıştır. Emir Şir Ali Han savaşta başarılı olamayarak Mezar-ı Şerif'e çekilmiş ve ertesi yıl vefat etmiştir.²⁰

Emir Şir Ali Han'ın ölümünden sonra yerine dost Muhammed Han'ın torunu Emir Abdurrahman Han İngilizlerin yardımıyla Afganistan yönetimini ele geçirmiş ve 1901 yılına kadar iktidarda kalmıştır.²¹ Emir Abdurrahman Han'ın 21 yıl süren iktidarı döneminde İngilizlerin baskısıyla 12 Kasım 1893 yılında Durand Hattı olarak imzalanan anlaşma ile Afganistan'ın bugünkü güney ve güneydoğu sınırları belirlenmiştir. Emir Abdurrahman Han Afganistan'ın bağımsızlığını sağlamak için hem İngiltere'ye hem de Rusya'ya mesafeli durarak ilişkilerini korumuştur. Emir Abdurrahman Han'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Habibullah Han döneminde Afganistan'da bağımsızlık ve modernleşme istekleri dönemin önemli gazetecisi Mahmud Beg Tarzi tarafından dile getirilerek haftalık yayım yapan Siracül-Ahbar (Haberlerin Meşalesi) Gazetesi'nde 1911 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. 8 yıl boyunca yayım hayatını sürdüren bu gazete kısa sürede emperyalist karşıtı Afgan milliyetçilerin ve modernleşme yanlılarının, birleşme merkezi haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Afganistan'da bağımsızlık istekleri daha da artmış; bu isteklerin Hindistan'a sıçramasından endişe duyan İngiltere, Afganistan'ı işgal etmeye karar vermiştir. Böylelikle İngiltere ile Afganistan arasında III. Afgan-İngiliz Savaşı yani "Bağımsızlık Savaşı" başlamıştır.²²

Habibullah Han'ın 20 Şubat 1919'da Laghman ilinde bir av partisi sırasında suikast sonucu öldürülmesi üzerine, kardeşi Nasrullah Han yeni emir olarak tahta çıkmıştır. Ancak hükümdarlığı bir haftadan fazla sürmemiş, Habibullah Han'ın oğlu Amanullah Han, Nasrullah Han'ı hapse atarak iktidarı ele geçirmiştir. Afganistan Kralı Amanullah Han, üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı esnasında İngiliz İmparatorluğunun

---

²⁰ Oğuz Hamşioğlu, Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933), (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 113.

²¹ Orhan yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları (1880-1901)", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, Malatya, 2010, s. 12-15.

²² Behroz, a.g.t, s. 23.

birkaç cephede savaş halinde olmasını ve Hindistan halkının ayaklanmalarını fırsat bilerek bugünkü Pakistan'ın kuzeyinde kalan Peştun bölgesini ele geçirmek için saldırıya geçmiştir. Amanullah Han önderliğinde Afgan ordusu, Hayber geçidini aşarak sınır ötesi Peşaver ile birlikte birkaç bölgeyi ele geçirmiş, ancak İngiliz hava kuvvetlerinin üstünlüğü sebebiyle geri çekilerek ateşkes yapmak zorunda kalmıştır. Ateşkes sonrası 19 Ağustos 1919'da Britanya İmparatorluğu ile imzalanan "Rawalpindi" anlaşması sonucu Afganistan tam bağımsızlığını kazanarak İngilizlerin etkisini ülke üzerinden söküp atmıştır.²³

Amanullah Han Afganistan'ın bağımsızlığını ilan ederken Sovyetler Birliği'nin yardımını almasıyla birlikte ülkede SSCB etkisi artmaya başlamıştır. Böylece Sovyetler Birliği, Afganistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyan ilk ülke olmuş ve 1921'de SSCB ile Afganistan arasında imzalanan Kabil anlaşması, ilk dostluk anlaşması olarak kabul edilmiştir.²⁴

1.4. Amanullah Han Dönemi ve Batılılaşma Politikası (1919 1929)

Amanullah Han, Emir Habibullah Han'ın oğlu, Emir Abdurrahman Han'ın torunu ve Barikzai hanedanının üyesi olarak 1 Haziran 1892'de Kabil'in Pagman ilçesinde dünyaya gelmiştir.²⁵ Amanullah Han, harbiye okulunda eğitim gören ve orduyla yakın bağları olan birisiydi. 20 Şubat 1919'da babası Emir Habibullah Han'ın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra 28 Şubat 1919'da iktidara geldi. İngiliz karşıtı olan Amanullah Han, 1919 yılında Kurtuluş Savaşı olarak bilinen üçüncü Afgan-İngiliz savaşını başlatmış ve bu savaşta galip gelmiştir. İngiltere bu savaş sonucu Afganistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdığı "Rawalpindi" antlaşmasını imzalamıştır.²⁶

1921'de Amanullah Han tam bağımsız Afganistan'ın ilk kralı olarak, Afganistan'ı modern bir ülke yapmak üzere Sovyetler Birliği, İtalya, Türkiye ve İran ile dostluk anlaşması imzalamıştır.²⁷ Amanullah Han var olan siyasal, toplumsal ve kültürel

---

²³ Kuğu, a.g.t, s. 86.

²⁴ Qassem Muhtat, S.S.C.B.'nin 1979 Yılında Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, s. 20.

²⁵ Sputnik Afganistan, "Amanullah Han Kibud", 2019, <https://af.sputniknews.com/afghan/201908193786621/> (Erişim Tarihi: 05.01. 2021)

²⁶ Ruzname Anis, "Nigahi Ba Zindagi va karname Amanullah Han", 2018. <https://dailies.gov.af/anis>. (Erişim Tarihi: 6.01. 2020).

²⁷ Muhtat, a.g.t, s. 21.

düzene şiddetle karşı çıkarak, geleneksel tutumları değiştirmeye çalışan bir kral olmasına rağmen, iktidarının ilk yıllarında dinî duyguları kullanarak halkı birleştirmeye çaba göstermiştir. Ama zamanla var olan geleneksel düzeni, din ve siyaset ayrımını laiklik çerçevesi ile şekillendirmeye başlamıştır. Reformcu bir kral olan Amanullah Han, Türkiye'nin laik ve demokratik düzenine benzeyen bir nizam ile kabinenin çalışmalarını belirlemek ve din ile devlet ilişkisini düzenlemek istemiştir. Daha sonra Türkiye'de kurtuluş mücadelesi veren Mustafa Kemal Atatürk'ün reformcu girişimlerinden etkilenen Amanullah Han bu reformlardan örnek alarak Afganistan'da uygulamak istemiştir. Böylelikle iki ülke liderlerinin birbirine olan hoş davranışı, diğer yandan Afganistan ve Türkiye'nin aynı dönemde kurtuluş mücadelesi vermesi, iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.²⁸

Amanullah Han'ın 10 yıllık önderliğinde Afganistan'da bağımsızlık ve reform sloganı altında anayasal reform hareketinin yükselişiyle birlikte Afganistan, dramatik bir değişim yaşamıştır. Bu dönemde, devlet kurma politikasını ve devlet ile toplum arasındaki ilişkileri şekillendiren üç olay arka arkaya sıralanmıştır: birincisi, Afganistan dış politikasının kontrolünü İngiliz İmparatorluğu'ndan almıştır. İkincisi, Afganistan hükümeti İngiltere'den aldığı maddi desteğini kaybetmiştir. Üçüncüsü, yeni hükümet Afganistan'ı modernize etmek için kapsamlı, ekonomik ve siyasi reformlara başlamıştır. Bu olaylar vergi gelirleri ve siyasi meşrutiyetleri nedeniyle o dönemde hükümetin ülke vatandaşlarına olan bağımlılığını artırmıştır. Afganistan'ın bu dönemde Sovyetler Birliği, Türkiye, Almanya, Fransa ve İtalya'dan askeri ve teknik yardım almasına rağmen, Britanya İmparatorluğu'nun düzenli yardımlarının yerini alamamıştır. Bu sebeple hükümet, ekonomik olarak devlet gelirini artırmak için bir yasal sistem tasarlayıp yeni bir vergi yasası çıkararak vergi yönetimini ve merkezi vergilendirmeyi iyileştirmiştir.²⁹

Amanullah Han döneminde yapılan en önemli ıslahatlardan biri 1923 yılında onaylanan Afganistan'ın ilk anayasası olmuştur. 73 maddeden oluşan bu anayasa ile Afganistan'da şahın yetkisi sınırlandırılmış, mahkemelerin ve Bakanlar Kurulu'nun

---

²⁸ Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 2010, ss. 155-165.

²⁹ Nimatullah Bijen, "Islahat İktisadi Dar Sad Sal Pas az İstiklal Afganistan", Radyo azadi, Kabil, 2019, <https://da.azadiradio.com/a/30115574%2021/> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

yetkisi artırılmıştır. Ayrıca bununla birlikte vatandaşlık hakları, basın özgürlüğü, kişisel haklar ve din özgürlüğü getirilmiştir.³⁰

Amanullah Han, saltanat döneminde Hindistan, Mısır, İtalya, Fransa, Belçika, Almanya, İngiltere, SSCB, Türkiye ve İran gibi birçok ülke ziyaretinde bulunmuştur. Bu ülkelerin siyasi, iktisadi, sosyal ve alt yapı alanlarından etkilenen şah aynısını Afganistan'da uygulamak istemiştir. Yurtdışı seyahatinden geri dönen Amanullah Han, ülkede Büyük Meclis (Loya Jirga)'ın³¹ tekrardan açılışı, Afganistan'ın ilk anayasasının kabulü, anayasal monarşinin ilanı, köleliğin kaldırılması, zorunlu eğitim, zorla çalıştırmanın yasaklanması, okulların yapımı, erkek ve kadınların dışarıda çalışabilmesi, yabancı ülkelere öğrenci gönderilmesi gibi önemli reformları gerçekleştirmiştir. Ayrıca kadınlar için başörtüsünün kaldırılması ve kanun önünde kadın-erkek eşitliği, Amanullah Han'ın reformları arasında yer almaktadır.³²

Kralın eşi Kraliçe Süreyya Hanım, yurtdışı seyahatinden döndükten sonra çarşafsız ortaya çıkmış, kadınları çarşaf giymemeleri için teşvik etmiştir. Tüm erkekler evin dışında Batı tarzı giyinmeye zorlanmış ve bu durum halkın özellikle mollaların sert tepkilerine neden olmuştur. Amanullah Han, Afganistan'da demokrasinin temellerini atan ilk kral olarak, ülke halkının medeni ve modern bir toplum olması için Batı'ya yönlendirmek istemiştir.³³

Amanullah Han, en çok eğitime önem vermiştir. Afganistan'da yeni eğitim sistemi inşa etmek için önce Türk hükümetinden, sonra Fransa'dan Afgan eğitim müfredatına katkıda bulunmalarını istemiştir. Bu dönemde Amanullah Han, ülkenin kalkınması ve ilerlemesi için Afganistan ticaret temsilcilerini Avrupa ve Asya ülkelerine dokuma, kâğıt yapımı, şeker, çimento, cam, sabun, vb. fabrikalara göndermiştir. Amanullah Han, tüm bu reformları Afganistan'ı modernleştirmek için yapmıştır. Ancak tam tersine reformlar kendisinin çökmesine yol açan bir kaosa neden olmuştur.³⁴

---

³⁰ Bashir, a.g.t, s. 5.

³¹ Loya Jirga: Afganistan'da Büyük Şura'nın adıdır. Aşiretlerin temsilcilerinden oluşan yüzlerce yıllık geçmişe sahip olan bu meclis tüm etnik gruplara katılım ve söz hakkı tanıyan ve genelde çok önemli durumlarda yapılan bir Büyük Şura'dır

³² Anisa Şahid, "Nigahi Ba Mirası İslahat Siyasi ve İctimai Şah Amanullah Han" Tolo News, Kabil, 2019, <https://tolonews.com/fa/afghanistan/> (Erişim Tarihi: 11.01.2021).

³³ Şahzad Sasanpur Durusti ve Ahmad, "Nakami İslahat Amanullah Han va Şekil Giri Hükümeti Baça-I Sakav Der Afganistan", İntişarat *Partial Camii Ulum İnsani*, Sayı: 8, Afgansitan, 2010, ss. 10-15.

³⁴ Hasibullah Sadeed, Sovyetlerin Afganistanı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2017, s. 30-34.

Amanullah Han'ın vaktinden önce uyguladığı siyasi, sosyal ve ekonomik reform hareketleri ülkenin geleneksel ve muhafazakâr aşiretlerinin şaha karşı harekete geçmesine yol açmıştır. İlk halk ayaklanması Paktiya ilinde başlamış, daha sonra bütün illere yayılmıştır. Amanullah Han yönetimi isyanları bastırmada başarısız olunca insanlar her taraftan Kabil'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Başkente ulaşan isyancılar Habibullah Kalakani etrafında toplanarak devletin hazinesini yağmalamıştır. Daha sonra Habibullah Kalakani ile birlikte isyancılar Peşaver-Kabil yolunu kapatarak, başkenti ablukaya almayı başarmıştır. Amanullah Han 14 Ocak 1929'da tahtından istifa ederek yerini kardeşi İneyatullah Han'a bırakmıştır. Ancak Serdar İneyatullah Han'ın hükümranlılığı sadece üç gün sürmüş, 17 Ocak'ta Kabil'e saldıran Habibullah Kalakani, tahtı ele geçirerek kendini yeni emir ilan etmiştir.³⁵

Amanullah Han Ocak 1929'da önce Kandahar'a sonra Mayıs 1929'da Hindistan'a kaçmış ve oradan da Haziran ayında İtalya'ya giderek hayatının sonuna kadar Roma'da yaşamıştır. 26 Nisan 1960 yılında İsviçre'de vefat eden Amanullah Han'ın naaşı Afganistan'a getirilerek Celalabad şehrine defnedilmiştir.³⁶

1.5. Habibullah Kalakani Dönemi

Abdurrahman Saqav'un oğlu Habibullah Kalakani, tahmini olarak 1890 yılında Kabil'in Kohdaman ilçesinde, Kalakan köyünde, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.³⁷ Babası Abdurrahman, Afgan-İngiliz savaşları sırasında askerlere su getirme görevinde bulunduğu için Saqav lakabını almıştır. Bu nedenle Habibullah Kalakani'ye Baççe-i Saqav (Sucunun oğlu) denmektedir. Tacik asıllı olan Habibullah Kalakani 1916 ve 1919 yılları arasında Muhammed Hussein Han'ın bahçesinde çalışmıştır. Habibullah Kalkani, 1920 ve 1922 yıllarında Türklerin yardımıyla oluşturulan örnek bir birime devlete hizmet etmek için gönüllü olarak katılmıştır. 1924 yılında ikinci bir dönem için

---

³⁵ Abedin Jamali, Afganistan Siyasetinde Monarşiden Demokrasiye Geçiş (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2018, s. 37-38.

³⁶ Mehmet Saray, "Amanullah Han (1892-1960), Afganistan Hükümdarı (1919-1929)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emanullah-han/> (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

³⁷ Habibullah Kalakani, "Ayari Az Hurasan Ya Baça-I sakav", Spotnik Afganistan, <https://af.sputniknews.com/opinion/201901183036376/> (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

askere alınan Habibullah Kalakani devlete karşı Mangal adı altında isyan edenlerin bastırılmasında aktif rol almıştır.³⁸

Habibullah Kalakani, ordudan ayrıldıktan sonra Amanullah Han'ın reform programlarına karşı gelerek Afganistan'ın kuzeyine kaçmış ve oradan da bugünkü Pakistan'a gitmiştir. 1926'da Habibullah Kalakani, Pakistan'dan dönerek kuzey halkının direniş güçlerinin başına geçmiştir. Kuzeyde pek çok din âlimi; özellikle Amanullah Han'ı kâfir ve hükümetini gayri meşru olarak nitelendiren Nakşibendi tarikatı Habibullah Kalakani'yi, devlete karşı savaşılmaya teşvik etmiştir.³⁹

1928 yılında Habibullah Kalakani, Amanullah Han'ı devirmek için direniş hareketini başlatmıştır. Amanullah Han yönetimi bu direniş hareketini bastırmada başarısız olunca devlete karşı olan insanlar her taraftan Kabil'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Başkente ulaşan isyancılar, Habibullah Kalakani etrafında toplanarak devletin hazinesini yağmalamıştır. Daha sonra Habibullah Kalakani ve isyancılar Peşaver-Kabil yolunu kapatarak, başkenti abluka altına almayı başarmıştır. 17 Ocak 1929 yılında Kabil'e saldıran Habibullah Kalakani kraliyet sarayını ele geçirerek kendini yeni emir ilan etmiştir.⁴⁰

Amanullah Han'ın ıslahat programlarına karşı çıkması nedeniyle din âlimleri tarafından "Allah Resulünün hizmetçisi" lakabını alan Habibullah Kalakani, hükümet kabinesini birçok okuma ve yazması olmayan, kendi yakın arkadaşlarından oluşturmuştur.⁴¹

Habibullah Kalakani iktidara gelince Amanullah Han döneminde gerçekleştirilen bütün reformları kaldırıp yerine katı şeriat kurallarını uygulamıştır. Bunlardan bazıları aşağıda örnek olarak verilmiştir.

- İlk olarak 1923 anayasasını yürürlükten kaldırmış, yerine şeriat kurallarını uygulamaya koymuştur.

---

³⁸ Naciyyullah Qasimi, *Rejim Hay Afganistan Ta-i yak Garn-i Ahir*, Cilt: 1, İntişarat Danış Kitap Hane, Peşaver, Pakistan, 2000, s. 26.

³⁹ Basir Ahmat Hasanzade, "Haşadimin Salroz Padişahi Habibullah Kalakani", BBC News Farsi, Afganistan, 2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/01/090113_dn_habibullah_kalakani (Erişim Tarihi: 26.01.2021).

⁴⁰ Jamali, a.g.t, s. 37-38.

⁴¹ Sadeed, a.g.t, s. 35.

- Ülkede yabancı dil eğitimi veren bütün okulları kapatmış ve Amanullah Han döneminde kapatılan dini okullarını tekrar faaliyete geçirmiştir.
- Kadınların tek başına dışarıya çıkmasını yasaklamış ve başörtüsü takılmasını zorunlu kılmıştır.
- Güneş takvimi yerine Hicri takvimini uygulamaya koymuştur.⁴²

Habibullah Kalakani'nin ilk hedef kitlesi Amanullah Han döneminde devlet memurları, zengin kesimler ve batılılaşmayı savunan etkin bilim adamları olmuştur. En çok yabancı ülkelere gönderilen öğrencilerden şüphelenmiş ve onları gizli düşman olarak gördüğü için tekrar ülkeye geri getirmeye çalışmıştır. Kalakani, halkın desteğini kazanmak için Amanullah Han döneminde uygulanan ve toplumun karşı çıkmasına sebep olan ağır vergileri indirme sözü vermiştir. Ayrıca vatana hizmet etmesi için uygulanan zorunlu askerlik yasasını da kaldırmıştır. Daha sonra Kalakani emirliğini meşrulaştırmak ve gücünü sağlamlaştırmak için ulemanın desteğini almış olsa da otoritesi Kâbil, Kandahar, Gazne, Herat ve Mezar-ı Şerif gibi iller ile sınırlı kalmış ve Afganistan'ın tamamına hâkim olamamıştır.⁴³

Habibullah Kalakani döneminde ilk kez din faktörü, siyaset alanında etkin hale gelmiştir. Bu dönemden sonra gelen yöneticilerin tümü dini inançlarına bağlı kalarak savaşıacaklarını ve İslam dininin esaslarına uygun yöneteceklerine dair söz vermişlerdir.⁴⁴

Habibullah Kalakani her ne kadar şeriatçı, dine bağlı birisi olsa da etnik olarak Tacik asıllı olmasından dolayı, ayrıca ülkenin ekonomi ve güvenlik problemlerinin yavaş yavaş artmasından dolayı uzun süre yönetimde kalamamıştır. Başlangıçta ülkenin en büyük etnik grubu olan Peştun halkından kendisine destek verenler bile yönetimin Kalakani gibi Peştun kabilesinden olmayan eğitimsiz birinin eline geçmesini kabullenememişlerdir. İngiltere, bugünkü Pakistan'da yaşayan Peştun halkını kontrol edebilmek için kendileriyle ilişkisi olan Peştun asıllı birinin tahta çıkartmak istemesi üzerine Fransa'da yaşayan Amanullah Han'ın kuzeni ve eski savunma bakanı olan General Muhammed Nadir Han ülkeye döndükten sonra mollaların ve Peştun halkın

---

⁴² Qasimi, a.g.e, s. 27.

⁴³ Hamşioğlu, a.g.t, s. 309.

⁴⁴ Jamshid Burhani, Din ve Siyaset İlişkileri Bağlamında Afganistan'da Rejim Değişiklikleri (1973–2001), (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2015, s. 17.

desteğiyle Habibullah Kalakani'yi tahtan indirerek yönetimi ele geçirmiştir. Böylece dokuz aylık Habibullah Kalakani'nin iktidarı Muhammed Nadir Şah tarafından 1929 yılında sonlandırılmıştır.⁴⁵ Ayrıca Nadir Şah Jabal Al-Sirac kalesine sığınan Habibullah Kalakani ve arkadaşlarına zarar vermeyeceğine dair söz vererek teslim olmalarını istemiştir. Ancak 30 Ekim 1929'da teslim olan Kalakani ve arkadaşlarını sözünde durmayarak idam etmiştir.⁴⁶

1.6. Muhammed Nadir Şah Dönemi

Muhammed Yusuf Han'ın oğlu Muhammed Nadir Han 21 Nisan 1883 yılında Hindistan'ın Dehradun kentinde dünyaya gelmiştir. Eğitimi Hindistan'da harp alanında tamamlayan Nadir Han, Afganistan'a geldikten sonra orduya katılmıştır.⁴⁷ Habibullah Han döneminde generallik rütbesine ve daha sonra da mareşallik unvanına layık görülen Nadir Han, Amanullah Han yönetiminde bir süre savunma bakanı olarak görev yapmıştır. Daha sonra bir süreliğine Paris'te Afganistan Büyükelçiliği dâhil birçok önemli görevlerde çalışan Nadir Han, son dönemlerde Amanullah Han ile anlaşmazlığı sonucu görevden ayrılarak Fransa'ya gitmiştir.⁴⁸

1929 yılında Amanullah Han'ın tahttan indirilmesi sonrası Afganistan'a dönen Muhammed Nadir Han, ulemanın ve Peştun halkının desteğiyle dönemin Emiri Habibullah Kalakani'yi tahtan indirerek yönetimi ele geçirmiştir. 15 Ekim 1929 yılında Afganistan tahtına oturan Nadir Şah kendini yeni kral ilan ederek halkı baskı ve şiddetle yönetmeye başlamıştır.⁴⁹

Muhammed Nadir Şah iktidara geldikten sonra Amanullah Han döneminin reform düzenlemelerini kaldırarak mahkemeleri din âlimlerine devretmiş; kadınların başörtüsü takmalarını zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte Nadir Şah'ın görev süresi boyunca düzenli bir ordu kurulmuş ve Tıp Fakültesi'nin kurulmasıyla ülkedeki ilk üniversitenin temeli oluşturulmuştur. Eylül 1930 yılında Nadir Şah'ın saltanatını onaylamanın yanı sıra, yeni anayasayı onaylamak için Loya Jirga tertip edilmiştir.

---

⁴⁵ Kuğu, a.g.t, s. 91.

⁴⁶ Sadeed, a.g.t, s. 36.

⁴⁷ Jamali, a.g.t, s. 41.

⁴⁸ Mehterkhan Khwajamir, Afganistan'da İslam Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2015. s. 74.

⁴⁹ Sadeed, a.g.t, s. 37.

Onaylanan yeni anayasa görünüşte İran ve Türkiye anayasaları ve eski anayasa kullanılarak hazırlanmış olsa da, gerçekte kral ile din âlimleri arasında iktidarı paylaşan bir anayasa olmuştur.⁵⁰

Muhammed Nadir Şah basına özel bir değer vermiştir. Onun döneminde İslah gazetesi ve Anis gazetesi gibi yayın faaliyetine başlayan önemli gazeteler kurulmuştur. Kabil’de eski yollar onarılmış ve yeni yollar yapılmıştır. Ülkenin ilk bankası 1931 yılında Nadir Şah döneminde kurulmuştur. Son olarak, diktatörlük ile saltanatını sürdüren ve hükümrancılığının üçüncü yılında olan Nadir Şah, 8 Kasım 1933 yılında öğrencilere sertifika ve hediyeler verdiği bir tören sırasında Abdülhalik adlı bir öğrenci tarafından silah ile vurularak öldürülmüştür.⁵¹

1.7. Muhammed Zahir Şah Dönemi

Muhammed Nadir Şah’ın oğlu Muhammed Zahir Şah, 22 Temmuz 1914 yılında Kabil’de dünyaya gelmiştir. Altı yaşında okula başlayan Zahir Şah ilköğrenimini Habibiye Lisesi’nde tamamlamıştır.⁵² Bu dönemde Babası Muhammed Nadir Şah, Fransa’ya büyükelçi olarak atanınca onunla birlikte Fransa’ya gitmiştir. Fransa’da birçok okula giden ve eğitimini orada devam eden Zahir Şah babasının Afganistan’a gelip kral olmasından sonra ülkeye dönmek zorunda kalmıştır.⁵³

Ülkeye dönen Zahir Şah bir senelik askeri eğitimi aldıktan sonra savunma ve eğitim bakanlıklarında göreve başlamıştır. Bu arada, babası Nadir Şah’ın kendi hazırladığı bir tören sırasında Abdülhalik adlı bir öğrenci tarafından vurularak öldürülmüştür.⁵⁴ Bunun ardından devletin ikinci adamı ve başbakanı olan amcası (Muhammed Haşim Han) hükümet işlerinden sorumluydu ve Afganistan kuzeyine gitmişti. Diğer amcası Savunma Bakanı Şah Mahmud, Nadir Şah’ın öldürülmesinden hemen sonra hükümet yetkilileri ve din adamlarıyla bir toplantı yaparak 19 yaşındaki Zahir Şah’ı kral ilan etmiştir. Ancak Zahir Şah’ın gençliği ve ülkeyi yönetme

---

⁵⁰ Kasımi, a.g.e, s. 33.

⁵¹ Musammim, *Nadir Şah Çigona Be Katul Resid*, İntişarat Areş, Peşaver, Pakistan, 2000, s. 24.

⁵² Jamali, a.g.t, s. 43.

⁵³ Fatema Asadullah, *Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din-Siyaset İlişkisi* (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2020, s. 71.

⁵⁴ Zabihullah Daştı, “Zahir Şah Dönemi Afganistan Türkiye İlişkileri(1933-1973)”, *Anasay*, 2021, Sayı: 17, ss. 125-152.

konusundaki deneyimsizliği nedeniyle, ülkeyi 17 yıl başbakanlık yapan amcası Muhammed Haşim Han yönetmiştir. Afganistan tarihinin en uzun hükümdarı olan Muhammed Zahir Şah döneminde özellikle onun 10 yıllık “demokrasisi” döneminde birçok değişiklik meydana gelmiştir. Ülkede kalkınma ve refah düzeyi yükselmiştir. Zahir Şah’ın görev süresi boyunca ülke istikrarlı bir görünüm elde etmiş, toplumda refah ve güvenlik hâkim olmuştur. Bu dönemde Zahir Şah’ın aldığı en önemli kararı ikinci dünya savaşına tarafsız kalması olmuştur.⁵⁵

Zahir Şah’ın kırk yıllık saltanatı boyunca sekiz kişi başbakan olarak hükümete başkanlık etmiştir. Son olarak Zahir Şah’ın 1973 yılında İtalya’ya tedavi için gittiği sırada kendi kuzeni Davud Han tarafından darbe yapılmış ve krallığına son verilmiştir.⁵⁶

1.8. Muhammed Davud Han’ın Başbakanlık Dönemi (1953-1963)

Nadir Şah’ın üvey kardeşi Serdar Muhammed Aziz’in oğlu ve Zahir Şah’ın damadı, Muhammed Davud Han, 18 Temmuz 1909 yılında Kabil’de dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini Amaniyeliyesi’nde tamamlayan Muhammed Davud Han daha sonra üniversite eğitimi almak için Fransa’ya gitmiştir. Orada mühendislik bölümünü okuyan Muhammed Davud Han, ülkeye döndükten sonra bir sene askeri eğitim almıştır. Ardından Dışişleri Bakanlığı’nda memur olarak çalışmaya başlayan Davud Han, daha sonra general olarak Savunma Bakanlığı’nda göreve başlamıştır.⁵⁷

Peştun asıllı bir siyasetçi olan Muhammed Davud Han, 1933 yılından 1947 yılına kadar Afganistan’ın Kandahar ve Farah gibi çeşitli illerinde Askeri Bölge Komutanı, Doğu Kuvvetler Başkomutanı ve Vali olarak görevde bulunmuştur.⁵⁸ 1947 yılında Muhammed Davud Han, dönemin başbakanı olan Şah Mahmud Han’ın isteği üzerine bir yıllığına Savunma Bakanlığı’nı üstlenmiş, daha sonra 1948 yılında Fransa’ya Afganistan’ın büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir.⁵⁹

---

⁵⁵ Sadeed, a.g.t, s. 38.

⁵⁶ Farheng, a.g.e, s. 423.

⁵⁷ Sadeed, a.g.t, s. 52.

⁵⁸ Asadullah, a.g.t, s. 75.

⁵⁹ BBC News, Farsi, “Nigahi Ba Zindagi Davud Han”, Kabil, 2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/03/090317_ram_daud_khan/ (Erişim Tarihi: 27.02.2021).

İki yıl geçmeden memleketine dönen Davud Han tekrar Savunma Bakanı olarak yeniden göreve başlamıştır. 1953 yılında yedi yıl başbakanlık yapan Şah Mahmut Han'ın istifa etmesi üzerine Davud Han, kuzeni Muhammed Zahir Şah'ın rızasıyla başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Bu dönemde iç çekişme ve partililiğe karışan kraliyet ailesi, modernleşme yanlısı olan Davud Han'ın başbakan olmasında etkin olmuştur.⁶⁰

Muhammed Davud Han, 10 yıllık başbakanlığı döneminde Afganistan'ın ekonomi ve altyapı alanında kalkındırmak için çok hızlı bir ekonomi politikası izlemiş ve buna bağlı olarak ekonomik destek sağlamak için SSCB'den yardım talebinde bulunmuştur. Afganistan Devleti'nin Hindistan topraklarında yaşayan Peştunların Afganistan halkıyla birleşmelerini beklerken, İngiltere'nin bu toprakları yeni kurulan Pakistan'a devretmesi, iki ülke arasında sınır anlaşmazlığına yol açmıştır. Ayrıca ABD'nin de bu sınır anlaşmazlığı konusunda Pakistan'ın yanında yer alması ve askeri yardım sağlaması, Davud Han'ı Sovyetler Birliği'ne daha da yakınlaştırmıştır.⁶¹ Bundan dolayı Davud Han, Afganistan ordusunun güçlendirilmesinde, ulaşım hatları, Bagram Hava Üssü ve Salang Tüneli gibi birçok önemli projelerin yapımında Sovyetler Birliği'nden yardım almıştır.⁶²

Davud Han, diğer başbakanlardan farklı olarak eski kabine üyelerini uzaklaştırıp yerine yenilikçi gençleri ve aydınları seçmiştir. Davud Han, Amanullah Han gibi kadınların özgürce yaşamalarını, başörtüsüz dışarı çıkmalarını desteklemiş ve çarşafın kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Vatanın korunması için zorunlu askerlik sistemini tekrardan başlatarak ordunun güçlenmesinde çok büyük katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, radikal İslamcı fikirleri ve sol olmayan bütün grupları baskı altına alarak sosyalist, komünist parti ve grupları serbest bırakmıştır. Bu dönemde basın ve ifade özgürlüğünün kısmen yok edildiği görülmektedir.⁶³

Soğuk Savaş'ın güçlü olduğu dönemlerde, Davud Han görünürde tarafsız dış politika izlese de yatıştırılan Peştunistan (Pakistan'ın sınırları içerisinde Peştun halkının yaşadığı bölge) sorununu yeniden gündeme taşıyarak Peştunistan'ın bağımsızlığını

---

⁶⁰ Nasir Mahrin, "Sadaret Serdar Muhammed Davud Han", *DW*, 2011, <https://www.dw.com/fa-af/> (Erişim Tarihi: 28.02.2021).

⁶¹ Sadeed, a.g.t, s. 42-43.

⁶² Kuğu, a.g.t, s. 94.

⁶³ Azmi Özcan, "Muhammed Davud Han (1909-1978)", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-davud-han/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).

istemmiştir. Böylece Afganistan ile Pakistan arasında var olan sınır anlaşmazlığı şiddetlenerek çatışmaların yeniden başlamasına sebep olmuştur. Bu nedenle tüm ilişkileri kesen Pakistan, Afganistan dış ticareti için büyük önem taşıyan transit kara yolunu da kapatarak Afganistan'ın dış ticaret taşımacılığını SSCB'nin eline bırakmıştır. Bu durumdan faydalanan Ruslar, 1955 yılında Afganistan'la transit taşımacılığı anlaşması imzalayarak Afganistan dış ticaretini kendilerine bağlamışlardır.⁶⁴

15 Aralık 1956 tarihinde Kabil'i ziyaret eden Nikolay Bulga'nın liderliğindeki Rus heyeti Muhammed Davud Han'ın Peştunistan politikasına destek olmak için 120 milyon dolar kredi sağlayarak Afganistan'da nüfuz alanını genişletmeye çalışmıştır.⁶⁵

1959 yılında Davud Han'ın SSCB'yi ziyaret etmesinin ardından Afganistan'a yaptığı yardımlar daha da hızlandırılmıştır. Davud Han'ın dış politikadaki en önemli hedeflerinden biri Peştunistan'ın bağımsızlığı olmuş, bu fırsatı iyi kullanan ve ülke üzerinde nüfuz alanını genişleten SSCB ile ilişkiler bu çerçevede giderek gelişmiştir. Ordunun güçlenmesi ve modernizasyonu en çok Sovyetler Birliği'nin yardımları ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde Afganistan'a SSCB'nin yardımlarına karşı ABD'nin talimatıyla, müttefik AB ülkeleri, Japonya ve BM eğitim, sağlık, tarım, madencilik alanlarında yardım ve yatırım yapmışlardır. Afganistan'ın stratejik ve jeopolitik konumunu kullanan Davud Han, getiri elde etmek hedefiyle her iki bloktan da yardım almıştır. Soğuk Savaş boyunca her iki bloğun karşılıklı hamlelerle oynadığı oyunlar ve planlar, Afganistan üzerinde devam etmiştir.⁶⁶

Davud Han'ın dış politikasından rahatsız olan İran Şahı Kabil'i ziyaret ederek Afganistan-Pakistan ihtilafını çözmek için arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. O sırada İran büyükelçiliğinin askeri ataşesi Afganistan Kralı ile İran Şahı arasında, Davud Han'ın yetkisini daha da sınırlandıracak önemli müzakerelerin yapıldığını söylemiştir. Bu dönemde Afganistan, askeri olarak Sovyetler Birliği'ne tamamen bağımlı durumdaydı. Sovyetler Birliği'ne gönderilen yüzlerce askeri ve sivil öğrenci eğitim görüyordu. Batı basınında bu düşük rütbeli Sovyet eğitilmiş subayların öne çıkmasıyla Afganistan'ın darbe tehlikesiyle karşı karşıya olduğu haberi gün geçtikçe artıyordu.

---

⁶⁴ İshak Ali Ehsas, "Peştunistan Khahi; İşk Yak Tarafa Muhammad Davud Han", Haşt Subh, Kabil, <https://8am.af/pashtunistan-one-sided-love-of-mohammad-daud-khan/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).

⁶⁵ Asadullah, a.g.t, s. 52-53.

⁶⁶ Hamasa Ghorı, Afganistan'da Cumhuriyet Rejiminin Kuruluşu ve İşleyişi (1973-1989), (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2019, s.19.

Dolayısıyla bu uyarıları dikkate alan Muhammed Zahir Şah, Davud Han ile yaptığı görüşmelerinde Afganistan’da günümüz dünyasında artık monarşi sistemiyle kraliyet ailesinden birinin hükümetin başına geçemeyeceğine karar vermiştir. Bu dönemde Afganistan’a Sovyet yardımının gün geçtikçe artması, kralın kendini tehdit altında hissetmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Davud Han’ın değişmesinde ve yeni bir hükümetin kurulmasında, İran Şahı’nın da etkisi olmuştur.⁶⁷

Muhammed Davud Han’ın istifasından sonra yerine başbakan olarak Dr. Muhammed Yusuf atanmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Sovyetler Birliği dâhil birçok sosyalist ülkelerin büyükelçileri, bu değişiklikten dolayı tepki göstermiştir. Dr. Muhammed Yusuf, kraliyet ailesinden olmayan Afganistan’ın ilk başbakanı olmuştur.⁶⁸ Özetle Davud Han’ı istifaya zorlayan en önemli hususlar aşağıda sıralanmıştır.

- Davud Han’ın iktidar döneminde muhaliflere karşı sert bir tutum sergileyerek muhalif liderleri hapse atması.
- Pakistan’da olan Peştunistan’ın bağımsızlığıyla ilgili izlediği yanlış politikalarından dolayı başarısız olması.
- Sovyetler Birliği ile aşırı derecede yakınlaşması ve batı desteğini kaybetmesi.
- Bütün devlet işlerini kimseye danışmadan kendi kararıyla yönetmiş olması.⁶⁹

1.9. 1973 Darbesi ve Cumhuriyetin Kuruluşu

ABD ve SSCB’nin başını çektiği iki kutuplu dünyada rekabet ve Soğuk Savaş’ın devam ettiği bir dönemde Afganistan’da Muhammed Davud Han, 17 Temmuz 1973 yılında kansız bir darbe (Beyaz Darbe) ile Muhammed Zahir Şah’ın 40 yıllık kraliyet dönemine son vermiştir. Afganistan’da bu darbe ile monarşi rejimi yıkılmış, yerine cumhuriyet dönemi başlamıştır. Afganistan’ın ilk cumhurbaşkanı sıfatıyla devletin başına geçen Muhammed Davud Han, darbeyi Zahir Şah’ın İtalya’nın Napoli şehrinde tedavi gördüğü sırada gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu darbenin gerçekleşmesinde sol

---

⁶⁷ Abdulhamit Mubariz, *Tahlil Siyaset Harici Afganistan Az Ahmat Şah Baba Darani Ta Hamit Karzey*, Cilt: 1, İntişarat Said, Kabil, 2011, s. 352-353.

⁶⁸ Mubariz, a.g.e, s. 354.

⁶⁹ Qari Feriaghun Batoor, *Afganistan’da Cumhuriyetin Kuruluşu* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016, s. 17.

görümlü siyasi gruplar, muhalifler ve SSCB’de eğitim gören subaylar önemli rol oynamıştır.⁷⁰

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Muhammed Davud Han’ın oluşturduğu ilk bakanlar kurulu toplantısında, Demokratik Halk Partisi’nin bir kanadı olan Komünist Perçem Partisi mensuplarının aktif bir şekilde yer alması, halk arasında darbenin gerçekleştiğiyle ilişkili birtakım soruların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin Davud Han darbeyi nasıl gerçekleştirdi, iç güçlerin mi yoksa dış güçlerin yardımıyla mı? Komünist partinin (Perçem kanadının) mensupları Davud Han’ın kabinesinde nasıl yer almışlardır? Müslüman ve milliyetçi kimliğiyle tanınan Davud Han’ın komünistlerle birlikte hareket etmesi doğru mudur? Darbe gerçekleşmeden önce Zahir Şah’ın bilgisi var mıydı? Darbenin Davud Han lehine hızlı sonuçlanmasının sebebi nedir? Davud Han bu sorulara cevap olarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Ülkenin dört bir yanındaki vatanseverler, ülkenin bu vahim durumuna her gün şahit oluyorlardı ve geleceklere için tedirginlerdi. Bunların arasından özellikle de ordudakiler bu durumu daha çok yaşıyorlardı ve devlet adamları belki bir gün bu durumun iyileşmesine çabalar diye umuyorlardı fakat sonuç olarak bu beklentileri faydasız çıkararak ıslah olunamaz hale gelmişti.”⁷¹ Davud Han, son zamanlarda Zahir Şah’ın yönetimde zayıf düşmesi ve ayrıca oğulları arasından yerine geçebilecek potansiyel güce sahip birinin olmamasından dolayı eninde sonunda bu darbenin SSCB yanlısı komünistler tarafından yapılacağını ön görüyordu. Bu yüzden mevcut rejimi değiştirmek için harekete geçmişti, ancak başbakanlığı döneminden on yıl geçtiği için ordu üzerinde çok fazla etkisi olmadığından tek başına gücü yetmiyordu.⁷² Bu sebeple SSCB yanlısı Demokratik Halk Partisi’nin bir kanadı olan Komünist Perçem Partisi ile iş birliği yaparak bu darbeyi gerçekleştirmiştir.⁷³

Kansız bir darbeyle iktidarı ele geçiren Muhammed Davud Han, 1 Ağustos 1973 tarihinde, Afganistan Cumhuriyeti Merkez Komitesi tarafından oluşturulan ilk cumhurbaşkanlığı kabinesini kabul ederek resmen göreve başlamıştır. Cumhuriyet kabinesindeki en üst makamda yer alan Muhammed Davud Han, Cumhurbaşkanı olmasına rağmen aynı zamanda Başbakan ve Savunma Bakanı görevlerini de kendisine

---

⁷⁰ Ghorı, a.g.t, s. 27.

⁷¹ Batoor, a.g.t, s. 41.

⁷² Batoor, a.g.t, s. 41-42.

⁷³ Davud Amin, “Kıssa-i Talh Kodatayı Afganistan Ki Faramoş Şudand”, Diplomasi İra, <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1995068/> (Erişim Tarihi: 30.01.2021).

bağlamıştır.⁷⁴ Bununla birlikte Başbakan yardımcılığına Dr. Hasan Şark, İçişleri Bakanlığı'na Faiz Muhammed, Eğitim Bakanlığı'na Dr. Nematullah Pajvak, Maden ve Sanayi Bakanlığı'na Dr. Abdülkarim, Sağlık Bakanlığı'na Nazar Muhammed İskender, Bilgi kültür Bakanlığı'na Dr. Abdürrahim Navin, Ziraat ve Sulama Bakanlığı'na Gulam Ceylani Bahtari ve Ticaret Bakanlığı'na da Muhammed Han Calalar getirilmiştir. Bu kabinede yer alan 13 bakandan 8'i sol görüşlü Komünist Perçem Partisi'nin mensuplarından oluşmaktaydı. Muhammed Davud Han ve milliyetçi muhafazakâr kesim kabinede azınlık durumuna düşmüştür. Ayrıca önemli devlet makamlarına, büyük şehirlere ve özellikle askeri, iktisadi, eğitim alanlarına komünist partinin üyeleri atanmıştır. Aslında Muhammed Davud Han, bu makamları komünistlerin darbeyi desteklediği için kendilerine hediye etmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla bu darbeyi fırsata çeviren solcular, Zahir Şah'ın son zamanlarında demokratikleşme dönemine giren Afganistan'da iktidarı ele geçirmek için çok çabalamış ancak bir sonuca ulaşamamıştı. Bu açıdan Davud Han döneminde devletin önemli mevkilerini ele geçiren solcular amaçlarına bir adım daha yaklaşmıştır.⁷⁶

Davud Han'ın yönetim kadrosunda Komünist Perçem Partisi mensuplarının aktif bir şekilde yer alması, halkı umutsuzluğa sevk etmiş ve devlete karşı nefret duymalarına sebep olmuştur. Bu durumu fırsata çeviren Komünistler, halkı arkasına alan ve devlete karşı muhalefet eden askeri ve siyasî şahsiyetlerin, düzenlediği farklı bahaneler ve tertiplerle ortadan kaldırmaya başlamıştır. Davud Han iktidarının ilk günlerinde komünistlerin yönlendirmesiyle devlete karşı gelen ve nefret besleyenleri ortadan kaldırılması arzusunda bulunmuş ve komünistlerin yanında yer almıştır. Bu sebeple Davud Han, 4 Mayıs 1974 tarihinde muhalefet hareketi lideri Gulam Muhammed Niyazi ile birlikte hemfikir olduğu birkaç arkadaşını tutuklattırıştır. Bunun ardından polis tarafından tutuklanamayan diğer bazı arkadaşları, gece yarısı yurtdışına yani Pakistan'a kaçmayı başarmıştır.⁷⁷

---

⁷⁴ Abumoslim Talaash, 1973-1979 Döneminde Afganistan'ın Dış Politikası (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2015, 43-44.

⁷⁵ Muhammed Sadiq Sultani, Afganistan'da Cumhuriyet Dönemi Siyasi Gelişmeler (1973-1978), (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2019, s. 42.

⁷⁶ Sultani, a.g.t, s. 43.

⁷⁷ Sadeed, a.g.t, s.53.

Davud Han cumhuriyet döneminde eskiden beri çalışan memurların yerine yeni mezun olan bilgili gençleri göreve getirmiştir. Ancak SSCB yanlısı komünistler, bu durumdan hoşlanmamış ve her geçen gün hükümete karşı propaganda yapmaya devam etmişlerdir. Bu durumdan rahatsız olan Davud Han artık Sovyetler Birliği'nin desteklediği komünistlerle birlikte hareket edemeyeceğinin farkına varmış ve devletin önemli görevlerinde çalışan SSCB yandaşlarını sırasıyla tasfiye etmeye başlamıştır.⁷⁸

Ardından Komünist Perçem Partisi mensupları, devletin yönetim kademesinde bir düşüş gösterse de SSCB'nin nüfuz ettiği ordu ve polis kademelerinde bir azalma olmamıştır. Ayrıca Davud Han ordu ve polisin orta kademesinde bulunanlara çok fazla önem vermemiştir. Fakat gelecekte bunlar 1978 darbesiyle Davud Han'ın sonunu getirecekti. 1973 darbesinde iktidarı ele geçirmek için komünistlerle birlikte hareket eden Muhammed Davud Han, yönetime hâkim olduktan sonra onları yönetim kademelerinden uzaklaştırmış ve yönetimden temizlemeye çalışmıştır.⁷⁹ Bunun yanı sıra Afganistan'ın dış politikasında köklü değişikliklere giden Davud Han, ülkenin SSCB'ye olan bağımlılığını azaltmak için ABD yanlısı İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Mısır gibi komşu ve Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir.⁸⁰

Davud Han ilk olarak iki ülke arasında geçmişten beri çözülemeyen Peştunistan sorununu ortadan kaldırmak konusunda Pakistan Cumhurbaşkanı Zülfikar Ali Bhutto'yla anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmanın sağlanmasıyla Davud Han, Pakistan üzerinden geçen Hayber transit geçidini açık tutma talebinde bulunmuştur.⁸¹

Davud Han, iktidarının son yıllarında yönetimden Afgan komünistleri temizledikten sonra SSCB'nin yaptıklarına öfkeleneyeceğini tahmin ediyordu. Bu sebeple Afganistan'da iktidarda kalmasını sağlayarak yeni müttefikler bulmak ve ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu nedenlerden ötürü ilk olarak komşu ve Müslüman ülkeleri ziyaret eden Davud Han, daha sonra askerî açıdan Afganistan'ı SSCB'ye olan bağımlılığından kurtarmak için Mısır, Hindistan, Suudi Arabistan ve ABD gibi ülkelerle

---

⁷⁸ İshak Küçük Yıldız, "Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu", *Anasay*, Sayı: 5, Ağustos 2018, ss. 13-31.

⁷⁹ Talaash, a.g.t, s. 55.

⁸⁰ Çengiz Pahlavan, *Afganistan Asrı Mücahidin ve Ber Ameden Taliban*, İntişarat Naşri Katra, Tahran, 1998, s. 73-75.

⁸¹ Talaash, a.g.t, s. 56.

ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu ülkelere askeri eğitim amaçlı birçok öğrenci göndermek istemiştir.⁸²

Cumhuriyet döneminde ekonomi, sağlık, eğitim ve refah alanında yeni reformlara gidilmiştir ki o dönemde bu reformlar halk tarafından büyük ilgi görmüştür. 1973-1975 yılları arasında zikrettiğimiz diğer sahalarda olduğu gibi içtimai, idari ve siyasi sahalarda da reform ve düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca il, ilçe ve kırsal kesimlerde okullar inşa edilmiştir. O dönemde daha kaliteli eğitim alması için yurtdışına çeşitli kademelerden öğrenciler gönderilmiştir.⁸³

Hatırlanacağı üzere iktidarının son zamanlarında Davud Han'ın takip ettiği SSCB yanlısı politikasından vazgeçerek tamamen tarafsız bir dış politika izlemeye başlaması, komünist solcu grupların sert tepkileriyle karşılaşmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Moskova yönetimi, 1 Aralık 1975 tarihinde Afganistan yönetimi ile bir saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Ancak bununla da yetinmemiş, Afganistan'ı kendi nüfuzu altında tutmak için hazırladığı planlarını uygulamaya koymuştur. Davud Han'ın 1977 Nisan ayında Moskova'ya gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında kendisine Leonid Brejnev tarafından Afganistan'ın dış politikasından hoşnut olmadığını ifade eden uzun bir şikâyet listesi sunulmuştur. Ayrıca Brejnev'in sert bir üslupla hitap etmesi üzerine Davud Han çok öfkelenerek Brejnev'e; *“Size bağımsız bir ülkenin cumhurbaşkanıyla konuştuğunuzu hatırlatmak isterim, Doğu Avrupa'daki uydularınızdan biriyle değil, siz Afganistan'ın içişlerine karışmaya çalışıyorsunuz ve ben buna kesinlikle müsaade etmem”* diyerek beraberinde gelen heyetle birlikte salonu terk etmiştir.⁸⁴

Davud Han'ın bu ziyaretinden sonra Sovyetler Birliği, Afganistan yönetimine söz verilen bütün yardımları kesmiştir. Ayrıca Moskova yönetimi, Davud Han hareketlerinin tehlikeli boyutlara ulaşacağını ve ondan bir an önce kurtulmanın planlarını hazırlamaktaydı. İşte bu dönemde Muhammed Davud Han ülkede istikrarı sağlamak için yeni bir anayasa hazırlamaya karar vererek, Afganistan'da komünistlerle olan siyasi krizden kurtulabileceğini ve yasal yollarla bu krizi bertaraf edebileceğini

---

⁸² Muhammad Jawad Niki, Afganistan'da Demokratik Cumhuriyet Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat (1978-1992), (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2019, s. 26-27.

⁸³ Ghori, a.g.t, s. 29.

⁸⁴ Asadullah Hamnawa, 1989 Sonrası Afganistan Siyasi Meselesinde Muhtemel Çözüm Arayışları (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s. 56-57.

düşünmüştür. Buna rağmen KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti) Ajanlarından talimat alan komünistler, sokaklarda protestolara başlamıştı. ABD karşıtı çeşitli sloganlar atarak halkı etrafında toplamaya çalışmaktaydı. Bu durumdan kaygı duyan Davud Han, 1977 yılında Büyük Şura (Loya Jirga)'da kabul edilen anayasada kendisine tanınan yetkiye dayanarak, Afganistan Demokrat Halk Partisi (ADHP)'nin liderlerinden olan Babrak Karmal'ı hapse atmış ve Hafızullah Amin'i gözaltına alarak polislerin gözetiminde evinde tutmuştur.⁸⁵

Bu olaylardan kısa bir süre sonra solcular ev hapsinde tutulan Hafızullah Amin'den darbe girişimi talimatı alarak Davud Han hükümetine karşı darbe yapmak için hazırlıklara başlamıştır. 1978 tarihinde ADHP'ye sadık olan üst rütbeli komutanlar ile beraber Sevr İhtilali olarak anılan darbe girişimini gerçekleştirerek Davud Han'ın 5 yıllık iktidarına son vermiş ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte cumhurbaşkanlığı sarayında ikamet eden Davud Han ve kardeşi Muhammed Naim ile beraber aile üyelerinin çoğu darbeciler tarafından katledilmiştir.⁸⁶

1.10. Afganistan'da 1978 Darbesi ve Sovyet İşgali

Afganistan'ın 1973-1978 yıllarında dış politikasını etkileyen siyasi hususlara baktığımızda, komünizm yanlısı partilerin rol aldığını görmekteyiz. Demokrat Halk Partisi ve Komünist Perçem Partisi'nin yanlıları Afganistan devlet idarelerinde yeterince nüfuz etmeleri sonrası bürokraside rüşvet, yolsuzluk, torpil gibi gayrimeşru yollar görülmüştür. Bürokrasiyi ele geçirmiş olmalarından dolayı, halk işsizlik korkusu ile istemese bile söz konusu partilerin safına geçmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Komünizm yanlısı partiler ve gazetelere de kısıtlamalar getirmiştir. Çıkarlarına ters düşen herhangi bir yayın olduğu zaman devlete ihanet suçundan gazetecileri sorguya çekip hapse dahi attırmışlardır. Afganistan'daki iş adamlarını hapse atırıp fabrikalarını kapattırmışlardır. Böylece her ne kadar Sovyetler Birliği kendi müdahalesini yapmamış olsa da bu partiler aracılığıyla Sovyetleştirme projelerini gerçekleştirmişlerdir.⁸⁷

---

⁸⁵ İzzetullah Zaki, 1973 Sonrası Afganistan'da Siyasal Partilerin Gelişimi Ve Cümbüş Partisi Örneği (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2015, s. 17-18.

⁸⁶ Sayid Abdullah Ayubi, *Afganistan dar yak nigah*, İntişarat Hamid Resalat, kabil, 2018, s. 191.

⁸⁷ Talaash, a.g.t, s. 84-86.

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin, Afganistan işgal kararı Brejnev Doktrini'nin bir sonucu olarak komünizm bloğuna kazandırılmış bir ülkenin, yeniden Batı Bloku'na dönmesini engellemek amacıyla alınmıştır. Afganistan'ın kazanılması demek; sıcak denizlere ulaşmak, Basra Körfezi'nde etkinlik kazanmak, Orta Doğu enerji kaynaklarını yönetmek, Çin'i dengelemek demektir. Sovyetler Birliği'nin o günlerde var olan jeopolitik kaygıları ve jeostratejik değerlendirmelerinin, hücumla dayalı olmaktan çok savunmaya dayalı, çevreleme karşıtı olduğu görülmektedir.⁸⁸

17 Nisan 1978 tarihinde Perçem Partisi fikir adamı ve ilk komünist partisi (AHDP) kurucularından olan Mir Ekber Hayber meçhul bir şekilde öldürülmüştür. Bunun ardından cenazesine katılan yaklaşık 15.000 destekçisi Kabil'de toplanarak övgü içeren sloganlar eşliğinde gösteriler yapmıştır.⁸⁹ Cenazeye katılan komünist liderleri konuşmalarında devlet yönetimine sert tepki göstermiştir. Bunun üzerine Davud Han, komünist parti liderlerinin tutuklanmasına karar vermiştir. Tutuklanmayan komünistler ise darbe gününü kararlaştırmışlardır. 27 Nisan 1978 tarihinde tanklar Muhammed Aslem Vatancar'ın emriyle Savunma Bakanlığı istikametine hareket edip ateş etmesiyle darbe başlamıştır. Eş zamanlı olarak diğer tanklar da cumhurbaşkanlığı, havalimanı ve radyo istasyonuna doğru yola çıkmıştır.⁹⁰ Bununla birlikte Bagram askeri havalimanı üssünde bulunan Halkçı ve Perçemci pilotlar SU 7 uçaklarıyla cumhurbaşkanlığını top ve roketlerle ateş altına almıştır. O günün akşamı İçişleri Bakanlığı ve Kabil Radyo İstasyonu darbecilerin eline geçmiştir. Tümgeneral Abdulkadir Afganistan tarihinde sivil halkı kandıran ve hain olan Muhammed Davud Han'ın ortadan kaldırıldığını ve milli hâkimiyetin Afganistan halkına ait olduğunu ilan etmiştir. 28 Nisan 1978 tarihi sabah saat 07.00'de cumhuriyetin kurucusu olan Muhammed Davud Han'ın ailesi ve özel korumalarıyla birlikte darbeciler tarafından öldürülmüştür. Aynı gün iktidarı ele geçiren komünistlerle Afganistan'da esaret ve sömürge tarihi başlamıştır.⁹¹

---

⁸⁸ Ahmet Kasım Han, "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süper Güç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", *Orta Doğu Etüdüleri*, 2011, Sayı: 2, ss. 2-57.

⁸⁹ Cemaliddin Musavi, "Mir Akbar Hayber Nazarya Pardaz Sosyalist; Çihlumin Salgerd Kodatay-7 Savur", BBC News Farsi, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-43737472/> (Erişim Tarihi: 05.02.2021).

⁹⁰ Şabaka-I İtlaa Rasani Afganistan, "Rivayeti Sada Az Kodatayı Haftum Savur 1357", <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=150368/> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

⁹¹ Sadeed, a.g.t, s. 60-63.

1978 yılında yapılan darbe ve akabinde başlayan iç karışıklıklar Afganistan'ın iktidarsızlık ve savaşa sürükleneceğinin habercisi olmuştur.⁹² Afganistan komünistleri, Davud Han'ı devirip iktidarı ele geçirdikten sonra yeni hükümeti kurmak için hazırlıklara başlamıştır. 30 Nisan 1978 günü yeni hükümeti ve bakanlar kurulunu kamuoyuna duyurmuşlardır. Böylece yeni kurulan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başkanı ve başbakanı Nur Muhammed Taraki olmuştur.⁹³ Taraki, "Savr ihtilalinin" bir darbe değil Afgan emekçilerince gerçekleştirilen bir halk devrimi olduğunu beyan etmiştir. Aslında durum hiç de böyle değildir, çünkü darbeye sivillerin katılmadığı gibi aynı zamanda Afganistan ordusunun büyük bir kısmı da katılmamıştır. Taraki sadece halkı kandırmaya çalışmıştır.⁹⁴

Nisan 1979 yılında Hafizullah Amin ülkenin başbakanı olarak hükümete hâkim olurken, Taraki sembolik değere sahip cumhurbaşkanlığıyla yetinmek durumunda kalmıştır. Taraki'nin dış politikasına baktığımızda, barışçıl bir yol izlediği görülmektedir. Afganistan'ın tarafsız ve bağımsız bir ülke olduğunu dile getirmiştir. Bu açıklamalar iktidarın lehine olmuştur. Devletlerin çoğu yeni yönetimin komünistten çok milliyetçi eğilimde olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak bu yanlış kısa sürecektir. Afgan komünistler kısa sürede gerçek yüzlerini göstermişlerdir. Sözleri ve davranışlarıyla komünist olduklarını belli etmişlerdir. İhtilalden sonra kurulan yeni yönetim gün geçtikçe komünist kimliğini göstermeye başlamıştır. Afganistan basınında parti üyelerinden "yoldaş" diye söz ederken, Afganistan bayrağı yerine de Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi kırmızı bir bayrak benimsemiştir. Ülkenin ismi bile değiştirilip "Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti" olmuştur. Afganistan basınına ise Marx, Lenin, sınıf mücadelesi, proletarya gibi komünist düzenin söylemleriyle doldurmuşlardır. Taraki rejimi tam anlamıyla komünist yönetime dönüşmüştür.⁹⁵

Komünist iktidarla beraber yönetim ve bürokrasiye Sovyetlerden birçok uzman kişiler alınmıştır. İslam karşıtı Taraki yönetiminde, dindar aileleri olan çocuklara ailelerine karşı gelmeleri söylenmiştir. Bununla birlikte Taraki'nin çıkardığı yedi fermanından arazi ile ilgili olanı mezhebi, milli, geleneksel ve içtimai yapılara zıt

---

⁹² Kubilayhan Erman, Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçlar), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora tezi), Ankara, 2013, s. 154-155.

⁹³ Niki, a.g.t, s. 61.

⁹⁴ Erman, a.g.t, 155.

⁹⁵ Talaash, a.g.t, s. 65-69.

bulunmaktaydı. Bu bağlamda ıslahatlarla halkın özel hayatına da müdahale edilmeye başlanınca, 1978 yılının sonlarında halk rejim karşıtı ayaklanmalara başlamıştır. Ayaklanmalara karşı halkçı liderler birçok kişiyi tutuklatıp işkence ettirmiş ve zamanla umumi bir kıyım gerçekleştirilmiştir. Bunun ardından Ayaklanmalarla artan karışıklar Taraki'nin sonunu getirmiştir. 14 Eylül 1979 tarihinde Hafızullah Amin, Taraki'yi öldürtüp iktidarı ele geçirmiştir. Amin, Afganistan halkına güvenlik, yasallık ve adalet vaat etmiştir. Amin, kendisine karşı olan siyasi ve ideolojik düşmanları ve ileride rakip olabileceğini düşündüğü herkesi öldürtmüştür.⁹⁶

Kremlin, “kazanılmış bir ülkeyi” sonsuza dek kontrolü altında tutmak istemekteydi. Ayaklanmaların hükümet tarafından bastırılmaması, Afganistan'ın mücahitlerin eline geçmesi Sovyetler Birliği'ne işgal kararını aldırtmıştır. Başta Hafızullah Amin ile anlaşma yaparak işgal etmek istedilerse de Amin bu teklife yanaşmayınca zorla işgale başlanmıştır. 27 Aralık 1979'da havadan ve karadan Afganistan topraklarına girilmeye başlanmıştır. Afganistan'ın Sovyetler Birliği ülkeleri olan Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'a komşu olmasından dolayı işgal kolaylaşmıştır. Amin, son anlaşma teklifini de reddedince Sovyetler tarafından 28 Aralık sabahı öldürülmüştür. Kabil radyosu 27 Aralık gecesi normal yayını keserek Hafızullah Amin'in CIA casusu ve Amerikan uşağı olduğunu açıklayarak ölüme mahkûm edildiğini söylemiştir. İktidar ise eski Cumhurbaşkanı yardımcısı Babrak Karmal'a verilmiştir.⁹⁷

Kızıl Ordu, işgalden sonra KHAD (Afganistan Devlet İstihbarat Servisi)'in başına Doktor Necibullah Ahmadzai getirmiştir. KHAD, devletin her yerinde rejim muhaliflerini farklı tekniklerle tutuklamaktaydı. Sivil halkın evini arayıp gençleri de zorla askerliğe göndermekte ya da işkence merkezine götürmekteydi. Okul, kütüphane ve sokakta bile gençler alınıp götürülmüşlerdir.⁹⁸ Afganistan'da Peştü ve Farsça dillerine hâkim olan Rus uzmanlar ülkenin çok kültürlü ve çok çeşitli etnik yapısı üzerine araştırmalar yaparak, direnişçileri alt etme konusunda kullanma tekniğini aramışlardır. Radyo ve televizyonu da kendi propagandalarını yapmak için kullanmışlardır. Afganistan halkınca baskın olan dini ve kültürel programlar kullanılarak komünist düşüncüyü aşlamaya yönelik filmler ve Sovyet Afgan dostluğu gösterilmiştir. Bunun

---

⁹⁶ Sadeed, a.g.t, s. 63-72.

⁹⁷ Talaash, a.g.t, s. 83-85.

⁹⁸ Haber Güzari Şahed, “Zindagi Name Nacibullah Az Riyaset (Had) Ta Riyaset (Cumhuri)”. <https://shahed.news/2020/06/> (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

yanı sıra siyasi partiler ve aşiretler gibi kurumlar ile direnişin askeri yapısını birbirine düşürmek için kışkırtma gibi hareketlerden geri durmamıştır. Afgan ordusu kendi halkına karşı silah kullanmak istemediğinden ordudan firar etmeye başlamıştır.⁹⁹

Sovyetler Birliğı 1987 yılına geldiğinde direniş güçlerine karşı savaşta başarısız olduğunu kabullenmiştir. Ayrıca başarısız olmasına Afganistan'da yaşanan gelişmelerden ziyade, Sovyetler Birliğı'nin kendi içlerinde ortaya çıkan sorunlar daha etkili olmuştur. Sovyetler Birliğı, uluslararası güçlerin desteğıyle 1988 yılında Afganistan'dan çekileceğini duyurmuştur. BM arabuluculuğundaki Cenevre anlaşması ile başlayan geri çekilme, 1989 yılının ilk aylarında tamamlanmıştır. Anlaşmaya göre, Sovyetler Birliğı artık Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmeyecektir.¹⁰⁰ İşgal sonrası dönemde Afganistan lideri Necibullah Ahmadzai SSCB'nin yardımlarıyla askeri gücünü korumuş ve şehirlerdeki insanların gelir seviyelerini koruyarak halkın yönetime karşı gelmesini önlemiştir. Her ne kadar ABD ve diğere Batı ülkeleri Necibullah yönetiminin Sovyetlerden sonra çökeceğini düşünseler de Necibullah Sovyetler Birliğı'nin desteğı ve siyasi, sosyal projeleriyle iktidarda kalmayı başarmıştır.¹⁰¹

1979 yılında Sovyetler Birliğı'nin Afganistan'a askeri müdahalesi ile başlayan çatışma sürecinden pek çok devlet etkilenmiştir. Sovyet yönetiminin söylemiyle gönderilen askeri güç karşısında direniş grupları her ne kadar savaşmaya hazır olsalar da silah bakımından yetersiz kalmışlardır. Bir süre sonra bu eksikliklerini kapatan direniş grupları Sovyet ve Afgan orduları karşısında durabilmeyi başarmışlardır. Söz konusu çatışmadan en çok zarar gören ise yine Afganistan vatandaşları olmuştur.¹⁰²

Sovyetler Birliğı Afganistan'ın kültürel, etnik yapısını bozmaya, İslami ve milli gücü azaltmaya çalışarak Ruslaştırma politikası uygulamıştır. 1986'dan sonra yüzlerce anlaşma ve protokol ile SSCB'nin Afganistan'ın iktisadi, içtimai, siyasi, kültürel, medya ve doğal kaynaklarını kontrol altına almalarını sağlamıştır. O dönemde Rusça, İngilizce, Farsça ve Peştuca Marksizm kitapları ülkede ucuz fiyata satışı sunulmuş, basın yayın organlarıyla propaganda yapılmış, eğitim öğretim, ekonomi, yönetim gibi alanlar

---

⁹⁹ Sadeed, a.g.t, s. 103-105.

¹⁰⁰ Muhammad Kazım Rahimi, Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barış Koruma Çabaları (1979-2014), (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliğı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2018, s. 42-43.

¹⁰¹ Erman, a.g.t, s. 329-337.

¹⁰² Erman, a.g.t, s. 305.

Sovyetler Birliği'ne göre düzenlenmiştir. İşgal sonrasında Sovyetler Birliği de bu işgalin bir hata olduğunu itiraf etmişlerdir.¹⁰³

Sovyetler Birliği kendi askeri kayıplarını dşnrken en çok kaybı Afganistan vermiştir. 15 milyonluk nüfusunun 1,5 milyonunu kaybetmiştir. Afganistan halkı hiçbir çıkarı olmaksızın iine düştüğü savaşta sadece canıyla bedel ödemekle kalmamıştır. Manevi değerleri, ekonomik unsurları, arazileri, şehirleri ve daha birçok varlığı zarara uğratılmıştır.¹⁰⁴

Savaşın Orta Asya ve bölgesel güvenliğe de bazı etkileri olmuştur. "Sovyetler Birliği'yle Uluslararası dostluğu" ve Sovyetlerle Müslüman kardeşliği algısı yıkılmıştır. Türklerin dış dünyadan gelecek fikirlere kapalı olduğu dönem sona ermiştir. Türkistan halkları artık Sovyet sınırlarından dışarı çıkararak farklı fikirlerden etkilenmeye, bunları benimsemeye başlamışlardır.

İşgalle beraber uyuşturucu madde üretimi artmıştır. Daha sonra terörist gruplar faaliyete geçmişlerdir. Her ne kadar işgal bitmiş olsa da Afganistan yolsuzluk, belirsizlik ve güvensizliğe doğru gitmeye devam etmiştir. Baça geçenler değişe de halkın akıbetinde olumlu yönde pek bir değişiklik yaşanmamıştır.¹⁰⁵

1.11. Mücahitler Dönemi

Afganistan'da mücahit grupların oluşması ve örgütlenmesi 1958 tarihinden itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu grupların çoğu, Hindistan kıtasında bulunan Diyobend Medresesi'nde ve Mısır'da eğitim gören Afgan ğrenciler arasında Müslüman Kardeşler Teşkilatı'ndan etkilenerek Afganistan'a dönen Gulam Muhammed Niyazi ve birçok arkadaşıyla beraber İslami Hareket'in temelini atmıştır.¹⁰⁶ Akbar şah Ahmedi İslami hareketin altyapısının oluşumunu şöyle anlatmaktadır. "1958 yılında Mısır'dan dönen Gulam Muhammed Niyazi'nin İlahiyat Fakültesi dekanlığına getirilmesiyle İslami hissiyata sahip olanlar örgütlenip İslami faaliyetlere başladılar. Mısır Ezher mezunu birçok Profesör, Kahire ile Kabil arasındaki gidiş gelişlerinde ideolojik ve siyasi bir nitelik kazanarak bir grup kurdu. Gulam Muhammed Niyazi, Burhaneddin

¹⁰³ Rahimi, a.g.t, s. 44.

¹⁰⁴ Sadeed, a.g.t, s. 193-203.

¹⁰⁵ Erman, a.g.t, s. 429-439.

¹⁰⁶ Abdullah lfet, Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatlar Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016, s. 27.

*Rabbani, Musa Tavana vs. gibi şeriat profesörlerinin yanı sıra hem Nakşibendi tarikatının hem Mücaddadi ailesinin önde gelen karakterini temsil eden Sibgatullah Mücaddadi gibi âlimlere de rastlayabiliriz”.*¹⁰⁷

Afganistan’da Davud Han döneminde, 1958 yılında hükümet ile dindar kesim arasında yaşanan bir arbede sonucu İslami hareketin önderlerinden Mücaddadi dâhil birçok İslamcı tutuklanarak hapse gönderilmiştir. Bu nedenle İslami hareket önderleri bundan sonraki faaliyetlerini kısmen gizleyerek devam ettirmeye çalışmıştır. Daha sonra Kâbil Üniversitesi’ndeki Hintli ve Mısırlı profesörler ile birlikte Sibgatullah Mücaddadi’nin liderliğinde Farsça ‘ya çevrilen Mısırlı İslam âlimi Seyit Kutup ve Hindistan İslam âlimi Mevdudi’nin eserlerinin üniversite öğrencileri tarafından okunur hale gelmesi, hareketin güçlenmesine ve desteklenmesine katkı sağlamıştır. Bunun ardından Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından Mücelle’i Şeriat (İlahiyat dergisi) adı altında İslami konuların yayımlanması yeni nesil İslamcı gruplar için önemli bir tartışma ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda gelişen İslamcı öğrenciler grubunun 1965 yılında gerçekleştirdikleri bir gösteri sırasında dağıttıkları “cihat yolu” isimli bir broşür ile dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra Kabil Üniversitesi’nde komünizme karşı çıkarak İslamcı öğrenciler grubuna katılan ve gelecekte Afganistan siyasetine uzun süre yön verecek yeni simalar da ortaya çıkmıştır. Bunlar Kabil (Politeknik) Mühendislik Fakültesinden Ahmed Şah Mesut ve Gülbiddin Hikmetyar gibi Sovyetler Birliği’ne karşı mücadelede mücahitlere liderlik eden kişilerdir.¹⁰⁸

1973 darbesi sonucu iktidara gelen Davud Han hükümetinin baskıları nedeniyle ülkeyi terk eden İslamcılar, Pakistan’ın Peşaver, şehrine sığınarak faaliyetlerine orada devam etmişlerdir.¹⁰⁹

1979 yılında Afganistan’ı işgal eden SSCB’ye karşı savaşmak için tek örgüt haline gelen İslamcılar hem ülke halkının hem de diğer bazı devletlerin desteğiyle faaliyetlerine açık bir şekilde devam etmeye başlamıştır.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ Akbar Şah Ahmadi, Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Dini Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011, s. 12.

¹⁰⁸ Erman, a.g.t, s. 125-127.

¹⁰⁹ Mir Enamudin Sayed, Afganistan’ın Siyasi Değişimi (2000-2020), (Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021, s. 24.

¹¹⁰ Sadeed, a.g.t, s. 104-105.

İlerleyen zamanda Pakistan'ın Peşaver şehrinde mücahit grupların kamplarında elit kesimlerin ve farklı ırklara mensup olan kişiler arasında birkaç gruba ve partide bölünme söz konusu olmuştur. Benzer şekilde İran'da da yaşayan Afganistanlı Şii İslami direnişçilerin arasında böyle bir örgütlenme ve partileşme gerçekleşmiştir.¹¹¹

Pakistan'da kurulmuş olan partiler arasından güçlü ve nüfuzlu olan yedi parti, İran'da kurulanlardan ise sekiz parti kendi taraftarlarına tanıtılmıştır. Kurulan bu partiler SSCB'nin Afganistan'ı terk etmesine kadar farklı uluslararası ülkeler ve kurumlar tarafından desteklenmiştir. Günümüzde o dönemde kurulan partiler arasından halen birkaçı, güçlü bir şekilde siyasi bir parti olarak faaliyetlerini yürütmektedirler.¹¹²

Daha önce bahsedilen Afganistan'daki Sünni kesime ait olan ve Peşaver de kurulan İslamcı partiler bir araya gelerek Afgan Mücahitler Birliği'ni kurmuşlardır. Bu partiler aşağıda şöyle sıralanmıştır.

- Hizbi İslami (İslam Partisi), Lideri Gülbiddin Hikmetyar'dır.
- Cemiyeti İslami (İslam Cemiyeti Partisi), Lideri Burhaniddin Rabbani'dir.
- Hizbi İslami Halis (İslami Halis Partisi), Lideri Mevlevî Muhammed Yunus Halis'tir.
- İttihadı İslami (İslam Birliği Partisi) Lideri Abdırabb Sayyaf'tır.
- Harekâtı İnkılabı İslami (Devrimci İslam Hareketi Partisi), Lideri Mevlevi Muhammed Nabi Muhammedi'dir.
- Mahazı Milli (Milli İslam Cephesi Partisi), Lideri Seyit Ahmed Geylani'dir.
- Cephe-i Necati Milli Afganistan (Afganistan Milli Kurtuluş Cephesi Partisi), Lideri Sıbgatullah Mücaddadi'dir.¹¹³

Yukarıda ismi geçen ve SSCB'ye karşı en büyük etki gösteren, sayıları 7'ye ulaşan muhafazakâr partilerin altısı Peştunlar ve biri Tacik asıllı Burhaniddin Rabbani tarafından kurulmuştur. Bu süreçte 1992 yılında Özbek asıllı olan Mareşal Abdul Raşid Dostum tarafından kurulan Cünbiş Milli İslami Afganistan Partisi ile Mücahitler Birliği'nde yer alan parti sayıları sekize yükselmiştir. Ancak partiler arasında tek görüş ve bir uzlaşma sağlayamadığından dolayı kısa bir süre sonra dağılmışlardır. Bu dönemde

---

¹¹¹ Niki, a.g.t, s. 125-126.

¹¹² Sadeed, a.g.t, s. 105-106.

¹¹³ Murat Büyükbaş, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006. s. 50.

kurulan partiler arasında Peştun asıllı olan Gülbiddin Hikmetyar'ın partisi radikal İslamcı politika izleyen bir parti olarak ülkede tanınmaktadır.¹¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz partilerin hepsi Sünni mezhebine aittir. Bu bağlamda İran'da yaşayan çoğunluğu Şii mezhebine ait olan Hazaralar, SSCB'nin işgaline karşı mücadele etmek için İran destekli, Şeyh Asif liderliğinde Hareket'i İslami Partisi kurulmuştur.¹¹⁵ Bu süreçte kurulan Şii Partiler aşağıda sıralanmıştır.

- Hareket-i İslami Afganistan (Afganistan İslami Hareket Partisi), Lideri Asif Muhsin'idir.
- Nehzet-i İslami Afganistan (Afganistan İslami Uyanış Partisi), liderleri Efteri Ali ve Cagori'dir.
- Hizbi Vahdet-i Milli Afganistan (Afganistan Milli Birlik Partisi), ilk Lideri Abdül Ali Mezari'dir.
- Cephe-i Müttehit Afganistan (Afganistan Birleşik Cephe Partisi), 1988'de 4 küçük partinin birleşmesiyle kurulmuştur.¹¹⁶

1978 yılında Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Afganistan'da siyasi iktidarı ele geçiren komünistlerin ardından tek çatı altında toplanan mücahit grupları komünist yönetime karşı birlikte mücadele etmeye karar vermiştir. Sovyetler Birliği'nin 27 Aralık 1979 yılında Afganistan'ı işgal edip Babrak Karmalı hükümetin başına getirmesi, Afganistan'da ulema ve ruhanilerin sert tepki göstermelerine sebep olmuştur.¹¹⁷

1980 yılında Suudi Arabistan'da düzenlenen İslam İşbirliği Konferansı toplantısında SSCB'nin Afganistan işgalini kınayarak cihat fetvası vermiştir. Bu bağlamda komünistlere karşı İslami direniş hareketinin verdiği mücadele SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesinden sonra cihat olarak anılmıştır. Böylece dünyanın çeşitli ülkelerinden geniş çapta destek bulmuştur. Bununla birlikte Afganistan halkı da mücahitlerin saflarına katılarak daha fazla güçlenmesine neden olmuştur.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Büyükbaş, a.g.t, s. 51.

¹¹⁵ Nacibullah Bekmuradi, 2001 Sonrası Siyasi Partilerin Afganistan'da Demokratik Düzene Katkısı (Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s. 50.

¹¹⁶ Büyükbaş, a.g.t, s. 52.

¹¹⁷ Niki, a.g.t, s. 126-127.

¹¹⁸ Humayoon Zahin, Afganistan Siyasal Yaşamında İslami Hareketler (1969-1996), (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimini Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2021, s. 77-78.

Sovyet askerlerine ve ülkedeki komünist yönetime karşı savaş her geçen gün daha da şiddetleniyordu. Mücahitler daha fazla tecrübe kazanarak, her geçen gün yeni bir bölgeyi ele geçiriyordu. Bu savaş her bölgede cihat cephesi emiri olarak tanınan komutanlar tarafından yönetiliyordu. Sovyet işgaline karşı tüm Afgan halkı silahlı direnişe destek veriyordu. Mücahitlerin bu direnişi Sovyet yetkililerinin yeniden düşünmesine sebep oldu. Dolayısıyla mücahitlere karşı savaşta başarısız olan Sovyetler Birliği, 1986 yılından itibaren Afganistan'ı terk etmeye başladı. 1989 yılında Afganistan topraklarından tamamen çekildiler. Sovyetlerin çekilmesiyle birlikte mücahitler Afganistan'ın başkenti Kabil dışında bütün illeri kontrol altına aldılar.¹¹⁹

Bu süreçte Afganistan Cumhurbaşkanı Babrak Karmal'ın istifası üzerine yerine geçen Dr. Nacibullah Ahmadzai, mücahitlerle müzakere ederek uzlaşma yoluna gitmek istese de mücahitler ve Pakistan yönetimi uzlaşmayı reddettiler.¹²⁰ Bu dönemde Dr. Necibullah'ın en cesur komutanlarından biri olan Özbek asıllı General Abdul Raşit Dostum, Tacik kökenli cihatçı komutan Ahmad Şah Mesut'la anlaşarak mücahitlerin safına katıldı. Böylece mücahitler General Raşid Dostum'un kuvvetleriyle birlikte 17 Nisan 1992'de Kabil'i ele geçirerek komünist yönetime son verdiler¹²¹

1992'de Komünist rejimin çöküşünden sonra mücahitlerin Pakistan'da oluşturdukları geçici yönetim konseyi tarafından geçici olarak iki ay süreliğine seçilen Sibgetullah Mücaddadi, devlet başkanı olarak Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin başına getirilmiştir. Bununla beraber oluşturulan hükümet kabinesinde Abdül Rab Resul Sayyaf Başbakan olurken, Gülbiddin Hikmetyar Dışişleri Bakanı, Muhammed Yunus Halis İçişleri Bakanı, Ahmed Şah Mesut Savunma Bakanı, Seyit Ahmed Geylani Adalet Bakanı ve Burhaniddin Rabbani de İskân Bakanı olmuştur. Kalan diğer bakanlıklar da cihatçı gruplarca paylaşılmıştır.¹²²

Mücaddadi yönetiminin ilk görevi ülkenin siyasi rejimini ortadan kaldırmak olmuştur. Rejimin yıkılmasıyla ülkenin ismi "Afganistan İslâm Devleti" olarak değiştirilmiştir. Buna bağlı olarak Şeriat kurallarıyla yönetilen bu iktidar döneminde özellikle kadın hakları yok sayılmıştır. Mücaddadi'nin iki aylık geçici devlet başkanlığı

---

¹¹⁹ Zahin, a.g.t, s. 79-80.

¹²⁰ Niki, a.g.t, s. 141-142.

¹²¹ Zahin, a.g.t, s. 80-81.

¹²² Ghulam Faroq Keskin, Devlet-içi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rollerini: Afganistan Örneği (1989-2018), (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2020, s. 112.

süresinin tamamlanmasının ardından istifa etmeyerek, görev süresinin yeniden uzatılması talebinde bulunması, mücahitler arasında çatışmaya yol açmıştır. Gülbiddin Hikmetyar, Mücaddadi hükümetini tanımadığını açıklayarak karşı çıkmış ve Kabil’de rakiplerinin bulunduğu bölgeleri roketle saldırı altına almıştır. Ayrıca Dostum, güçlerinin Kabil’i terk etmesini ve hem de Ahmed Şah Mesut’un savunma bakanlığından uzaklaştırılmasını istemiştir. Fakat Hikmetyar’ın istekleri reddedilince savaş daha da şiddetlenerek devam etmiştir.¹²³

Bu karışıklıklar sırasında yönetim konseyi toplanarak, Mücaddadi’nin görevine son vermiştir. Haziran 1992 yılında Burhaniddin Rabbani, altı ay süreyle Afganistan İslam Devleti’nin yeni başkanı olmuş ve Gülbiddin Hikmetyar da başbakanlık makamına getirilmiştir. Ancak başbakanlık görevinde uzun süre kalmayan Hikmetyar, cumhurbaşkanı Rabbani’nin emrinde çalışmayacağını bildirerek yeniden saldırılarına devam etmiştir. Gülbiddin Hikmetyar’ın, uzlaşmamasının sebebi Burhaniddin Rabbani’nin Peştun asıllı olmamasından kaynaklanmaktadır.¹²⁴

1992’de altı ay süreyle iktidara gelen Burhaniddin Rabbani’nin görev süresinin tamamlanmasına rağmen devlet başkanlığı makamından ayrılmaması, mücahitler arasında yeni bir çatışmaya yol açmıştır. General Dostum Özbeklerin lideri ve Abdul Ali Mezari Hazara Şiilerin lideri, Rabbani’ye karşı bir ittifak kurmuştur. Bu ittifaka 1993’te katılan Hikmetyar ile birlikte Rabbani güçlerine karşı saldırılara başlamıştır. Böylelikle kendi aralarında anlaşamayan mücahit grupları arasında iç savaş 1996’ya kadar devam etmiştir.¹²⁵

1.12. Taliban Hareketi

Taliban kelimesi Arapça kökenli “talebe” sözcüğünden türemiştir. Ama bu kelime Farsçada dini medreselerde okuyan öğrenci anlamına gelmektedir.¹²⁶ Afganistan’da 1992 yılında komünist rejimin yıkılmasıyla iktidarı ele geçiren mücahitler, yönetimin başına geçmişlerdir. Ancak Afganistan yönetmesinde anlaşma

---

¹²³ Keskin, a.g.t, s. 113.

¹²⁴ Keskin, a.g.t, s. 113-114.

¹²⁵ Zahin, a.g.t, s. 119-120.

¹²⁶İrfan Polat, 11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s. 9.

sağlayamayan mücahitler birbiriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bununla birlikte ortaya çıkan milliyetçilik, ırkçılık ve mezhepçilik gibi hareketler iç çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu çatışmalarda Hizb-i İslami'nin yenilgiye uğramaya başlamasıyla Hikmetyar'a destek veren Pakistan gibi ülkeler desteklerini geri çekmeye başlamıştır.¹²⁷ Bu gelişmelerden sonra Taliban ismi ilk kez 1994 yılında Pakistan istihbaratının (İSİ) yönlendirmesiyle 30 kamyon ticari emtiayı kurtaran kahramanlar olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Taliban önderlerinden Mütevekkil'in ifadesine göre Taliban ülke şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Pakistan tarafından desteklenen Taliban, Peştunların yoğunlukta yaşadığı Kandahar ilinin Mayvand ilçesinde bir örgüt haline gelmiştir. Ardından Molla Muhammed Ömer'in fermanıyla Kabil'e doğru hareket etmiştir.¹²⁸

1994 yılında ortaya çıkan Taliban Afganistan şehirlerini art arda ele geçirerek kısa sürede başkente ulaşmıştır. 14 Mart 1996'da Kabil'i ele geçirmesiyle Taliban kendi emirliğini ilan etmiştir. Böylelikle sadece kuzey bölgesi kalmış ve buradaki mücahitlerle de savaşa devam etmiştir. Aslında Taliban, Amerika, İngiltere ve Suudi Arabistan'ın ortak bir projesi olarak Afganistan topraklarında Pakistan tarafından uygulanmıştır.¹²⁹

Taliban'ı ilk tanıyan ülkeler Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Taliban iktidarı ele geçirdiği günden itibaren toplum üzerinde baskıcı bir politika izlemiştir. Taliban döneminde sosyal hayat tamamen ortadan kaldırılmıştır. Kadınların okula gitmesi, dışarı çıkması, yaptıkları tüm sosyal faaliyetler tamamen yasaklanmıştır. Bununla birlikte erkekler için de bazı yasalar çıkartılmıştır. Örneğin sakallarını kesmemesi, namaz kılmanın zorunlu olması, gibi yasalara uymayanlara ceza kesilmiştir.¹³⁰

1998 yılında Kenya ve Tanzanya'da yapılan saldırılardan Amerika, Taliban ile birlikte hareket eden Usame b. Ladin'i sorumlu tutarak teslim edilmesini istemiş ancak Taliban bunu reddetmiştir. Daha sonra 11 Eylül 2001 yılında İkiz Kuleleri ve Pentagon'a

---

¹²⁷ Khangül Rahimi, Uluslararası Ceza Mahkemesi Ve Afganistan (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2017, s. 102.

¹²⁸ Muhammed Naim Naimi, *Taliban Hareketi Üzerine Bir İnceleme, Din ve Terör*, Birinci Baskı, Karakum Yayınevi, Ankara, 2019, s. 83-84.

¹²⁹ Rangin Dadfer Sipanta, *Siyaset Afganistan; Rivayeti Az daron*, Cilt: 1, İntişarat Azım ve İntişarat Perniyan, Kabil, Afganistan, 2018, s. 84.

¹³⁰ Nasima Shafaq, 1989'da Sovyetlerin Çekilmesinden sonraki Dönemde Afganistan'daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri (Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2016, s. 33.

gerçekleştirilen saldırılardan sonra Amerika Taliban'ı hedef göstermiştir. Ayrıca bu saldırıları el-Kaide örgütüne bağlı teröristlerin gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır. Böylece el-Kaide örgütünün mensubu olan Usame B. Ladin'in yaşadığı Afganistan, hedef haline gelmiştir. Böylelikle Amerika NATO önderliğinde 4 Ekim 2001'de misilleme amaçlı Taliban'a savaş açmıştır. Bununla birlikte Taliban'a karşı bir araya gelerek Kuzey İttifakını oluşturan eski mücahitler ABD'nin hava desteğiyle Taliban'a karşı saldırılara başlamıştır. Böylelikle "Afganistan'ı özgürlüğe kavuşturma operasyonu" dört hafta gibi kısa bir sürede tamamlanarak ülkede geçici yönetim oluşturulmuştur.¹³¹

Ancak tamamen imha edilmeyen Taliban, 2010 yılından itibaren Afganistan'ın farklı bölgelerinde yeniden devlete karşı mücadeleye başlamış ve 2021 Ağustos ayına kadar ülkenin birçok bölgesini ele geçirerek Kabil'e doğru hareket etmiştir. 15 Ağustos günü Kabil'e giren Taliban, cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ülkeden kaçmasıyla ülke yönetimini kan dökmeden ele geçirmiştir. Taliban, Afganistan'da 20 yıl aradan sonra tekrar iktidara gelmiştir. Hilafete dayalı bir İslam devleti kuran Taliban, İslam'ın emirlerini yerine getirmeyi vazifesi saymaktadır.¹³²

1.13. 2001 Sonrası Demokrasiye Geçiş Dönemi

1.13.1. Genel Bakış

11 Eylül 2001 tarihinde el-Kaide terör örgütü Usame Bin Ladin önderliğinde Dünya Ticaret Merkezi ve ABD Savunma Bakanlığı'nı hedef alan tarihin en kanlı terör saldırısını gerçekleştirmiştir.¹³³ Bunun üzerine ABD, Taliban ile birlikte hareket eden Usame b. Ladin'i sorumlu tutarak teslim edilmesini istemiştir. Ancak Taliban bu isteği reddetmiştir. Böylece Taliban, Amerika'nın hedefi haline gelmiştir. Ayrıca bu saldırıları el-Kaide örgütüne bağlı teröristlerin gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır.¹³⁴ Böylelikle Amerika NATO önderliğinde 4 Ekim 2001'de misilleme amaçlı Taliban'a savaş

---

¹³¹ Abdul Bashir Azaad, 1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s. 41-42.

¹³² Mehmet Koç, "Afganistan'daki İslami Hareketler", *SADAM (Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi)*, 2018, s. 12-14. (<http://sdam.org.tr/haber/153-afganistandaki-islami-hareketler/>).

¹³³ Tuba Duruoğlu, Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Terör Olayı Örneği Üzerine Bir İnceleme (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003, s. 55-56.

¹³⁴ Said Feridun Sadat, Taliban Döneminde Din Eğitimi (1994-2004), (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016, s. 77-78.

açmıştır. Bununla birlikte Taliban'a karşı bir araya gelerek Kuzey İttifakını oluşturan eski mücahitler ABD'nin hava desteğiyle, Taliban'a karşı saldırılara başlamıştır. Buna bağlı olarak "Afganistan'ı özgürlüğe kavuşturma operasyonu" dört hafta gibi kısa bir sürede tamamlanarak, ülkede geçici bir yönetimin oluşturulmasına karar verilmiştir. Bunun ardından Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması amacıyla Birleşmiş Milletler himayesinde Almanya'da dokuz gün süren Bonn konferansı gerçekleştirilmiştir.¹³⁵

Bu konferans Afganistan'da devlet, demokrasi ve barışın yeniden düzenlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu konferans ile siyasi iktidarı oluşturan her aşama planlanmıştır. Bunlar geçici hükümetin kurulması, Loya Jirga (Büyük Meclis)'nin kurulması, yeni anayasanın hazırlanması ve yargı sisteminin yeniden yapılandırılmasıdır. Bu konferansta alınan liberal barış planı kapsamında, geçici hükümet kurulmuş ve başına Peştun asıllı Hamid Karzai getirilmiştir.¹³⁶

1.13.2. Hamid Karzai Dönemi (2001-2014)

Abdul Ahad Karzai'n oğlu Hamid Karzai 24 Aralık 1957 yılında Kandahar ilinin Karzai köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Kabil'de Mahmud Hotaki Okulu ve Seyyid Jemaledin Afgani Lisesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Hindistan'da Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında yükseköğrenimini tamamlayıp ülkesine dönen Hamid Karzai, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan işgaline karşı mücadele eden mücahitlere maddi yardım toplamak için Pakistan'a taşınmıştır. 1992 yılında iktidara gelen mücahitlerin yönetiminde kısa bir süre Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak görev yapmıştır.¹³⁷

1999 yılında babasının Taliban tarafından öldürülmesinin ardından Popalzai aşiretinin reisi olarak Taliban'a karşı mücadele etmiştir. 2001'de Taliban rejiminin ortadan kaldırılmasıyla Almanya'da yapılan Bonn konferansı sonrası Afgan siyasi liderleri tarafından altı aylık bir dönem için Afganistan'ın geçici cumhurbaşkanı

¹³⁵ Khairuddin Khairi, Afganistan'ın Demokrasiye Geçiş Süreci (2001 Sonrası), (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021, s. 77-78.

¹³⁶ Gül Seda Acet ve Fazlı Doğan, "11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri İstiladan İşbirliğine", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 33, Nisan 2017, ss. 33-59.

¹³⁷ Zindagi Name Reis Cumhur Hamid Karzai Sait Dosti Amerika ve Afganistan. <https://afghanusadoosti.com/fa/afghanistan-characters/> (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

seçilmiştir.¹³⁸ Daha sonra 2002 Loya Jirga toplantısında tekrar iki yıllığına geçici cumhurbaşkanı seçilen Hamid Karzai, İki yıl görevde kaldıktan sonra 2004 ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde, adaylardan biri olarak oy çokluğu ile resmen cumhurbaşkanı seçilmiştir. Beş yıllık iktidarından sonra 2009'da ikinci kez cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Hamid Karzai bu seçimde de oy çokluğuyla yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³⁹

2014 yılında kanun gereği iki dönemden fazla aday olamayacağı için cumhurbaşkanlığı makamını Muhammed Eşref Gani'ye devreden Hamid Karzai, 13 yıllık iktidarı döneminde orduda, eğitimde, insan haklarında, demokraside, ifade özgürlüğünde, medya özgürlüğünde ve kadın haklarında önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹⁴⁰

Son olarak Hamid Karzai'nin on üç yıllık iktidarının en önemli başarıları arasında eğitim, sağlık, insan hakları, basın ve alt yapı gelişmeleri yer almaktadır. Bu süre zarfında Afganistan dünyanın birçok ülkesiyle iyi ilişkiler kurmuş ve Afganistan'ın demokratikleşme sürecini hızlandırmak için çaba gösterilmiştir. Ancak net ve etkili bir politikanın uygulayamaması nedeniyle ekonomi, dış yardım yönetimi, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, barış süreci, Taliban ile uzlaşma, uyuşturucu ekimi ve kaçakçılığı ile mücadele alanlarında başarısız olmuştur.¹⁴¹

1.13.3. Muhammed Eşref Gani Ahmadzai Dönemi (2014-2021)

Muhammed Eşref Gani Ahmazai 12 Şubat 1949 yılında Afganistan'ın Logar ilinde dünyaya gelmiştir. Gılzai Peştunların ve Ahmadzai kabilesinin üyesidir. İlköğrenimini Logar ilinde Habibi'ye Lisesi'nde tamamlayan Ahmadzai, daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde okumak için Lübnan'a gitmiştir. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden Siyaset Bilimi alanında lisans ve yüksek lisans programından mezun

---

¹³⁸ Habar güzari Mizan, "Biyografi Kamil "Hamid Karzai", <https://www.mizan.news/fa/news/575723/> (Erişim Tarihi: 23.04.2021).

¹³⁹ Hassan Reza Parham, Afganistan'da Son Yüzyılda Dört Büyük Etnik Grubun Siyasi katılımı (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2021, s. 109-112.

¹⁴⁰ Ali Kadiri, "Barrasi Amelkard Karzai Dar Sezde Sal Gūzašta", Roznama-i Afganistan, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=130098/ (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹⁴¹ Al arabiya Farsi, "Hamid Karzai Kist ve Çigona Ba Kudrat Rasid", <https://farsi.alarabiya.net/views/2014/09/29/> (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

olarak Afganistan'a dönen Ahmadzai Kabil Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olmuştur. Bunun ardından 1977 yılında eğitimine devam etmek amacıyla ABD'ye giden Ahmadzai, New York Kolombiya Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler alanında ikinci yüksek lisansını yapmıştır. Doktora programını da aynı üniversitede Kültürel Antropoloji alanında tamamlayan Ahmadzai az bir süreliğine Dünya Bankası'nda çalışmıştır.¹⁴²

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Dünya Bankası'ndaki görevinden ayrılarak kısa bir süre haber programlarında çalışmıştır. 2002 yılında Afganistan'a dönen Ahmadzai, geçici yönetimin Başkanı Hamid Karzai'nin başdanışmanı olmuştur. Ayrıca 2002'den 2004'e kadar Afganistan Devleti'nin maliye bakanı olarak görev yapmıştır. 2004 yılında maliye bakanlığından ayrılan Ahmadzai, kısa bir sürenin ardından Kabil Üniversitesi rektörlüğüne atanmıştır. 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan Ahmadzai, Hamid Karzai, Abdullah Abdullah ve Ramazan Başardost'un ardından %3 oy alarak dördüncü kişi olmuştur.¹⁴³

Daha sonra ülkede güvenlik sorumluluğunun yabancı kuvvetlerden iç kuvvetlere teslimi programından sorumlu olan Ahmadzai, 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olarak seçimin ilk turunda yüzde 31,56 oyla ikinci olurken, ikinci turda Abdullah Abdullah ile yarışarak oyların %56,44'ünü almayı başarmıştır. Ancak Abdullah'ın seçim sonucunu protesto etmesi, kullanılan tüm oyların yeniden sayılmasına yol açmıştır. Yeniden sayılan oyların sonucunu kabul etmeyen Abdullah ve destekçileri itirazlarına devam etmiştir.¹⁴⁴

Bunun ardından adaylar Abdullah Abdullah ve Eşref Gani Ahmadzai, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin girişimleri sonucu 14 Haziran 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda kullanılan tüm oyların yeniden sayılması konusunda anlaşarak, kazanan adayın Ulusal Birlik Hükümeti'ni kuracağını açıklamıştır. Ardından onlarca yerli ve yabancı gözlemcinin katıldığı oy sayımı sonucu 21 Eylül 2014 tarihinde Ulusal Birlik Hükümeti'nin kurulmasıyla Eşref Gani Ahmadzai Afganistan

---

¹⁴² TR Haber, "Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani kimdir? Eşref Gani nerede ve kaç yaşında, Eşref Gani'nin Hayatı ve Biyografisi", <https://www.trhaber.com/gundem/afganistan-cumhurbaşkanı-esref-gani-kimdir-esref-gani-nerede-ve-kac-h8662.html> (Erişim Tarihi:20.04.2021).

¹⁴³ Celalatmaab Muhammed Eşref Gani Reis Cumhuri İslami Afganistan, Safarat Kubrayı Cumhuri İslami Afganistan Mukim Varsa- Cumhuri Poland. <https://afghanembassy.com.pl/afg/rzad/prezydent-ashraf-ghani> (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹⁴⁴ Khairi, a.g.t, s. 141-142.

Cumhurbaşkanı ve Dr. Abdullah Abdullah Ulusal Birlik Hükümeti'nin Başbakanı olmuştur.¹⁴⁵

Eşref Gani iktidar döneminde anayasal bir Loya Jirga'nın düzenlenmesi, yasanın değiştirilmesi ve Afganistan'ın siyasi sisteminin parlamenter sisteme dönüştürülmesi de dâhil olmak üzere, bir ulusal birlik hükümeti kurmak için anlaşmanın önemli maddelerine göre hareket etmemiştir. Müttefiki Abdullah Abdullah'a gerekli yetkileri vermemekle birlikte, önce özel elçisi ve seçim müttefiki Ahmed Ziya Mesut'u görevden almış, ardından ilk yardımcısı Abdul Raşit Dostum'u yönetimden uzaklaştırmıştır. Ayrıca bu dönemde Afganistan'da siyasi, ırksal ve dini ayrımcılık zirveye ulaşmıştır. Bununla birlikte bir yandan İŞİD, Afganistan'daki varlığını ve etkisini geliştirmeye çalışırken diğer yandan Taliban ülkenin bazı bölgelerini ele geçirmeye başlamıştır¹⁴⁶

Beş yıllık iktidarın ardından 2019'da ikinci kez cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Eşref Gani bu seçimde de aday olarak oy çokluğuyla yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak Abdullah Abdullah, bu defa da seçim sonucunu kabul etmeyerek seçime hile karıştırmakla suçlamıştır. Ayrıca Afganistan'ın kuzeyinde Taciklerin ve Özbeklerin çoğunluk olduğu illerde vali atayarak kendisinin kazandığını ilan etmiştir. Bunun ardından ülkenin bölüneceğinden endişe duyan Eşref Gani, Abdullah ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmanın sonucunda Eşref Gani Afganistan Cumhurbaşkanı olurken, Dr. Abdullah Abdullah ise Ulusal Barış Konseyi Başkanı olmuştur. Eşref Gani'nin ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde de hem siyasi kriz hem etnik çatışmalar, güvenlik sorunları, intihar saldırısı daha da artarak sivillerin ve güvenlik güçlerinin daha fazla can kaybına sebep olmuştur.¹⁴⁷ Son olarak 15 Ağustos 2021'de Taliban güçlerinin Kabil'e girmesiyle ülkeyi terk eden cumhurbaşkanı önce Tacikistan'a ardından Umman'a sığınmıştır. Böylelikle Eşref Gani'nin cumhurbaşkanlığı sona ermiştir.

---

¹⁴⁵ Zabihullah Aziz, Hamit Karzai ve Muhammed Eşref Gani Dönemlerinde Afganistan–Pakistan İlişkileri (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018, s. 93-94.

¹⁴⁶ Haber Güzari Sada-i Afgan (AVA), “Nigahi Ba Zindagi ve Karname-i Muahmmmed Eşref Gani”, <https://avapress.com/fa/128631/> (Erişim Tarihi: 02.05.2021).

¹⁴⁷ BBC News Farsi, “Abdullah ve Gani Barayı Payan Teniş Siyasi Tavafık Kardand”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-52696851/> (Erişim Tarihi: 03.05.2021).

2. İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN ANAYASALARININ GELİŞİMİ VE TEMEL HAK HÜRRİYETLERİ

2.1. Anayasa

Anayasa bir ülkenin en yüksek yasal belgesi ve o ülkede yaşayan insanların güvencesidir. Başka bir deyişle anayasa bir ülkenin kuruluşunu, örgütlenişini, organlarını, işleyişini ve halkın devletle ilişkisini düzenleyen hukuki metinlerdir.¹⁴⁸ Modern anlamda anayasa bir devletin yetkisini, niteliğini, siyasal gücünü, siyasi yapısını, sınırlarını ve vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini belirleyen en üst hukuki metindir. Hiçbir hukuki metin, yasa, anayasaya aykırı olamaz ve hiç kimse hatta kanun adamları bile anayasa maddelerini ihlal edemezler.¹⁴⁹

Ayrıca anayasalar egemen devletin siyasi organlarının yetkilerini belirleyen ve her türlü ihlallere karşı denetim sağlayan hukuki metinlerdir. Dolayısıyla anayasalar, insanların hak ve hürriyetlerini tanımlayan ve eşit bir şekilde yaşamasını ve dokunulmazlığını sağlayan kurallar olarak tanınmaktadır.¹⁵⁰

Bu bağlamda Afganistan'da insan haklarının tanınması ve korunması anayasanın ikinci bölümünün 6. 7. ve 58. maddelerinde belirtilmiştir. Dolayısıyla bu maddelere göre Afganistan yönetimi özellikle insan haklarının korunması hususunda uluslararası sözleşmelere bağlılığını bildirerek insan haklarına dayalı bir toplum yaratmayı taahhüt etmektedir. Bu açıdan anayasalar, iktidar ve muhalefet ilişkilerini düzenleyerek gücün tek elde toplanmasını engelleyen kurallardır. Dolayısıyla anayasalar cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının varlığı ve işleyişi açısından çok önemli gereksinimlerdir.¹⁵¹

2.2. Dünya Anayasacılık Hareketleri

Anayasa içerik açısından insan hayatında uzun bir geçmişe sahiptir. İlk olarak İngiltere'de kralın yetkisini kısıtlamak için 1215 yılında Magna Carta adlı belge

---

¹⁴⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Cilt: 2, Ekin Yayınevi, Bursa, Ağustos 2018, s. 22.

¹⁴⁹ Engin Selçuk, *Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış bir ders notu niteliğindedir, İstanbul, 2010, s. 15.

¹⁵⁰ Selçuk, a.g.e, s. 16.

¹⁵¹ Bashir, a.g.t, s. 59.

imzalanmıştır.¹⁵² Bu belge parlamentolu yönetimlerin ortaya çıkmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Bu açıklamayla parlamentolu yönetimlerin gelişmesiyle birlikte devletler hükümdarların isteğine göre değil parlamentoların ortaya koyduğu kurallara göre idare edilmeye başlanmıştır.¹⁵³

Elazar'a göre “modern anayasacılık ilk olarak 1639’da Kuzey Amerika İngiliz kolonilerinde Connecticut temel yasaları ile başlamıştır. Bu hareket, 1776 Bağımsızlık Bildirgesi’nden sonra Amerikan eyalet anayasalarının kabul edilmesiyle 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri anayasasının kabulüne kadar sürmüştür”.¹⁵⁴

Bu süreçte devletlerin gelişmesiyle birlikte modern anlamda ilk resmi yazılı anayasa 17 Eylül 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri’nden sonra 1791 yılında ilk yazılı anayasasını kabul eden ikinci ülke Fransa olmuştur. Bu bağlamda 18. yüzyılda Batı Avrupa’da Fransız İhtilali ile güç kazanan anayasacılık hareketleri 20. yüzyılda bütün dünyaya yayılmıştır. Böylelikle Avrupa’da bir nizam hareketi olarak gelişen anayasa Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlığını kazanan bütün ülkelerin kendi anayasalarını oluşturmasına örnek olmuştur. Bu bağlamda 21. yüzyılda bağımsızlığını kazanan tüm ülkeler kendi anayasalarına sahip olmuştur.¹⁵⁵

2.3. Anayasa Yapım Süreci

İlk yazılı anayasa olan 1787 Amerika Birleşik Devletleri anayasası, halkı temsil etmeyen küçük bir grup tarafından kapalı kapılar ardında hazırlanmıştır. Ancak bugün bu anlayışın ve anayasanın bu şekilde yapılmasının kabul edilemeyeceği açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla 1990’larda Doğu Blok’unun dağılmasıyla birlikte yeni bağımsız olan ülkeler için anayasaların hazırlanması önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Buna bağlı olarak bu anayasa yapım süreci uluslararası bir kuruluş olan Avrupa Konseyine bağlı Venedik Komisyonu tarafından yürütülmüştür. Ayrıca bu

---

¹⁵² Magna Carta, İngiltere’de kralın yetkisini kısıtlamak için 1215 yılında imzalanan bir belgedir. Bu belge parlamentolu yönetimlerin ortaya çıkmasına ve gelişmesine sebep olmuştur.

¹⁵³ Selçuk, a.g.e, s. 16-17.

¹⁵⁴ Burak Çağ, Anayasa Yapımı Sürecinde Doğrudan Demokrasi Uygulamaları (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012, s. 5.

¹⁵⁵ Mustafa Yahya Metintaş, “Mehmet kayıran, Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, Türkiye, 2017, ss. 14-41.

ülkelerin anayasalarının hazırlanması aşamasında ülke halkının ve sivil toplum kuruluşlarının katılmaması bir yana, ülke temsilcisinin dahi bulunmaması bir gerçektir. Ancak yine de bu anayasaların kötü anayasalar olduğu söylenemez.¹⁵⁶ Bu bağlamda Robert Elgie ve Jan Zielonka'nın belirttiği üzere, anayasa yapım sürecinde “*sürecin kendisi, en azından ulaşılan sonuçlar kadar önem taşımaktadır*”. Burada zaman faktörünün önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, yeni bir anayasa oluşturma sürecine sadece yazılan metnin niteliği açısından değer verdiğimizizi düşünmek yanlış bir tutum olacaktır. Bilakis bu sürecin uzlaşmayı teşvik etmesi, milletin oluşturduğu kurumların meşruiyetini güçlendirmesi ve kamuoyunun dikkatini “kamu yararı” kavramının tartışılmasına çekmesi açısından özünde bir değer taşıdığı vurgulanmalıdır. Gerçekten de uzun bir anayasal sürecin faydalarından biri anayasada yer alması gereken değerler ve kurallar konusunda bir toplumsal uzlaşmayı teşvik etmesidir. Dolayısıyla bir anayasanın demokratik veya anti-demokratik bir anayasa olarak tanınması açısından, anayasanın yapım ve yazım süreciyle alakası bulunmamaktadır.¹⁵⁷

Doğal olarak, halkın kendisi, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar demokratik bir anayasa yapım sürecine yönelik böyle bir yöntemin kurallar ile çelişeceğini iddia etmektedirler. Buna bağlı olarak halkın kendi meşruiyetlerini sağlayacak ve iç hukuklarının temelini oluşturacak anayasa metninin, kendi katılımları olmadan hazırlanmasına itiraz edeceklerdir. Kısacası çağdaş bir anayasa yapım süreci, hem yazım sürecine hem de onay sürecine halk katılımı sağlandığında bu tür eleştirileri ortadan kaldırmaktadır.¹⁵⁸

Yeni bir anayasa oluşturma kolay bir yolu yoktur. Anayasa yapım sürecini ve güç dağıtımını kontrol altında tutmak oldukça zor bir süreçtir. Katılımcı bir anayasa oluşturmak, sıcak tartışmalara ve eleştirilere yol açacaktır. Unutulmamalıdır ki, anayasanın ve sunulan metnin zorlu sürecinden kaynaklanan yenilikler her zaman başarılı sayılamaz. Ancak bu süreç kademeli olarak geliştirilmeli ve zamanın ihtiyaçlarına göre optimize edilmelidir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Murat Tumay, *Demokratik Anayasa Yapımı Dinamikleri Tunus Anayasası Örneği*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 32.

¹⁵⁷ Ozan Ergül, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim, Türkiye’de Anayasal Değişim Beklentileri Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Sempozyum*, Ankara, 2010, s. 35-39.

¹⁵⁸ Tumay, a.g.e, s. 32.

¹⁵⁹ Tumay, a.g.e, s. 33.

2.4. Afganistan’da Anayasanın Gelişimi

2.4.1. 1923 Anayasası (Birinci Anayasa)

Anayasacılık hareketi dünyada, özellikle Batıda daha uzun bir geçmişe sahip olsa da, 1747 yılında Ahmad Şah abdalı tarafından kurulan Afganistan, Amanullah Han dönemine kadar kendi anayasasına sahip olamamıştır. Ülkede kralın buyruğu her şeyin üzerinde tutulmuş ve toplum arasında ortaya çıkan kavgalar ve anlaşmazlıklar zorlayıcı kuvvetle önlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde komşu ülkelerde gelişen meşrutiyet fikri Afganistan’a bir moda olarak girmiş ve bazı gruplar tarafından benimsenmiştir. Ancak dönemin karalı Habibullah Han bu grupları şiddetli bir şekilde bastırmıştır.¹⁶⁰ Bu gelişmelerden sonra 1919 yılında bağımsızlığını kazanan Afganistan, Amanullah Han’ın girişimiyle ilk kez 1923 yılında kendi anayasasını oluşturmuştur.¹⁶¹ Bu bağlamda anarşist bir rejimin hâkim olduğu Afganistan Amanullah Han’a babasından miras kalmıştır. Amanullah Han reformist bir lider olduğu için Afganistan’da anayasal bir sistemin oluşmasına, insan haklarına ve bireysel özgürlüğe daha fazla önem göstermiştir. Bu gelişmeyle birlikte Afganistan’da farklı dönemlerde ve farklı rejimlerde yasalaşmış ve kabul edilmiş birçok anayasamız bulunmaktadır.¹⁶² 1919 yılında Amanullah Han liderliğinde üçüncü Afgan İngiliz savaşını kazanarak bağımsızlığını elde eden Afganistan yeni bir yönetim şekline adım atmıştır.¹⁶³ 1921’de Amanullah Han tam bağımsız Afganistan’ın ilk kralı olarak, Afganistan’ı modern bir ülke yapmak için Sovyetler Birliği ve ardından İtalya, Türkiye ve İran ile dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Bunun ardından Amanullah Han ülkede var olan siyasal, toplumsal ve kültürel düzene şiddetle karşı çıkarak, geleneksel tutumları değiştirmeye karar vermiştir. Bu kararın ardından reformcu bir kral olan Amanullah Han, Türkiye’nin laik ve demokratik düzenine benzeyen bir nizam ile Kabine’nin çalışmalarını belirlemek ve din ile devlet ilişkisini düzenlemek istemiştir. Bu açıdan yeni bir anayasaya ihtiyaç duyan Amanullah Han Afganistan’ın birinci ve ilk anayasasını 19 Nisan 1923 yılında sekiz yüz kişinin katılımıyla birlikte “Afganistan Devlet-i Aliye Nizamnamesi” adı altında Celalabat şehrinde hazırlamıştır. Bu bağlamda aynı yıl Loya Jirga (Büyük Meclis)

---

¹⁶⁰ Bashir, a.g.t, s. 4-5.

¹⁶¹ Qaisar Nasrat, *Parlamentar Hükümet Sistemleri Ve Afganistan İçin Parlamentar Hükümet Sisteminin Uygulanabilirliği* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2020, s. 27.

¹⁶² Ahmed Şah Safi, *Tarif Kanun Esasi Ba Vija Tarif Kanun Esasi Afganistan*, İntişarat Hamid Resalat, Kabil, 2018, s. 68.

¹⁶³ Büyükbaş, a.g.t, s. 101-102.

tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe giren bu anayasa yedi bölüm ve yetmiş üç maddeden oluşmakta, olup genel olarak kralın görev ve yetkileri, devlet idaresinin yapısı, mahkemelerin yapısı gibi yasaları kapsamaktadır.¹⁶⁴

1923 Anayasasında vatandaşlık hakları, medya özgürlüğü, itiraz etme hakkı, eğitim hakkı, ziraat ve ticaret hakkı, bütün halkın eşit biçimde devlet idarelerinde görev yapabilme hakkı, seyahat özgürlüğü, iletişim güvenliği, işkence yasağı, gibi vatandaşların temel hakları 17 madde ile sınırlandırılmıştır.¹⁶⁵ Bu maddelerden bazıları aşağıda şu şekilde belirtilmiştir.

- Vatandaşlık hakkı (8. madde),
- Özgürlük hakkı (9. madde),
- Medya ve basın özgürlüğü hakkı (11. madde),
- İşletme ve ticaret özgürlüğü hakkı (12. madde),
- Şikâyet ve itiraz etme hakkı (13. madde),
- Özel okulların kurulabilmesi ve eğitim hakkı (14. ve 15. madde),
- Eşitlik hakkı (16. madde),
- Mülkiyet hakkı (19. madde),
- Adalet hakkı (21. madde),
- Meslek seçme ve edinme özgürlüğü hakkı (22. madde),¹⁶⁶

1923 Anayasası çerçeve itibarıyla Türkiye ve Fransa gibi birçok ülkenin anayasalarından etkilenecek şekilde hazırlanmıştır. Bu anayasayla birlikte kabile ve aşiret liderlerinin gücü önemli oranda sınırlandırılmış, kralın ise gücü ve yetkileri artırılmıştır. Bu yasayla (1923 Anayasası) birlikte aynı zamanda krala yasama yetkisi de verilmiştir.¹⁶⁷ 1923 Anayasasında resmi şekilde faaliyet göstermeyen dini mahkemeler yasaklanmış, sadece resmi mahkemelerin faaliyetine izin verilmiştir. Örneğin 1923 Anayasasının 55. maddesinde Afganistan’da resmi olmayan mahkemelerin yasaklanmasına işaret etmektedir. Bu şekilde dini mahkemelerin yargıladığı davalar

---

¹⁶⁴ Aminullah Amini, “Seyr Tarihi Şekil Giri Kanun Asasi dar Kuşvar”, 2019, http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=151364/ (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

¹⁶⁵ Server Daniş, *Çegünegi Saht Kanun Asasi Afganistan Der Sal 1382*, İntişarat Tahsilat Ali İbni Sina, Kabil, 2014, s. 54.

¹⁶⁶ Bashir, a.g.t, s. 6.

¹⁶⁷ Nasrullah Hayat, *Afganistan’da Yönetim ve Demokrasi* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016, s. 30.

geçersiz sayılmıştır. Böylece ülkede ilk kez dini mahkemelere karşı bu şekilde tavır alınmıştır.¹⁶⁸

Afganistan'ın bağımsızlığından hemen sonra hazırlanan bu anayasa ile Amanullah Han önemli yeniliklere imza atmıştır. Özellikle insan haklarıyla ilgili önemli adımlar atmıştır. Afganistan'ın siyasi tarihinde Amanullah Han dönemi modern döneme geçiş olarak anılır. Bu dönemde sayıları yüzleri bulan Afgan kız ve erkek öğrenci eğitim almak amacıyla yurtdışına çıkmıştır. Kral Amanullah Han'ın yenilikçi fikirleri basın özgürlüğü alanında da görülmüştür. Bu dönemde ilk kez gazete, dergi gibi basın organların faaliyete başladığı görülmektedir. Kral Amanullah Han kendi döneminde birçok reformu hayata geçirmiştir. Kızların eğitim alma hakkı, çocuk evliliklerin yasaklanması, evliliğin tek eşle kısıtlanması gibi yasaların çıkarması bu reformlara örnek verilebilir. Kral Amanullah Han'ın asıl amacı o döneme kadar Afgan halkının hiç aşına olmayan, batının kültür ve geleneklerini, ülkesine getirmektir. Bu şekilde Amanullah Han 1923 Anayasasını bu çerçevede hazırlamıştır. Bu yasayla birlikte ülkenin yönetim şekli krallık olarak belirlenmiştir.¹⁶⁹

1923 Anayasası ile birlikte insan hakları dâhil ne kadar yenilikçi reformlar yapıldıysa da Afgan halkı tarafından karşılık bulmamıştır. Örnek olarak bu dönemde evliliklerde ödenen başlık parasını neredeyse yasaklamıştır. Amanullah Han'ın son döneminde ülkede çıkan krizler sonucunda iktidarı önemli oranda sarsılmıştır. Kral ülkedeki bu olayları kontrol altına almak için sert önlemlere başvurmuştur. Ancak ülkenin birliğini koruyamamıştır. Son olarak 1923 yılında hazırlanan ve Afganistan'ın ilk anayasası unvanını alan bu anayasa Amanullah Han'ın iktidardan uzaklaştırılmasıyla Emir Habibullah Kalakani tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁷⁰

2.4.2. 1931 Anayasası (İkinci Anayasa)

Afganistan'ın ikinci anayasası olan 1931 Anayasası “Devlet-i Aliye-i Afganistan'ın Temel Esasları” ismi ile Nadir Şah döneminde hazırlanmıştır. Nadir Şah kral Amanullah Han'ın ekibinde yer almasına rağmen onun hayata geçirdiği bütün

---

¹⁶⁸ Eric Jensen, *An Introduction To The Constitutional Law of Afghanistan*, Stanford University, Amerika, 2009, s. 17.

¹⁶⁹ Hayat, a.g.t, s. 30-31.

¹⁷⁰ Sadat, a.g.t, s. 13.

reformları yok sayarak yeni bir anayasa hazırlamıştır. Bu anayasa 1923 Anayasasına göre daha katı ve keskin maddeler içermektedir. 1931 Anayasası ile birlikte bütün yetkiler Kral Nadir Şah'ın elinde toplanmıştır.¹⁷¹

Nadir Şah bu yasaya dayanarak yönetimine karşı gelen kişileri idama mahkûm ettirmiştir. Bunları sembolik mahkemeler kurarak gerçekleştirmiştir.¹⁷² Kral Amanullah Han döneminde hazırlanan 1923 Anayasasında insan hakları ve bireylerin özgürlükleri gibi konular geniş çapta yer alırken, Nadir Şah döneminde hazırlanan anayasada sadece seyahat ve ticaret gibi bireysel haklara yer verilmiştir. 1931 Anayasası, 1923 Anayasasından ve aynı dönemde Türkiye ve Fransa gibi ülkelerde yapılan anayasalardan etkilenmiştir. 1931 Anayasası hakkında görüş bildiren bir akademisyen bu anayasayı “başarısız unsurlar kümesi” olarak nitelendirmiştir. Nadir Şah 1931 Anayasasını hazırlarken Amanullah Han'ın tersine din âlimlerinin görüşlerine daha fazla yer vermiştir. Nadir Şah'ın bu davranışı halkın görüşlerine ne kadar saygılı olduğunu göstermektedir.¹⁷³

Nadir Şah aynı zamanda Amanullah Han tarafından 1923 Anayasasıyla birlikte hayata geçiren bazı reformları kesin biçimde ortadan kaldırmıştır. 1931 Anayasası İslam dini ve Hanefi hukukuna uygun biçimde hazırlanmıştır. Bu anayasanın bir önceki anayasadan ayıran diğer bir özelliği Volesi Jirga ve Mişranu Jirga olmak üzere halk meclisinin iki kanattan oluşmasıdır. 1931 Anayasasına göre Volesi Jirga (Halk Meclisi) üç yıl süreyle doğrudan halk tarafından seçilirken, Mişranu Jirga (Ayan Meclisi) doğrudan Şah tarafından atanmaktaydı. Bu anayasaya göre yasa çıkarma yetkisi sadece krala aitti. Meclisin iki kanadını oluşturan Volesi Jirga ve Mişranu Jirga'nın yetkisi sadece krala yasa önerisi sunmakla sınırlandırılmıştır.¹⁷⁴ Nadir Şah döneminde hazırlanan 1931 Anayasasının birinci maddesinde Afganistan'da resmi dininin İslam ve mezhebinin ise Hanefi olduğu belirtilmiştir. Bu yasaya göre ülkede yaşayan gayri Müslümler kanunda belirlenen çerçevenin dışına çıkmadığı sürece her hangi bir engel olmaksızın ibadetlerine devam edebilirler. Ancak 1931 Anayasasına göre Müslüman olmayan birisi bankacılık gibi üst görevlerde bulunamaz. Müslüman olmayanlara karşı

---

¹⁷¹ Bashir, a.g.t, s. 7.

¹⁷² Abdul Jalil Timor, Afganistan'da Anayasal Gelişmeler (1923-2003 Yılları Arasındaki Anayasalar), (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019, s. 50-54.

¹⁷³ Jensen, a.g.e, s. 22-27.

¹⁷⁴ Bashir, a.g.t, s. 34.

bu durumun ortaya çıkması evrensel insan hakları ilkelerine aykırı olarak görülmüştür. Nadir Şah kendi döneminde ülkeyi anayasa hükümlerinden çok şeriata göre yönetmiştir.¹⁷⁵

2.4.3. 1964 Anayasası (Üçüncü Anayasa)

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan belirsizlik ortamı o dönem Afganistan'da iktidarda olan mutlak monarşiyi ciddi şekilde etkilemiştir. Bunun ardından Kral Muhammed Zahir Şah 1964 yılında ülkede demokratik sürecin başladığını ilan ederek Afganistan'ın üçüncü anayasası unvanını alacak yeni bir anayasa oluşturmaya karar vermiştir. Daha sonra 1 Ekim 1964 yılında hazırlanan anayasa Kral Muhammed Zahir Şah tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁶

Bu anayasa ile demokratik ilkeleri, muhafazakâr özelliklere sahip geleneksel bir topluma uyarlamayı başarmıştı ki bu aslında çok zordu. Anayasanın 1. maddesinde Afganistan'ın anayasal bir monarşi sistemi ile yönetildiği ve egemenliğin halka ait olduğu ifadesi yer almaktadır. Aynı zamanda anayasanın 31'inci ve 32'inci maddelerinde başta düşünce özgürlüğü, bireysel haklar, toplanma ve siyasi parti kurma gibi siyasi haklarda anayasal güvence altına alınmıştır.¹⁷⁷ Ayrıca bu anayasadaki bir diğer önemli değişiklik de kraliyet ailesinin siyasi haklarıyla ilgiliydi. Anayasanın 24. maddesinde kraliyet ailesinin üyelerinden herhangi biri başbakan, bakan, meclis başkanı ve Yargıtay başkanı olamayacağı ifadesi yer almaktaydı.¹⁷⁸ Bu anayasaya göre Volesi Jirga (Halk Meclisi)'da doğrudan halkoyları ile seçilen temsilciler ülke yönetiminde daha fazla söz sahibi olacaktı. Fakat bu dönemde halk meclisinin ülke yönetiminde yasada belirlendiği gibi daha fazla rol aldığını vurgulamak mümkün değildir. Ancak halk meclisinin daha önceki anayasalara nazaran daha etkin olduğu bilinmektedir. 1964 Anayasası ile Afganistan'da yönetim mutlak monarşinin yerine anayasal meşruti monarşiye geçilmiştir. Bu Anayasaya göre komünist partilerin kurulması yasaklanmış, ancak diğer görüşlere sahip bütün partilerin kurulmasına izin verilmiştir.¹⁷⁹

---

¹⁷⁵ Timor, a.g.t, s. 52-55.

¹⁷⁶ Büyükbaş, a.g.t, s. 103.

¹⁷⁷ Niki, a.g.t, s. 17.

¹⁷⁸ Afghanistan's Constitution of 1964, 24. Madde, s. 7-8. https://www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_1964.pdf?lang=en (Erişim Tarihi: 20.06.2021).

¹⁷⁹ Büyükbaş, a.g.t, s. 104.

Zahir Şah döneminde Afganistan'da özellikle hukuk alanında yasaların toparlanması, merkezi bir sistemin oluşturulması gibi önemli olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere Başbakan Davud Han'ın katkısı büyük olmuştur. Çünkü bu dönemde medeni kanunu, ceza kanunu, vb. gibi taslakları Davud Han başlatmıştır. Günümüzde Afganistan'da yürürlükte olan birçok kanun ve yasalar o dönemin meclisi tarafından onaylanmıştır. Adalet ve yargılamanın usul ve esasları yine o dönemde kabul edilmiştir. Bugün Afganistan'da uygulamada olan kanun ve yasalar o dönemin yasa ve kanunlarından etkilenmiştir. Ancak o dönemde ülkede en önemli yasama organı olan halk meclisi her ne kadar yasa ve konun çıkarma yetkisine sahip olsa da bu yetkisini çok fazla kullanamamıştır. Zahir Şah'ın tıpkı daha önceki yönetimlerde olduğu gibi halk meclisine danışmadan kendi çıkardığı yasalarla ülkeyi yönettiği görülmektedir.¹⁸⁰

1973 yılına gelindiğinde Afganistan'da beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır. Zahir Şah, tedavi için yurt dışında iken amcasının oğlu Davud Han Marksist görüşün destekleriyle kansız bir darbeye iktidarına son vermiştir. Ayrıca Davud Han, Zahir Şah'ın iktidardan uzaklaştırmasının ardından monarşi rejimini ortadan kaldırmış, yerine cumhuriyet rejimini tesis ederek kendisini ilk cumhurbaşkanı olarak ilan etmiştir.¹⁸¹

2.4.4. 1977 Anayasası (Dördüncü Anayasa)

Afganistan'ın yakın tarihi için 1973 yılı bir dönüm noktasıdır. 1973 yılında Davud Han kansız bir darbe ile krallığı devirerek cumhuriyeti kurmuştur. Bunun ardından Davud Han, yönetimi ele geçirdikten sonra daha önceki anayasayı yürürlükten kaldırarak yeni bir anayasa hazırlama arayışına girmiştir.¹⁸² Bu bağlamda yeni anayasayı hazırlamak için hukukçu ve akademisyenlerden oluşan 41 kişiyi görevlendirmiştir. Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen kişiler 16 Mart 1976 yılında çalışmalarını tamamlayarak Davud Han'a sunmuştur. Bunun yanı sıra 20 kişi aynı yılın Şubat ayında yeni anayasa taslağını denetlemek ve tekrardan gözden geçirmek amacıyla yetkilendirilmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ İshakzade ve Gazal, a.g.e, s. 34-38.

¹⁸¹ Niki, a.g.t, s. 18.

¹⁸² Muhammed Zarif İbarhimi, Afganistan'da Siyasi Haklar (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 17-18.

¹⁸³ Timor, a.g.t, s. 55-56.

1977 Anayasasına göre kurulan meclis 325 kişinin katılımıyla 29 Ocak 1977 yılında ilk kez toplanmıştır. Bunun ardından 13 Şubat 1977 yılında 13 bölüm ve 136 maddeden oluşan bu anayasa meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁸⁴ 23 Şubat 1977 tarihinde cumhuriyetin ilk anayasası olarak Ceride-i-Milli (Resmî Gazete) de yayınlanmıştır. Böylelikle Muhammed Davud Han yeni kurulan meclis tarafından Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹⁸⁵

Dördüncü anayasa olarak tarihe geçen 1977 Anayasası darbeden dört sene sonra hazırlanmıştır. Bu anayasa önceki anayasadan farklı olarak iki meclis yerine tek meclis sistemine geçilmiştir. Ayrıca bu anayasayla birlikte Afganistan'da tek partili sistem hayata geçirilmiştir.¹⁸⁶

13 bölüm ve 136 maddeden oluşan bu anayasanın dördüncü bölümünde insan hakları ve yükümlülükleri 21 madde ile aşağıda belirtilmiştir. Bunlar kanun önünde herkesin eşit haklara sahip olması, affetme özgürlüğü, ikamet ve seyahat hakkı, vatandaşlık ve sınır dışı edilme yasağı, mülkiyet hakkı, haberleşme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, barışçıl protesto ve gösteri yapma özgürlüğü, ayrımcılık yapılmaksızın ülkede çalışma hakkı, zorla çalıştırmanın yasaklanması, vergi ödeme yükümlülüğü ve ülkeyi düşmanlara karşı savunma taahhüdüdür.¹⁸⁷

1977 Anayasasındaki temel hak ve özgürlükler önceki anayasadan etkilenecek şekilde hazırlanmıştır. Bu anayasayı önceki anayasadan farklı kılan en önemli özelliği Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Haklarını içermesidir. Ayrıca kadın-erkek eşitliği açık bir ifadeyle bu anayasada belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ilk kez 18 yaşına giren vatandaşlar seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur.¹⁸⁸

Genel olarak baktığımızda Davud Han Afganistan'da tam bağımsız bir cumhuriyet kurmak için çalışmıştır. Buna bağlı olarak bu anayasayla Afganistan'ın hem cumhurbaşkanı hem de başbakanlık görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra 1977 Anayasasında kendisine tanınan yetkiye dayanarak, sadece tek bir partiye hayat şansı vermiştir. Bunun sonucunda devlete karşı gelen komünist partisi liderlerinden olan

---

¹⁸⁴ Muhammed Halim Tenvir, *Tarih Ruzname Nigari Afganistan*, İntişarat Sabur, Pişaver, Pakistan, 1999, s. 210-211.

¹⁸⁵ Vezaret Adliye-i Cumhuri İslami Afganistan, Kanun Esasi 1977. <https://moj.gov.af/dr> (Erişim Tarihi: 25.06.2021).

¹⁸⁶ Hasani, a.g.t, s. 33.

¹⁸⁷ Bashir, a.g.t, s. 13-14.

¹⁸⁸ Hasani, a.g.t, s. 32.

Babrak Karmal'ı hapse atmış ve Hafızullah Amin'i gözaltına alarak polislerin gözetiminde evinde tutmuştur. Bu olaylardan kısa bir süre sonra dışarıda olan komünistler Hafızullah Amin'den darbe girişimi talimatı alarak Davud Han hükümetine karşı darbe yapmak için hazırlıklara başlamıştır. 27 Nisan 1978 tarihinde ADHP (Afganistan Demokratik Halk Partisi)'ye sadık olan üst rütbeli komutanlar ile beraber Sevr İhtilali ile anılan darbe girişimini gerçekleştirdikten sonra 1977 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁸⁹

2.4.5. 1980 Anayasası (Beşinci Anayasa)

30 Nisan 1978 tarihinde Cumhurbaşkanı Davud Han'a karşı gerçekleştirilen darbe sonrası iktidarı ele geçiren Afgan komünistler yeni hükümeti kurmak için hazırlıklara başlamıştır. Yeni kurulan rejimin lideri Nur Muhammed Taraki olmuştur.¹⁹⁰ Ancak Taraki'nin kısa sürede öldürülmesi üzerine yerine geçen Hafızullah Amin de iktidarda uzun süre kalmadan öldürülen üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur. Bu olaylardan sonra Afganistan'ı işgal eden Sovyetler Birliği kendi yanlısı olan Babrak Karmal'ın Afganistan yönetiminin başına geçmesini sağlamıştır.¹⁹¹ İktidara gelen Babrak Karmal ilk olarak Demokratik Halk Perçem Partisi'nin fikirlerini duyurmak ve uygulamak için yeni bir anayasa üzerinde çalışmaya karar vermiştir. Bu kararın ardından 14 Nisan 1980 yılında "Afganistan demokratik cumhuriyeti devrim konseyi" tarafından "Afganistan demokratik cumhuriyeti temel ilkeleri" adı altında altmış sekiz madde olarak hazırlanan bu anayasa 21 Nisan 1980 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁹²

Yasal düzenleme açısından Afganistan'ın beşinci anayasası olarak kabul edilen bu hukuki metin 10 bölüm ve 68 maddeden oluşmaktadır.¹⁹³ Anayasanın birinci bölümü 26 maddeden oluşmakta olup Afganistan'da sosyal, politik ve ekonomik sistemin temellerini belirlemektedir.¹⁹⁴ İkinci bölümü vatandaşların temel hak ve yükümlülükleri adı altında 8 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler şöyle sıralanmıştır: Vatandaşlık

---

¹⁸⁹ Hayat, a.g.t, s. 38-39.

¹⁹⁰ Erman, a.g.t, s. 154-156.

¹⁹¹ Sayed Mirwais Fazilat, *Afghanistan Civil War And Ethnic Conflicts: 1992-2018* (Istanbul Aydin Universitesy Institute Of Graduate Studies Department Of Political Science And International Relations Political Science And International Relations Program), İstanbul, 2020, s. 31-32.

¹⁹² Mohammad Kasım Asmayı, *Usul Esasi Cumhuri Demokratik Afganistan*, İntişarat Safha-i İnterneti Rahi Perçem, 2018, s. 2-3.

¹⁹³ Timor, a.g.t, s. 57.

¹⁹⁴ 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri.

hakkı, ayırım yapılmaksızın tüm halkın yasalar karşısında eşitlik hakkı, güvenli yaşam ve özgürlük hakları, çalışma hakları, eğitim hakları, barışçıl gösteri hakları, dini ritüelleri yerine getirme hakları, yasalara uyma yükümlülüğü, ahlaklı ve insani davranışlar yükümlülüğü, düşmanlara karşı ülkeyi koruma yükümlülüğüdür.¹⁹⁵

Üçüncü bölümü Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Büyük Meclis (Loya Jirga) adı altında tek madde olarak şu şekilde belirtilmiştir. Madde 35: Loya Jirga Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin en yüksek konseyidir. Loya Jirga Afganistan milletinin iradesi olarak görülmüştür. Afganistan halkının temsilcilerinin demokratik seçiminin yanı sıra oluşumu, yetkisi ve faaliyet düzeni kanunla düzenlenmiştir. Loya Jirga'daki halkın seçimleri özgür, halka açık ve eşit bir şekilde gerçekleştirilecektir. Loya Jirga, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Anayasasını ilk oturumda onaylayacaktır. Loya Jirga'daki seçimlerin zamanı devrimci konsey tarafından belirlenir ve duyurulur. Afganistan'da bugüne kadar önemli konuları ele almak amacıyla onlarca Loya Jirga toplantısı düzenlenmiştir.¹⁹⁶ Dördüncü bölüm, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devrimci Konseyi adı altında 10 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devrimci Konseyi'nin görevlerini, yetkilerini, iç ve dış faaliyet alanlarını kapsamaktadır.¹⁹⁷

Beşinci bölüm Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Bakanlık Konseyi adı altında 5 madde olarak şöyle sıralanmıştır. Bakanlık Konseyi Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin en yüksek yürütme organı olarak, başbakan, başbakan yardımcıları ve bakanlardan oluşmaktadır. Bakanların yetkileri, faaliyetleri ve sorumluluk alanları bu maddelerle düzenlenmiştir.¹⁹⁸ Altıncı bölüm Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin Yerel Yönetimleri adı altında 3 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler, Vali, Belediye Başkanı, Kaymakam Muhtar gibi yerel yöneticilerin yetkilerini, faaliyetlerini ve sorumluluk alanlarını kapsamaktadır.¹⁹⁹

Yedinci bölüm Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin Yargı sistemi ve mahkemelerin faaliyeti adı altında 5 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler şu şekilde

---

¹⁹⁵ 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri.

¹⁹⁶ 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri.

¹⁹⁷ 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri.

¹⁹⁸ 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri.

¹⁹⁹ Vezaret Adliye, Usul Esasi Cumhuri Demokratik Afganistan, http://old.moj.gov.af/Content/files/OfficialGazette/0401/OG_0450.pdf (Erişim Tarihi: 05.07.2021).

sıralanmıştır. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin Yargı sistemi yalnızca mahkemelere dayanmaktadır. Bu mahkemeler; Cumhuriyet Yüksek Mahkemesi, İl Mahkemeleri, İlçe Mahkemeleri ve ayrıca silahlı kuvvetlerin mahkemeleridir. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin en yüksek Yargı Mahkemesi, Başkan, Başkan Yardımcısı ve üyelerden oluşmaktadır. Yargıtay, kanun hükümlerine göre mahkemelerin yargısal faaliyetlerini denetler. İnfaz birimi mahkemeler tarafından sağlanır. Yüksek Mahkeme, faaliyetlerinden devrimci konseye ve geçici bir süre boyunca devrimci konseyin oturumları yönetim kuruluna rapor edilecektir. Tüm mahkemelerin yargıçları devrimci konsey başkanlığı tarafından atanır. Tüm hukuk ve ceza davaları mahkemelerin yetkisindedir. Yargıçlar bağımsızdır ve yargılama sırasında sadece anayasaya tabidir. Davalar ve cezalara, vatandaşların eşitliği ilkelerine dayanan mahkemeler tarafından bakılır. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti yasalarının işlemleri sırasında mahkeme uyum sağlar. Kanunun açık olmadığı hallerde mahkeme, davaları hükümlere göre karara bağlar. Tüm mahkemelerde davalar kamuya açık olarak görülür. Teorilerin olduğu senaryolar gizli duruşmalar kanunla belirlenir. Kararın duyurusu her durumda kamuya açık olur. Peştuca ve Dari dili veya diğer dillerde mahkemelerde davaların görülmesi ve çözülmesi, davanın tarafları uygun görürse, tercüman tarafından garanti edilir ve mahkemede diğer etnik gruplara anadillerinde konuşma hakkı verilir. Tüm mahkeme kararları Afganistan Demokratik Cumhuriyeti adına verilir. Mahkeme kararları gerekçeli olmalıdır. Uygulanabilir kararların icrası mahkemelerin nihai kararıdır. Örnek, ölüm cezası, Devrimci Konsey Başkanlığı'nın emriyle uygulanacaktır. Sekizinci bölüm Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin Savcılığı adı altında 4 maddeden oluşmaktadır. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Başsavcısı organların faaliyetlerini yönetmekte görevlidir. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Savcılığı, ilkeye dayalı birleşik ve merkezi bir sistem olarak Başsavcılar, Savcılar ve Avukatlardan oluşur. İllerin ve ilçelerin kendi savcıları bulunmaktadır. Kanun hükümlerine göre özel savcı oluşturulabilir, savcılık, kendi faaliyetlerini yürütürken yerel makamlardan bağımsız olarak çalışmakla birlikte sadece başsavcıya tabidir. Başsavcı ve Avukatlar, kanunların eşit uygulanmasını ve gözetmesini sağlar. Başsavcı, Devrimci Konsey Başkanlığı'na ülkedeki faaliyetleri ve yasallığı hakkında düzenli olarak tavsiyelerde bulunur. Başsavcının atanmasına kadar

yetki ve görevleri Adalet Bakanına aittir. Savcılık organlarının yetki organizasyonu ve çalışma şekli kanunla ayarlanmıştır.²⁰⁰

Dokuzuncu bölüm Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devleti'nin nişanı bayrağı ve payitaht adı altında 3 maddeden oluşmaktadır. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin amblemi yeşil metin üzerinde minber, açık kitap arasında gün doğumu kırmızı ve yeşil fidanlı buğday başaklarla süslenmiştir. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bayrağının üç rengi vardır, Siyah, Kırmızı ve Yeşildir. Ülkenin başkenti Kabil'dir.²⁰¹ Onuncu bölüm nihai kararlar şeklinde 3 maddeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki anayasanın temel ilkelerinin değiştirilmesi, yönetim kurulunun teklifi ve üçte ikisinin onayı ile Devrimci Konsey üyeleri tarafından gerçekleştirilecektir. Yeni ilkelerin oluşumuna kadar hükümetin tüm merkezi ve yerel organları bu ilkelerin hükümlerini kabul edecektir. Bunlar, tarihi bildirgeye uygun olarak Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin temel ilkeleridir.²⁰² Ancak komünistler uygulamada sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, bu anayasa ile anormal bir şekilde hem hâkimiyetini sürdürmüş hem halkı susturmak ve baskı altına almak için bir araç olarak kullanmıştır. Bununla birlikte halkın dinine, inancına, hiç saygı gösterilmemiş, devlet ile halkın karşı karşıya gelmesine ve günümüze kadar devam eden savaşın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna ek olarak anayasa ülkenin şartlarını, halkın ihtiyaç ve isteklerini yansıtmak yerine Sovyet danışmanlarının denetimi ve müdahalesiyle hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin 'Temel İlkeleri' olarak adlandırılan bu anayasa milli barış ve ulusal uzlaşmanın ilanı olarak, 1986 yılında Dr. Necibullah'ın iktidara gelmesine kadar yürürlükte kalmıştır.²⁰³ Son olarak bu anayasa Afganistan Büyük Meclisi (Loya Jirga) tarafından onaylanmayan tek hukuki metin olarak görülmektedir.²⁰⁴

2.4.6. 1987 Anayasası (Altıncı Anayasa)

1986 yılında devlet başkanı Babrak Karmal'ın istifa etmesi üzerine Sovyetler Birliği'nin desteğiyle iktidara gelen Dr. Nacibullah Ahmadzai, Afganistan komünist

---

²⁰⁰ 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri, 8. Bölüm Maddeleri.

²⁰¹ De Adli Vezaret, De Afganistan De Demokratik Cumhuriyet Easasi Usul, Faslı 9, Bölüm, s. 40-41. http://old.moj.gov.af/Content/files/OfficialGazette/0401/OG_0450.pdf (Erişim Tarihi: 07.07.2021).

²⁰² 1980 Anayasası, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Temel İlkeleri, 10. Bölüm, Maddeleri.

²⁰³ Timor, a.g.t, s. 58-59.

²⁰⁴ Bashir, a.g.t, s. 12.

rejiminin son cumhurbaşkanı sıfatıyla yönetime daha fazla hâkim olmak ve halkın bazı taleplerinin yerine getirmesini sağlamak için yeni bir anayasa üzerinde çalışmaya karar vermiştir.²⁰⁵ Bu kararın ardından hazırlanan bu anayasa, 8 ve 9 Aralık 1987 yılında Büyük Meclis (Loya Jirga), tarafından onaylanarak kabul edilmiştir. Böylelikle bu anayasa Afgan komünist rejiminin son başkanı Dr. Necibullah tarafından imzalanıp yürürlüğe girmesiyle, “Afganistan Demokratik Cumhuriyeti’nin temel ilkeleri” adlı anayasası yürürlükten kaldırılmıştır. Bu anayasa içerik açısından Zahir Şah dönemindeki 1964 Anayasası ve Davud Han dönemindeki 1977 Anayasalarından türetilmiştir.²⁰⁶ 1987 Anayasasında Komünist Parti Devrimci Konseyi ve Yönetim Kurulu, Cumhurbaşkanlığı Yönetim Kurulu’na dönüştürülmüş ve Dr. Nacibullah, eski Cumhurbaşkanı Davud Han ile aynı merkezi güç yetkilerine sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı hükümetin başı olarak yasama, yürütme ve yargı alanlarındaki yetkilerini bu anayasa hükümlerine ve Afganistan Cumhuriyeti yasalarına uygun olarak kullanma hakkına sahip olmuştur.²⁰⁷

1987 Anayasası 13 bölüm ve 149 maddeden oluşmaktadır. Bu bağlamda üçüncü bölüm ‘vatandaşlık’ başlığı adı altında; temel haklar, özgürlükler ve vatandaşların temel yükümlülükleri otuz iki madde olarak şu şekilde belirtilmiştir. Vatandaşlık hakkı tüm Afganistan Cumhuriyeti vatandaşları için eşittir. Vatandaşlık kazanmak ve kaybetmek kanun ile düzenlenecektir. Afganistan Cumhuriyeti vatandaşı olan herkese yasalara uygun olarak Afgan ismi kullanılacaktır. Afganistan Cumhuriyeti vatandaşlarının hiçbiri içeride veya dışarıda sınır dışı edilmeyecek ve yabancı bir devlete teslim edilmeyecektir. Yurtdışındaki Afganistan Cumhuriyeti vatandaşlarının yasal hakları ve çıkarları hükümet tarafından koruma altına alınacak ve ülkeye dönüşü için izin verilecektir. Afganistan Cumhuriyeti yasal olarak yabancı uyrukluların hak ve özgürlükleri için vatandaşlık garantisi verir. Yabancı uyruklularda Afganistan Cumhuriyeti anayasası ve kanunlarına uymak zorundadır.²⁰⁸

Afganistan Cumhuriyeti vatandaşları erkek, kadın, ırk, dil, kabile, din, inanç, eğitim, meslek, soy ve mülkiyet olarak ayırım yapılmaksızın kanun önünde eşit haklara

---

²⁰⁵ Büyükbaş, a.g.t, s. 55.

²⁰⁶ Bashir, a.g.t, s. 13.

²⁰⁷ Abdulhaluk Azad, “Nakd ve Negahi Ba Kavanin Asasi Dar Afganistan”, İtlaat Roz, <https://www.etilaatroz.com/16635/> (Erişim Tarihi: 10.07.2021).

²⁰⁸ Afganistan Cumhuriyeti 1987 Anayasası Üçüncü Bölüm, 33-64. Maddeleri.

sahiptir.²⁰⁹ Bunlar; yaşam hakları, dini ve inanç ritüelleri yerine getirme hakları, düşünce ve ifade özgürlüğü hakları, seçme ve seçilme hakları, eğitim alma hakları, çalışma hakları, bilimsel teknik ve kültürel faaliyet gösterme hakları, eğitim gördüğü alana göre devlet makamlarında çalışma hakları, sosyal ve sağlık hizmetlerinden yararlanma hakları şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca devlet organizasyonlarına katılma hakları, protesto ve gösteri düzenleme hakları, eleştirme ve şikâyet etme hakları, ülkede konut seçme hakları, yurt dışına seyahat etme hakları konut güvenliği, iletişim gizliliği, zorla çalıştırma yasağı, affetme özgürlüğü, insani değerlere karşı işkence yasağı gibi haklara da sahiptir. Buna ek olarak Afganistan anayasasına uyma yükümlülüğü, vergi ödeme yükümlülüğü ve ülkeyi düşmanlara karşı savunma yükümlülüğü gibi hak ve yükümlülükleri de bulunmaktadır.²¹⁰

Afganistan Cumhuriyeti 1987 Anayasasında bağımsız, egemen, bölünmez ve üniter bir devlet olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda egemenliğin Büyük Meclis (Loya Jirga), Ulusal Meclis (Temsilciler Meclisi, Senato) ve İl Meclis aracılığıyla millet tarafından kullanılacağı ve millete ait olduğu ifadesi yer almıştır. Bu anayasaya göre Afganistan Cumhuriyeti'nin en üst yasama organı Temsilciler Meclisi olarak belirtilmiştir.²¹¹

1987 Anayasası düzenleme ve hiyerarşi açısından Afganistan Cumhuriyeti'nin altıncı anayasası olarak kabul edilmektedir. Bu anayasa 1987 yılında onaylandıktan sonra halkın devlete karşı tavrını değiştirmesi amacıyla 1990 yılında ikinci kez gözden geçirilerek daha fazla reform getirilmiştir. Bunlardan bazıları kişisel dokunulmazlık hakları, siyasi parti oluşturma hakları, seçme ve seçilme hakları, bireysel eşitlik ve dini ritüelleri yerine getirme hakları vb. bu bağlamda Afganistan'da 1973 darbesiyle kapatılan millet meclisi bu anayasa ile tekrardan var olup çalışmaya başlamıştır.²¹² Bu anayasaya göre temsilciler meclisi üyeleri beş yıllık bir süre için seçimle göreve başlarlar, senato üyeleri ise, her ilden eşit olarak il meclisi tarafından seçilen iki kişi üç yıllık süreliğine Senato'ya gönderilir. Kalan üçte birlik kısmı ise cumhurbaşkanı tarafından bilgili ve tecrübeli kişiler arasından beş yıllık süreliğine seçilerek senato meclisi oluşturulur.²¹³ Bu bağlamda yürütme ve yönetsel organı başbakan ve bakanlar

---

²⁰⁹ Vezaret Adliye-i Cumhuri İslami Afganistan, Kanun Esasi 1987.

²¹⁰ Afganistan Cumhuriyeti 1987 Anayasası, 33-64. Maddeleri.

²¹¹ Afganistan Cumhuriyeti 1987 Anayasası, (1, 77 ve 78. Maddeleri).

²¹² Timor, a.g.t, s. 60-61.

²¹³ Afganistan Cumhuriyeti 1987 Anayasası, (78-80. Maddeleri).

kuruludur. Sona gelirse bu anayasanın en önemli özelliği Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Haklarını içermesidir.²¹⁴

2.4.7. 1990 Anayasası (Yedinci Anayasa)

1990 Anayasasının çıkışını hazırlayan unsurlara bakıldığında darbeler, krizler ve rejim değişikliği görülür. Afganistan'ın çalkantılı rejim süreci birtakım yenilikleri beraberinde getirmiştir. 1990 yılında Cumhurbaşkanı Dr. Nacibullah Ahmadzai iktidarında henüz tamamlanmamış anayasa taslağından ayrı altıncı anayasası bulunmaktaydı. Dr. Necibullah, 1990 yılında Afganistan'da yaşayan tüm halkın sorunlarını çözmek ve mücahitlerin bazı isteklerini yerine getirmek ve anlaşmak amacıyla, döneminde geçerli olan 1987 Anayasasını yeniden düzenlemek istemiştir.²¹⁵

Afganistan siyasi tarihine bakıldığında hükümetlerin meşruluklarını kabul ettirmek için her zaman yeni bir anayasa hazırladıkları görülmektedir. Krallık döneminden cumhuriyete, komünist rejimden İslam devletine ve beraberinde Taliban'a sonunda ise İslam Cumhuriyeti'ne kadar her yeni hükümet bu yola başvurmuştur.²¹⁶

1990 Anayasası yani Afganistan'ın yedinci anayasası yeni bir yasa olmayıp, 1987 Anayasasının düzenlenmiş şeklidir. Bu anayasa da diğeri gibi 29 Mayıs 1990 tarihinde büyük meclis (Loya Jirga) tarafından bir giriş, on üç bölüm ve yüz kırk dokuz madde olmak üzere kabul edilmiştir.²¹⁷

Onaylanan bu anayasa 1992 yılına kadar uygulanmıştır. Mücahit grupların Necibullah Ahmadzai, hükümetini devirerek yönetimi ele almasıyla bu anayasa yürürlükten kaldırılıp askıya alınmıştır. Mücahit gruplar sürecin devamında ivedilikle yeni anayasa hazırlama ve onaylama işine girişmişlerdir. Bu bağlamda yüz on dört madde içeren yeni anayasanın metni "Afganistan'ın yeni temel ilkeleri" adı altında Burhaneddin Rabbani yönetimince Eylül 1993'te atanan elli kişilik komisyon tarafından kabul edilmiştir. Ancak cihadı partilerin liderleri kabul görmediğinden dolayı halkın

---

²¹⁴ Rahmatullah Hasanı, Evrensel insan hakları ile Afganistan anayasasındaki temel hak ve hürriyetlerin Karşılaştırılması (Gazi üniversitesi sosyal Bilimler enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Ankara, 2014, s. 33.

²¹⁵ Bashir, a.g.t, s. 17.

²¹⁶ Muhammed Haşim Kemali, "Da Sal Pas Az Tasviv Kanun Esasi Afganistan: Masail Asli Kudamha And", İntişarat *Vahid Tahkik ve Arziyabi Afganistan*, 2014, s. 2.

²¹⁷ İbrahim'i, a.g.t, s. 22-23.

bazı kesimlerinden eleştirilmiştir. Bu sebeple de yeni anayasa Burhaneddin Rabbani tarafından imzalanmamıştır.²¹⁸

2.4.8. 2004 Anayasası (Sekizinci Anayasa)

Bonn Konferansı sonrası Hamid Karzai liderliğinde Afganistan'da yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu yönetimin amacı on sekiz ay içinde Büyük Meclis (Loya Jirga) oluşturmak ve yeni anayasa taslağının bu meclisten geçirmek olmuştur. Ancak anayasayı hazırlamakla görevlendirilen anayasa komitesinin, taslağı hazırlaması bazı teknik ve siyasi nedenlerden dolayı iki ay ertelenmiştir.²¹⁹

Yeni anayasa taslağı 14 Aralık 2003 yılında üç hafta süren müzakereler sonucunda Loya Jirga'nın onayına sunulmuştur. Bu anayasanın hazırlanmasında toplumun tüm kesiminden birer temsilcinin katılması Afganistan tarihinde daha önce görülmemiş bir gelişmeydi. Taliban rejimi sonrası hazırlanan bu anayasa on iki bölüm ve yüz altmış iki maddeden oluşmuştur. Bunun ardından 26 Ocak 2004 yılında Hamid Karzai'nin onayından sonra yürürlüğe konulmuştur. Bu anayasa demokratik değerlere özellikle insani değerlere ve vatandaş haklarının eşitliğine saygı gösterecek şekilde hazırlanmıştır.²²⁰

2004 Anayasasının diğer anayasalardan ayıran birçok özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki Afganistan'da, insan hakları, basın özgürlüğü, gibi diğer anayasalarda çok fazla yer almayan maddelerin bu anayasada yer almasıydı. Diğer bir özelliği ise hukukun üstünlüğü, adalet, milli egemenlik, demokrasi, insan hakları, gibi konuların 2004 Anayasasında güvence altına alınmasıdır.²²¹

On iki bölüm ve yüz altmış iki maddeden oluşan bu anayasasının ikinci bölümü Afganistan için ayrı bir önem taşımaktadır. Anayasasının ikinci bölümünde vatandaşların temel hak ve özgürlükleri, suçun şahsiliği ilkesi, tüm bireylerin aynı haklara sahip olması, konut güvenliği, seyahat özgürlüğü, basın ve ifade özgürlüğü, çalışma hakkı, tüm bölgelere eşit hizmet götürme hakkı, ücretsiz sağlık hizmetlerinden faydalanma

---

²¹⁸ Tenvir, a.g.e, s. 258.

²¹⁹ Shakila Azizi, Uluslararası Belgelerde ve Afganistan Hukukunda Kadınların Siyasi hakları ve Katılımı (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2019, s. 68.

²²⁰ Hasanı, a.g.t, s. 43.

²²¹ İbrahimi, a.g.t, s. 26-25.

hakkı, protesto hakkı, haksız işkencelerin yasaklanması, gibi önemli konular güvence altına alınmıştır. Medeni hukuk, ceza hukuku ve ülkedeki diğer yargı kurumları bütün bu hakların uygulanması ve denetlenmesinden sorumlu tutulmuştur.²²²

2004 Anayasasını hazırlayanlar Afganistan'da yürütme organını güçlü şekilde oluşmasına destek olmuştur. Bu anayasa ile hükümeti kurmak gibi, bütün yetkiler başkent Kabil'de bulunan merkezi hükümetin elinde toplanmıştır. 2004 Anayasası kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiş ve genellikle 1964 Anayasasından esinlenerek hazırlanmıştır. Bu yüzden cumhurbaşkanına yalnızca yürütme yetkisi vermekle kalmayıp, aynı zamanda ona bir bütün olarak hükümetin işleyişini sürdürme sorumluluğunu da devretmiştir. 2004 Anayasasında öngörülen siyasi yapı, başkanlık sistemidir. Bu sistem doğrudan halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı, iki başkan yardımcısı, iki meclisli bir yasama organı ve bağımsız bir yargı organından oluşmaktadır. Ancak uygulamada çeşitli tarihsel, etnik, ekonomik ve politik faktörler sebebiyle bu siyasi sistem başarısız olmuş ve etkin bir denge siyaseti oluşturamamıştır. Sonuç olarak 2004 Anayasasının başarısızlığa uğramasının en önemli sebepleri, yargı bağımsızlığının yetersizliği, siyasi partilere yönelik açık ve net kuralların olmamasıdır.²²³

2.5. Afganistan 2004 Anayasasında Yasama, Yürütme ve Yargı Organları

2.5.1. Yasama Organı

2004 Anayasasında yasama organı Şurayı Milli olarak adlandırılmıştır. Yasama organı Volesi Jirga (Halk meclisi) ve Mişranu Jirga (Ayan Meclisi), olmak üzere iki meclisten ibarettir. Anayasanın 81. maddesinde en yüksek yasama organı halk meclisi olarak belirtilmiştir. Halk meclisi halkın milli iradesinin ve menfaatlerinin en iyi tezahürüdür. Volesi Jirga doğrudan halkı ve milleti temsil etmektedir. Volesi Jirga 249 üyeden oluşmaktadır. Bu üyeler ülke genelinde her beş yılda bir kez düzenlenen seçimler sonucunda belirlenmektedir.²²⁴

---

²²² Hasani, a.g.t, s. 44.

²²³ Nasrat, a.g.t, s. 50-51.

²²⁴ Afganistan 2004 Anayasası, 83. Maddesi.

Mişranu Jirga (Ayan Meclisi) daha önce il meclisinde seçilmiş kişiler arasından ve cumhurbaşkanı tarafından atanmış üyelerden oluşmaktadır. Mişranu Jirga 102 üyeden oluşur. Mişranu Jirga, Volesi Jirga'ya göre daha az yetkiye sahiptir.²²⁵

Afganistan'da bazen her iki meclis aynı anda toplanmaktadır. Buna "Büyük Meclis Toplantısı" denilmektedir. Büyük mecliste Halk Meclisi ve Ayan Meclisinin yanı sıra il meclis başkanları da katılmaktadır. Şurayı Milli'nin temel görevleri, kanunları onaylama, değiştirme veya yürürlükten kaldırma, hükümetin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel programlarını onaylama, yıllık bütçeyi onaylama, hükümete kredi alma veya verme yetkisi verme, idari birimleri oluşturma, değiştirme veya iptal etme, uluslararası anlaşmalara katılma veya bu anlaşmalardan ayrılma gibi konulardır. Bunlara ek olarak, hükümetin işleyişini denetlemek ve halkın sorunlarını, isteklerini ve ihtiyaçlarını hükümete ulaştırmak ulusal meclis üyelerinin temel görevlerinden biridir.²²⁶

2.5.1.1. Volesi Jirga (Halk Meclisi)

Afganistan parlamentosu veya diğer bir tabirle halk meclisi milletvekilleri her beş yılda ülke genelinde düzenlenen seçimlerle doğrudan halk tarafından seçilmektedir. 2004 Anayasasında parlamento sandalye sayısı 249 olarak belirlenmiştir. Bu üyeler her ilin nüfusuna göre belirlenmektedir. Her ilin en az iki kadın milletvekili ile temsil edilmesi gerekmektedir.²²⁷ Parlamento ya da halk meclisi 2004 Anayasasında belirlenmiş görev ve yetkileri dışında, bakanlara gensoru verip vermeme kararı, yetkisine de sahiptir. Ayrıca devletin kalkınma projeleri ve bütçesi ile ilgili iki meclis arasında anlaşma sağlanamaması halinde son karar alma yetkisi, anayasada belirtilmiş olduğu yetkilere dayanarak hükümet tarafından atanan bazı önemli atamaları onaylama veya reddetme gibi önemli yetkileri bulunmaktadır.²²⁸

---

²²⁵ Bashir, a.g.t, s. 21-22.

²²⁶ Afganistan Büyükelçiliği, Ankara, <https://afghanembassy.org.tr/tr> (Erişim tarihi: 05.08.2021).

²²⁷ Afganistan 2004 Anayasası, 83. Maddesi.

²²⁸ Afganistan 2004 Anayasası, 91-92. Maddeleri.

2.5.1.2. Mişranu Jirga (Ayan Meclisi)

Afganistan'ın iki meclisinden birisi olan Ayan Meclisi ya da Mişranu Jirga da üyeler her ilden il meclisinde seçilmiş kişiler arasından bir kişi seçilerek dört yıllık görev yapmak üzere Mişranu Jirga'ya girmektedir.²²⁹ Geri kalan 3/1'lik üyeler ise Afganistan devlet başkanı tarafından beş yıllık süreyle atanmaktadır. Ayan meclisinde engellilere iki göçmenlere iki sandalye olmak üzere toplamda dört sandalye ayrılmıştır. Teamül gereği devlet başkanı bunlar arasından yüzde 50% sini kadınlardan atamaktadır.²³⁰

2.5.1.3. Loya Jirga

Loya Jirga iki kelimededen oluşmaktadır. Loya, Peştucada 'büyük' anlamına gelirken, Jirga 'meclis' demektir. Afganistan'da önemli sorunları çözmek için önde gelen insanların bir arada toplanması ile Loya Jirga oluşmaktadır. Bu toplantılar küçük çapta düzenlenirse Jirga, ülke çapında her kesimin katılımıyla gerçekleşirse Loya Jirga denilmektedir. Afganistan'da Loya Jirga'nın tarihi çok geçmişlere dayanmaktadır. İlk Loya Jirga 1747 yılında Ahmad Şah Abdalı'nın Afganistan kralı olmasıyla gerçekleşmiştir.²³¹

Günümüze kadar toplamda sekiz kez Loya Jirga düzenlenmiştir. 2004 Anayasasının altıncı bölümünde 110-115 arası maddeler Loya Jirga'nın görevlerini, yetkilerini ve faaliyetlerini açıklamaktadır. 110. maddeye göre Loya Jirga milletin iradesi olarak görülmüştür. Aynı zamanda Loya Jirga da Hâkimler, Savcılar, Yüksek Mahkeme üyeleri ve Bakanlar oy kullanmadan katılabilir. Loya Jirga'nın cumhurbaşkanının görevinden azledilme gibi önemli yetkileri bulunmaktadır.²³²

Özellikle Afganistan'ın doğu bölgelerinde yaşayan Peştun kabileleri, aralarında çözüme kavuşturulmayan çeşitli sosyal meseleleri ve diğer anlaşmazlıkların çözümünde Jirga geleneğine sahiptir.²³³ Jirga'nın özel bir idari teşkilatı bulunmamaktadır. Her kabilenin Han veya Malik adında bir lideri bulunmaktadır. Kabilenin büyükleri ve güçlü

²²⁹ Bashir, a.g.t, s. 23.

²³⁰ Afganistan 2004 Anayasası, 84. Maddesi.

²³¹ Fazıl Ahmad Burget, Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2017, s. 61-65.

²³² Bashir, a.g.t, s. 23.

²³³ Burget, a.g.t, s. 62-64.

üyeleri Jirga'ya davet edilir. Bunlar birlikte aynı toplantıya katılır ve herkes kendi sorunlarını, fikirlerini özgürce ifade edebilir. Afganistan'da bugüne kadar önemli konuları ele almak amacıyla onlarca Loya Jirga düzenlenmiştir.²³⁴ Hamid Karzai başkan olarak görevde olduğu, iki dönem boyunca önemli konuları tartışmak ve karara bağlamak amacıyla toplamda dört farklı Loya Jirga düzenlenmiştir. Birincisi 2007 yılında terörle mücadelede Afganistan-Pakistan ortak işbirliği Loya Jirga'sıdır. İkincisi 2010 yılında barış sürecini tartışmak için tplanan Loya Jirga'dır. Üçüncüsü 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile Afganistan arasında stratejik işbirliği hakkında düzenlenmiştir. Dördüncüsü ise 2013 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile güvenlik iş birliği anlaşması için düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Eşraf Gani döneminde ise biri 2018 yılında barış sürecini değerlendirmek diğeri ise 2020 yılında Taliban mahkûmlarını serbest bırakılmasını tartışmak ve karara bağlamak için toplamda iki Loya Jirga düzenlenmiştir.²³⁵

2.5.2. Yürütme Organı

Yürütme organı 2004 yılında hazırlanan anayasanın 71. maddesinde ülkede yasa ve kanunların uygulanması ve denetlenmesinden yükümlüdür. Yürütme erki Afganistan devlet başkanının idaresinde görev icra etmektedir.²³⁶

Devlet başkanı Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin başıdır ve bu anayasanın hükümlerine uygun olarak yürütme alanındaki yetkilerini kullanma hakkına sahiptir. Bu bağlamda 2004 yılında hazırlanan sekizinci anayasaya göre bakanlar devlet başkanı tarafından seçilmektedir. Ancak cumhurbaşkanı tarafından seçilen bakanların daha sonra parlamento (Volesi Jirga) tarafından onaylanması gerekir. Bakanların görev ve yetkileri, yasa ve kanunlarla belirlenmiştir. Yürütme organı yerel ve merkezi birimler olmak üzere iki birimden oluşmaktadır. Her iki biriminde, merkezi ve yerel yönetimlerin başında yürütme organı bulunmaktadır. Merkezlerdeki birimlerin idari olarak en üste bakan yer almaktadır. Bakanlıkta kendi içinde farklı yapılara bölünmektedir. Yerel yönetimlerde ise her ilde cumhurbaşkanı tarafından atanmış vali idari olarak en üste yer

---

²³⁴ Afganistan 2004 Anayasası, 110 -115. Maddeleri.

²³⁵ BBC News Farsi, "Loya Jirga Çist ve Çi Caygahi Darat", <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53764763> (Erişim tarihi: 10.08.2021).

²³⁶ Bashir, a.g.t, s. 21.

alır. Valinin dışında her bakanlığın birer temsilcisi olarak birer başkanlığı bulunmaktadır.²³⁷

2.5.3. Yargı Organı

Afganistan 2004 Anayasasının 116. maddesi, yargı organını Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin yürütme ve yasama organından bağımsız bir yapı olarak tanımlamaktadır.²³⁸ Ülkede yargı sistemi genel olarak Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Temyiz Mahkemesi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Anayasa Mahkemesi (Stre Mahkeme) ülkedeki yargı organının en başında yer almaktadır. Yüksek ve Temyiz mahkemeleri illerde ve ilçelerde halka hizmet vermektedir. Afganistan Anayasa Mahkemesinin dokuz üyesi bulunmaktadır.²³⁹

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde yargı organının ilkeleri, bağımsızlığı, anayasanın 116-135. maddelerinde belirlenmiştir. Ancak anayasanın 117. maddesinde anayasa mahkemesinin oluşumunda devlet başkanının daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Devlet başkanı anayasa mahkemesi üyelerinden üç kişiyi dört yıl, üç kişi yedi yıl ve diğer üç kişiyi ise 10 yıl süreyle seçmektedir.²⁴⁰ Unutulmaması gerekir ki cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerin Volesi Jirga (Halk Meclisi) tarafından onaylanması gerekir. 2004 Anayasasının 117. maddesine göre mahkemenin başkanını da devlet başkanı atamaktadır. Bunların yanı sıra Yüksek Mahkeme yargıçları görevlerine başlamadan önce devlet başkanının huzurunda yemin ederler. Aynı zamanda Afganistan devlet başkanı, Yüksek Mahkeme başkanı dâhil bütün üyeleri görevinden azledebilir.²⁴¹

Volesi Jirga (Halk Meclisi) tüm üyelerin üçte ikisinin oyuyla mahkeme başkanı dâhil bütün üyelerin görevine son verebilir. Bunların yanı sıra iki yasama organından birisi olan halk meclisi yine üçte iki oy çokluğuyla yüksek mahkeme üyelerini yargılayabilir. Böyle bir durumun oluşması halinde yüksek mahkeme üyelerinin yargılanması için özel mahkeme kurulması gerekmektedir.²⁴²

---

²³⁷ Afganistan 2004 Anayasası, 136. Maddesi.

²³⁸ Rahimi, a.g.t, s. 119.

²³⁹ Afganistan 2004 Anayasası, 116. Maddesi.

²⁴⁰ Khalida Wakil Zada, Afganistan yargı Sistemi Ve Adil Yargılanma İlkesi (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Kocaeli, 2019, s. 22.

²⁴¹ Afganistan 2004 Anayasası, 117. Maddesi.

²⁴² Bashir. A.g.t, s. 24.

2.6. Afganistan'ın 2004 Yılı Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler

2.6.1. Yaşam Hakkı

Gerek doğal hukuk gerekse de pozitif hukuk bağlamında, insanların sadece insan olması dolayısıyla temel hak ve özgürlükleri devlet ya da gerçek kişiler tarafından ihlal edilemez. Bu haklar, onun “insan varlığının” kendi içindeki değerinden kaynaklanmaktadır. Bu hakların korunması ve geliştirilmesi her insanın doğal hakkıdır.²⁴³ Devlet insanların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak zorundadır. Özgürlük ise ülke insanların kanun ve yasalar çerçevesinde kendini her alanda özgür hissetmesidir.²⁴⁴ Yaşam hakkı bir insanın doğuştan itibaren sahip olduğu en temel hak ve özgürlükleri arasında yer almaktadır. Çünkü bireyin özgürlük, güvenlik, mülkiyet, vb. gibi hakları yaşam hakkına bağlıdır.²⁴⁵ Dolayısıyla bir insanın özgürlük, mülkiyet ve güvenlik gibi haklara sahip olması için öncelikle o insanın hayatta olması gerekmektedir.²⁴⁶ Yaşam hakkı doğası gereği vazgeçilmez ve en değerli insan hakkıdır. Aynı zamanda yaşam hakkı bireysel bir haktır. Kişinin izni olmadan kimsenin yaşam hakkına dokunamaz.²⁴⁷

Yaşam hakkı doğuştan itibaren Allah tarafından insanlara verilen ve yasayla korunan en kutsal haktır. Hiç kimse yaşam hakkından mahrum bırakılamaz, devlet insanların yaşam haklarını korumakla görevlidir. Yaşam hakkı Afganistan Anayasasının 23. maddesinde şöyle zikredilmektedir. Yaşam hakkı Allah tarafından hediye edilen doğal haktır. Yasal durumlar ve düzenlemeler hariç hiç kimse yaşam hakkından mahrum bırakılamaz. Anayasanın 129. maddesinde ülkede mahkemelerin aldığı kararların uygulanması zorunludur. Ancak mahkemelerin verdiği ölüm cezası cumhurbaşkanının onayı olamadan uygulanamaz. Aynı zamanda Afganistan Anayasasına göre 18 yaş altı çocuklar ve hamile kadınlar için idam cezası uygulanmaz.²⁴⁸

---

²⁴³ Betül Çatal, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 1, 2018, ss. 69-99.

²⁴⁴ Bashir, a.g.t, s. 34.

²⁴⁵ İnsan Hakları İslam Bildirgesi, 2. Maddesi.

²⁴⁶ Asadullah Seramad ve Mohammad Hüseyin Pejman, “Amuzuş Hukuk Başar”, *İntişarat Komisyon müstakil Hukuk Başar Afganistan*, 2016, s. 36.

²⁴⁷ Hasani, a.g.t, s. 46.

²⁴⁸ Afganistan 2004 Anayasası, 23 ve 129. maddeleri.

2.6.2. Özgürlük Hakkı

Temel hak ve hürriyetler kapsamında, insanın yaşam hakkından sonra gelen en önemli temel hakkı özgürlük hakkıdır. Özgürlük hakkı kısaca fiziksel özgürlüğü ve hareket serbestliği anlamına gelmektedir. Her insan doğuştan itibaren özgür yaşama hakkına sahiptir. Çünkü insanları zorla çalıştırmak ve kölelik insan onurunu zedelemekte ve özgürlük kavramı ile bağdaşmamaktadır. Bireylerin özgürlük haklarına kimse müdahale edemez ve bu hakkı o bireyden kimse alamaz.²⁴⁹

Özgürlük hakkı bir bireyin başka kişilerin müdahalesine maruz kalmadan kendi isteği doğrultusunda hareket edebilmesidir. Özgürlük yani bir kişinin başka kişilerin özgürlük alanına girmeden kendi tarzına göre yaşayabilmesidir. Yani başka birinin özgürlük alanına müdahale etmeden gerçekleştirilen her türlü eylem özgürlük çerçevesinde değerlendirilebilir.²⁵⁰

Devletlerin özgürlük ve güvenlik ile ilgili farklı görüşleri mevcuttur. Bazı devletler özgürlüğü kısıtlayarak güvenliği ön plana tutarken bazı devletler ise özgürlüğe daha fazla önem vermektedir. Afganistan'ın güvenlik durumunun iyi olmaması dolayısıyla özgürlüğün de kısıtlanmasına sebep olmaktadır. Afganistan Anayasasında özgürlük bir kişinin kendi hak ve özgürlükler dâhilinde özgürce hareket edebilmesi ve başka insanların haklarını ihlal etmemesi olarak beyan edilmiştir. Ancak günümüz Afganistan şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda halkın özgürlük hakkını fazla kullanmaya müsait olmadığı görülmektedir.²⁵¹

2.6.3. Eğitim Hakkı

Eğitim, evrensel olarak bireylerin tüm hakları arasında özel bir öneme sahiptir. Eğitim temel bir birey hakkı olarak toplumsal yaşamda insanların tüm yönleriyle gelişmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal yaşamda insanların eğitim hakkını yasal ve pratik olarak gerçekleştirmesi devletin sorumluluğunda olan bir görevdir.²⁵²

---

²⁴⁹ Afganistan 2004 Anayasası, 24. maddesi.

²⁵⁰ İbrahimi, a.g.t, s. 5.

²⁵¹ Hasani, a.g.t, s. 84.

²⁵² Sungurtekin Özkan, "İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı ve Ülkemizde Kız Çocuklarının Durumu", <https://www.izmirbarosu.org.tr/pdfdosya/insan-hakki-ola201912121334057>. (Erişim tarihi: 20.08.2021).

Eğitim bir toplumu ayakta tutan en önemli yapı taşlarından biridir. Bu hakkı kullananlar genel olarak kendi toplumunda daha bilinçli kişi haline gelmektedir. Her insan kendi isteği doğrultusunda istediği alanda eğitim alma hakkına sahiptir. Eğitimin amacı kişinin kendi yetenek ve becerilerini geliştirmek, toplum arasında daha bilinçli ve saygın birisi olarak nitelendirilmektir. Eğitim bir insanın hakkı olmasının yanı sıra bir zorunluluktur.²⁵³

İnsan hakları evrensel beyannamesinde, “*cinsiyeti, ırkı, etnik kökeni veya milliyeti ne olursa olsun herkesin eğitim alma hakkı olduğu açıkça beyan edilmiştir*”. Dünya’da her kes eğitim alma hakkına sahiptir ve aynı zamanda mesleki ve teknik eğitimlerden herkes eşit şekilde faydalanabilir. Herkes eşit derecede eğitim alma hakkını kullanabilir.²⁵⁴

Afganistan Anayasasının 43. maddesinde eğitimin her vatandaşın temel hakkı olduğunu, devlete bağlı yüksekokullar ve üniversitelerde eğitimin lisans derecesine kadar ücretsiz olarak temin edileceğini zikretmektedir. Bu maddeye göre aynı zamanda hükümet Afganistan’ın tüm bölgelerinde eğitimin eşit şartlarda temin etmesinden ve ortaokul derecesine kadar zorunlu kılmasından sorumludur. Bunun yanı sıra hükümet her bireyin ana diline göre eğitim almasına olanak tanımalıdır.²⁵⁵

2.6.4. Eğitim Kurumu Kurma Hakkı

Kamu ve özel eğitim kurumlarının kurulması ve işletilmesi devletin sorumluluğu altındadır. Buna bağlı olarak Afganistan halkı hükümetin izni ile yükseköğretim, halk eğitimi, özel eğitim ve okuryazarlık kurumları kurabilme hakkına sahiptir.²⁵⁶

Anayasa’nın 47. maddesine göre hükümet, bilgiyi, edebiyatı, kültürü ve sanatı teşvik etmeye yönelik etkili programlar düzenler, yazarların, mucitlerin haklarını garanti altına alır ve her alanda bilimsel araştırmaları teşvik ederek desteklemelidir.²⁵⁷

2.6.5. Çalışma Hakkı

---

²⁵³ Bashir, a.g.t, s. 52-53.

²⁵⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 24. Maddesi.

²⁵⁵ Afganistan 2004 anayasası, 43. Maddesi.

²⁵⁶ Afganistan 2004 anayasası, 46. Maddesi.

²⁵⁷ Afganistan 2004 anayasası, 47. Maddesi.

Çalışma, bir insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli ve vazgeçilmez bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda çalışma bir ülkenin ekonomik kalkınması için hayati öneme sahiptir. İnsan normal hayatını sürdürebilmek ve devam ettirebilmek için çalışmak zorundadır. Çalışma hakkı, çalışma özgürlüğünün mantıksal bir sonucudur. Toplumda çalışmaya gönüllü olan tüm insanların iş bulma ve eğer yoksa işten yoksunluğu telafi etmek için emekli maaşı kullanma hakkı anlamına gelmektedir. Herkesin çalışma hakkı vardır. Bu hak, işe erişim ve istihdam unsurlarının yanı sıra bir işçinin çalışması sırasında sahip olduğu hakları da içeren en temel insan haklarından biridir.²⁵⁸

Bu bağlamda Afganistan Anayasasında meslek seçimi ve çalışma ile ilgili şu ibareler yer almaktadır. “*Çalışma saatlerinin belirlenmesi, ücretli tatil, iş ve işçi hakları ve diğer ilgili konular yasa ile düzenlenmiştir*”. *Dolayısıyla Afganistan’da meslek seçimi yasalar dâhilinde serbesttir. Çalışma hakkı farklı ülkelerin anayasalarında da yer almakta ve tanınmaktadır.*”²⁵⁹

Aynı zamanda çalışma hakkı ile ilgili insan hakları evrensel bildirgesinde şöyle açıklanmaktadır. “*Herkesin çalışma, serbestçe işini seçme ve çalışmalarını için adil ve tatmin edici koşullar talep etme ve işsizlikten korunma hakkı vardır*”.²⁶⁰

Günümüzde Afganistan’ın sosyal ve ekonomik durumu, iş bulmak ve çalışmak için elverişli olmasa da insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için çalışmak zorundadır. Savaş, sel ve deprem gibi doğal afetler Afgan halkının milli görevi olması dışında, diğer durumlarda zorla çalıştırılması yasaklanmıştır.²⁶¹

2.6.6. İfade Özgürlüğü Hakkı

İfade özgürlüğü, tüm insanların insan olarak eşit derecede yararlandığı, başkalarının haklarını ve toplumun saygı duyduğu değerleri ve ilkelerini ihlal etmedikçe düşünce ve fikirlerini ifade etmesine izin verilen doğal bir haktır.²⁶²

²⁵⁸ Abdul Macid Vardak, “Abdul Hüseyin Musavi, Barrasi Çalışmayı Asli Edem Dastresi Ba Hak Kar Dar Afganistan”, *İntişarat Fasilnname Kâtibe İlmi*, Sayı: 14, Kabil, 2019, ss. 75-93.

²⁵⁹ (Afganistan 2004 Anayasası, 48. Maddesi.

²⁶⁰ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 23. Maddesi.

²⁶¹ Afganistan 2004 Anayasası, 49. Maddesi.

²⁶² Sayid Hüseyin Rizvani, “Hak Azadi Beyan ve Maesüliyet Beynel-milei Kişverha Dar Qibal An”, 2016, http://fp.ipisjournals.ir/article_24977_5c2a08a11457a9b43ac7c8660ced2a3b. (Erişim tarihi: 25.08.2021).

İfade özgürlüğü tüm dünya da en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Çünkü ifade özgürlüğü bir taraftan toplumdaki kişilerin en temel hakkı olarak sayılırken diğer taraftan ise otoriter yönetimlerin çıkarlarıyla ters düşmektedir. Çünkü otoriter yönetimler ülkesinde özgür medyayı ve ifade özgürlüğünü kendilerine tehdit olarak görmektedir.²⁶³ İfade özgürlüğü ile ilgili Afganistan Anayasasında şu ibareler yer almaktadır. “Her Afgan kendi düşüncesini anayasa hükümleri çerçevesinde söylem, yazı, görüntü ve diğer vasıtalar ile açıklayabilir. Her Afgan ilgili kanun hükümlerine göre hükümet yetkililerine haber vermeden yazı yazabilir ve yayınlatabilir. Radyo, Televizyon dergi gibi kamuoyunu bilgilendiren medya organları kanun ile düzenlenir”.²⁶⁴ Bunun yanı sıra ifade özgürlüğü Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin 19. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir. “Herkesin kendi düşüncesini özgürce ifade etme hakkı bulunmaktadır. Söz konusu insan hakları evrensel bildirgesi olmadan herkes ülke sınırları içerisinde kendi düşüncelerini özgürce ifade etmek ve her türlü yoldan yayınlama hakkına sahiptir”.²⁶⁵

Uluslararası sözleşmenin medeni ve siyasi haklar bölümünün 19. maddesinde herhangi bir ülke fark etmeksizin herkesin kendi düşüncelerini, fikirlerini yazılı veya sözlü biçimde özgürce ifade edebilme ve yayınlama hakkı bulunmaktadır. Fakat aynı sözleşmenin 20. maddesinde kişinin savaş propagandası yapması ifade özgürlüğü bağlamında değerlendirilemez. Afganistan’da ifade özgürlüğü hakkı anayasada güvence altına alınmıştır. Ancak ülkenin sosyal ekonomik durumu bireyleri bu hakkın kullanabilmesine çok fazla imkân tanımamaktadır. Hükümet ülkede eşitlik ve adaleti sağlamaya zorlanmaktadır.²⁶⁶

2.6.7. Güvenlik Hakkı

Güvenlik bireyin ya da toplumun kendilerinin tehlike altında hissetmeme veya tehlikeden korunuyor olmasıdır. Güvenlik ayrıca başkalarına şüphe duymama, endişe ve korkudan kurtulma ve sağlam temellere dayanan bir güvene sahip olmasıdır. Güvenlik bir ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesinin ana bileşenlerinden biridir. Her toplumun ekonomik refahı, siyasal ve toplumsal istikrarı, Güvenlik koşuluna bağlıdır.

---

²⁶³ Bashir, a.g.t, s. 45-46.

²⁶⁴ Afganistan 2004 Anayasası, 34. Maddesi.

²⁶⁵ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 19. Maddesi.

²⁶⁶ İbrahimi, a.g.t, s. 5-6.

Bir toplumda veya bir ülkede insanlarda korku ve ıstırap olduğu müddetçe o toplumun ekonomik olarak gelişmesi ve refaha ulaşması mümkün değildir.²⁶⁷

Güvenlik hakkı bireyin yaşam hakkından sonra gelen şüphesiz en hayati temel insan hakkıdır. Güvenlik olmadığı durumlarda ifade özgürlüğü hakkı, yaşam hakkı, seçme ve seçilme hakkı, çalışma hakkı gibi temel insan haklarının özgürce kullanabilmesi mümkün değildir. İslam dinine göre güvenlik ve sağlık Allah'ın insana bahsettiği en büyük iki nimettir. Bunun yanı sıra İslam dininde güvenliğin insanlar için en önemli ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.²⁶⁸

Bugün dünya da güvenlik ve özgürlük ile ilgi çok fazla tartışma yapılmaktadır. Buna göre bazı analizciler güvenliğin olmadığı ortamda özgürlüğün de olmayacağını savunmaktadır. Afganistan Anayasasının 24. maddesinde ise bireysel güvenlik konusu şöyle zikredilmiştir. Özgürlük her insanın doğal hakkıdır. Diğer bireylerin hakları kanun hükümlerine göre düzenlenir. Ancak burada asıl amaç güvenliğin olduğu yerde özgürlük hakkının olmasıdır. Burada asıl konu güvenliğin insan hakları açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktır. Bireysel güvenlik, adli güvenlik ve sosyal güvenlik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Fakat Afganistan'da bu üç unsurun da sağlanamadığı görülmektedir.²⁶⁹

2.6.8. Sağlık Hakkı

Sağlık, bir toplumun en önemli gereksinimlerinden biridir. Uluslararası insan hakları belgelerinde sağlığın her bireyin hakkı olduğunu açıkça beyan etmiştir. Buna bağlı olarak Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Bildirgesinin 12. maddesinde şu ifadeler yer almıştır. “*Bu sözleşmeyi imzalayan devletler, herkesin fiziksel ve zihinsel sağlığı haklarından en iyi biçimde yararlanma hakkını kabul etmiş olur*”.²⁷⁰

Sağlık her bireyin vazgeçilmez en temel haklarından biridir ve bu evrensel bir haktır. Her ülke kendi halkının genel sağlığı için hastane, sağlık merkezi, eğitim, öğretim ve sağlık personeli geliştirmek ve buna bağlı hastalıkları önlemek amacıyla gerekli her

²⁶⁷ Atiqullah Azizi, Dış Ekonomik Yardımların Afganistan Ekonomik ve Toplumsal Gelişmesine Etkisi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası Politik Ekonomi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021, s. 71.

²⁶⁸ Bashir, a.g.t, s. 42.

²⁶⁹ Hasani, a.g.t, s. 93.

²⁷⁰ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 12. Maddesi.

türlü tedbiri almak zorundadır. Bireylerin yaşam hakkını kullanmaları ve sürdürmeleri için gerekli olan her türlü sağlık hizmetini sağlamak hükümetlerin en temel görevidir. Bu bağlamda toplum bireyleri sağlık hizmetinden mahrum kaldığı zaman, diğer haklarına sahip çıkamazlar. Bu anlamda sağlık, diğer haklardan önce gelmektedir.²⁷¹

Afganistan Anayasasına göre hükümet sağlıklı koşulları oluşturmaya ve sağlık kurumlarını desteklemeye mükelleftir. Buna bağlı olarak sağlık konusu 2004 Anayasasının 52 ve 53. maddelerinde şöyle ifade edilmiştir. Hükümet, kanuna uygun olarak, tüm ülke halkına acil tıbbi malzeme ve sağlık tesisleri hazırlamakla görevlidir. Ayrıca devlet özel sağlık hizmetlerinin ve sağlık merkezlerinin kanun hükümlerine uygun olarak kurulmasını, geliştirilmesini, maddi açıdan desteklemeli ve teşvik etmelidir. Devlet sağlık kurumları düzenlemeli, geliştirmeli, şehitlerin ve kaybolanların ailelerine sağlık hizmetinin yanı sıra mali yardımda etmeli, hem engellilerin yasal haklar yoluyla topluma katılmaları için gerekli tedbirleri almalıdır.²⁷²

2.6.9. Borçlanma Özgürlüğü

Afganistan 2004 Anayasasının 32. maddesine göre borçluluk temel hak ve özgürlüklerinden mahrumiyet anlamına gelmemektedir. Hiç kimse borçlunun özgürlüğünü kısıtlayamaz, borçlu durumunda bile olsa, Anayasada şu şekilde açıklanmıştır. Borç bireyin özgürlüğünü kısıtlamaz veya özgürlüğünden yoksun bırakmaz, borcu geri ödeme şekli ve araçları kanunla düzenlenmiştir.²⁷³

2.6.10. Seçme ve Seçilme Hakkı

Seçim iktidarın ve halkın arasını açık tutan, halka rahatlık veren, istediğini ele geçiren, siyasi kaderini değiştirme gücü veren demokrasinin en önemli ve temel ilkesidir. Bu bağlamda insanların seçme ve seçilme haklarına sahip olmaları ve kendi ülkelerinin yönetimine katılım sağlamaları, sadece demokrasi ile yönetilen ülkelerin Anayasalarıyla değil, uluslararası insan hakları beyannamesiyle de açıklanmış ilkelere. Modern toplumlarda devlet başkanı, başkan yardımcısı, belediye başkanı ve

---

²⁷¹ Bayram Metin, “Sağlık Hakkı”, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi Dergi Park Yayınları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/752004>. (Erişim Tarihi: 28.08.2021).

²⁷² Afganistan 2004 Anayasası, 52-53. Maddeleri.

²⁷³ Afganistan 2004 Anayasası, 32. Maddesi.

milletvekilleri seçim ile göreve gelmektedir. Ancak Afganistan’da sadece devlet başkanı ve milletvekilleri seçilmektedir. Diğerleri hükümet tarafından atanmaktadır. Seçilmek ve seçmek insanların doğal hakkıdır. Ne yazık ki, Afganistan’da yukarıda bahsettiğimiz gibi, önceki devlet başkanlarından hiçbiri seçimle değil, darbe ile iktidarı kazanmıştır. Bu yüzden Afganistan halkı bu kadar uzun süre demokrasiden uzak kalmıştır.²⁷⁴

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde şöyle açıklamıştır.

- Herkes, doğrudan veya özgürce seçilmiş kişiler aracılığıyla ülkesinin yönetiminde yer alma hakkına sahiptir.
- Herkes ülkesinde kamu hizmetlerine eşit erişme hakkına sahiptir.
- Halkın iradesi, devlet otoritesinin temelidir. Bu irade, genel ve eşit oy hakkıyla yapılan ve düzenli aralıklarla gizli oyla veya özgürlüğü güvence altına alan benzeri yollarla tekrarlanan adil seçimlerle belirlenmektedir.²⁷⁵

İslam İnsan Hakları Beyannamesi’ne göre cumhurbaşkanlığı bir emanet olarak temel haklardan kaynaklandığı için her türlü baskıya ve kötüye kullanılması yasaklanmıştır. Dolayısıyla herhangi bir insanın ülkesinin kamu hizmetlerine doğrudan veya dolaylı olarak katılabilmek hakkı vardır. Ayrıca İslam hukukuna göre kamu görevlerinde bulunabilir.²⁷⁶

Afganistan halkı, temel hak ve özgürlüklerinin yanı sıra siyasi ve sosyal haklarına da erişebilmektedir. Seçilmek ve seçmek siyasal haklardan biridir. Anayasa’nın 33. maddesinde vatandaşların “Afgan halkının seçme ve seçilme hakkı açıkça belirtilmiştir. Seçimlere ve seçmenlere zemin hazırlayan Seçim Komisyonu’nun görevi Anayasa’nın 156. maddesinde belirtilmiştir. Bağımsız Seçim Komisyonu ülkedeki her çeşit seçimleri halkın oylarına başvurarak izlemek ve yönetmek üzere Anayasa hükümlerine göre kurulmuştur.²⁷⁷

2.6.11. Protesto Hakkı

Toplanma ve gösteri özgürlüğü bireylerin temel haklarından sayılmakla birlikte tüm ülke vatandaşlarının meşru hakkı olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak

---

²⁷⁴ Bashir, a.g.t, s. 44.

²⁷⁵ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 21. maddesi.

²⁷⁶ İslam İnsan Hakları Beyannamesi, 11. maddesi.

²⁷⁷ Afganistan 2004 Anayasası, 33 ve 156. Maddeleri.

serbestçe toplanma, tartışma ve belirli konulardaki görüş ve kanaatlerini barışçıl bir şekilde duyurma hakkına sahiptir.²⁷⁸ Buna göre toplanma özgürlüğü, bir grup insanın önceden karar veya davetle belirli bir yerde ve belirli bir amaç için geçici olarak toplanması olarak yorumlanabilir. Böylece bireyler kendi çıkarlarını savunmak için tepki gösterebilir ve isteklerinin yerine getirilmesi amacıyla miting, yürüyüş ve gösteri düzenleyebilir.²⁷⁹

Örgütlenme özgürlüğü herhangi bir toplumun sivil ve siyasi yaşamının önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak örgütlenme özgürlüğü Afganistan Anayasası'nın 36. maddesinde şöyle açıklanmıştır. Afganistan vatandaşları gösterinin kamu düzenine veya güvenliğine zarar vermemesi koşuluyla meşru amaçları ve yasal hakları için barışçıl gösteri yapma hakkına sahiptir. 2004 Anayasasında bu konu açıkça belirtilmiştir. Afganistan halkı yasalara uygun olarak, meşru haklarını güvence altına almak için barışçıl ve silahsız gösteri yapma hakkına sahiptir.²⁸⁰

Genel olarak Afganistan vatandaşları temel haklarından biri olan barışçıl gösterilerini gerektiği gibi düzenleyememektedir. Bunun birinci sebebi insanlar barışçıl gösterilerin halk için bir dizi hükümet girişimi gerektirdiğini bilmiyor olması, öte yandan bazı insanların kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmesidir. İkinci sebebi, hükümet yasaların uygulanmasına çok fazla dikkat etmemesidir. Son yıllarda ne yazık ki, yapılan gösteriler sırasında Afganistan hükümetine karşı sivilleri hedef alan terör örgütü intihar saldırıları gerçekleştirdi. Kabil ve diğer şehirlerdeki hükümet mitingleri sırasında, bazen hükümetin yaptığı adaletsizlikler nedeniyle hükümete saldırdılar. Bu tür olaylar sonucunda insanların hak ve özgürlükleri ihlal edildi, dolayısıyla insanlar haklarını ve taleplerini özgürce ifade edemez hale geldiler.²⁸¹

2.6.12. Konut Dokunulmazlığı Hakkı

Bir insanın, kendi evini korumak o insanın en doğal hakkıdır. Öncelikle bir evi tanımlayacak olursak, insanların yaşadığı herhangi bir yer, yani her nerede yaşıyorlarsa, orası o insanların doğal evi olarak kabul edilir. İzinsiz kimsenin evine girilemez. Ancak

---

²⁷⁸ Bashir, a.g.t, s. 48.

²⁷⁹ Jan Muhammed Emiri, *Natice Bad Barayı Demokrasi Dar Afganistan*, İntişarat Sayidi, Kabil, 2009. s. 152.

²⁸⁰ Afganistan 2004 Anayasası, 36. Maddesi.

²⁸¹ Bashir, a.g.t, s. 49.

deprem, yangın, sel ve diğer doğal, güvenlik ve acil durumlarda giriş resmi olarak muaftır.²⁸² Diğer bir ifadeyle konut dokunulmazlığı, mekân kavramıyla bağlantılı olarak sadece mülkiyet açısından değil, öncelikli olarak özel hayatın gizliliği bağlamında değerlendirilmesi açısından temel bir haktır. Bu nedenle barınma bireysel özgürlüğün temel ihtiyaçlarından biri olarak korunması, müdahale edilmesinin önlenmesi ve cezalandırılması devletin temel görevlerinden sayılmaktadır.²⁸³

Afganistan 2004 Anayasası'nın 38. maddesinde şöyle açıklanmıştır. Bir insanın evi dokunulmazdır. Devlet otoritesi dâhil olmak üzere hiçbir kimse, bir kimsenin konutuna ev sahibinin izni olmadan veya yetkili mahkeme kararı olmadan yasa da belirtilen usul ve tarz dışında giremez veya arayamaz. Belirgin bir suç unsuru olması durumunda, mahkemenin ön izni olmadan sorumlu görevli bir kişinin mülküne girebilir veya arama yapabilir. Bu görevlinin, eve girdikten veya bir denetleme yaptıktan sonra, yasa ile belirlenen süre içinde bir mahkeme emri çıkarması gerekmektedir.²⁸⁴

2.6.13.Seyahat ve Konaklama Hakkı

Afganistan vatandaşlarının ülke içerisinde herhangi bir yere seyahat etme ve yaşama hakkına sahip olduğu kanunla belirtilmiştir. Ancak kısıtlı alanlar da vardır. Ayrıca Afganistan vatandaşlarının mülteci olarak yurt dışına seyahat etme ve ikamet etme hakkına sahip olduğunu yasalarla belirtmiş ve hükümetin bu hakları koruyacağını vurgulamıştır.²⁸⁵

Genel olarak Afganistan Anayasası herkese seyahat etme, ülke içinde ikamet için yerini özgürce seçme ve yurtdışına gitme, geri dönme hakkını meşru olarak tanımıştır. Ancak hükümet özel durumlarda kamu düzenini, kamu güvenliğini ve kamu sağlığını korumak için geçici bir süreliğine bazı yerlere seyahat etme ve konaklamayı yasaklayabilir.²⁸⁶

2.6.14.Mülkiyet Hakkı

---

²⁸² Hasani, a.g.t, 106.

²⁸³ Suphan Olcay, "Konut Dokunulmazlığı Hakkı ve Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu1, 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1102141/> (Erişim tarihi: 08.09.2021).

²⁸⁴ Afganistan 2004 Anayasası,38. Maddesi.

²⁸⁵ Afganistan 2004 Anayasası, 39. Maddesi.

²⁸⁶ Hasani, a.g.t, s. 123-124.

Mülkiyet hakkı en geniş anlamıyla tarihin ilk çağlarından itibaren ortaya çıkmış temel ve doğal bir insan hakkıdır. Diğer bir ifadeyle mülkiyet aslında devlet kavramından önce var olan insanların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış temel bir haktır. Bu sebeple günümüzde mülkiyet hakkı, uluslararası insan hakları beyannamesinde ve ülkelerin kendi anayasalarında bireyin temel haklarından biri olarak açıkça zikredilmiştir.²⁸⁷

Mülkiyet Afganistan Medeni Kanunu'nun 19. maddesine göre bireyin iradesine ve yetkisine tabi olan bir haktır. Kanun çerçevesinde, her kimsenin kendi mülkünü kullanma hakkı vardır. Mülkiyet dokunulmazdır. Kanunen kısıtlanmadığı veya yasaklanmadığı durumlar dışında herkes malın maliki ve sahibi olabilmektedir. Mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin malına el konulamaz.²⁸⁸

Ülke yasaları ve uluslararası sözleşmeler ile bu haklar koruma altına alınmıştır. Herkes hakkını savunmakta özgürdür ve hiç kimse haklarından mahrum bırakılamaz. Ancak bazı durumlarda hükümet, kamu yararı için özel mülk edinebilir. Hiç kimse bir başkasının malını zorla gasp edemez ve hatta izin almadan başkasının malına dokunamaz.²⁸⁹

Özel mülkiyetin edinilmesine yasal olarak yalnızca mülkiyetin korunması amacıyla izin verilmektedir. Kişilerin malvarlıklarının denetimi ve beyanı sadece kanuna uygun olarak yapılmaktadır. Anayasanın 41. maddesine göre Afganistan vatandaşı olmayan yabancı uyrukluların mülk sahibi olma hakları yoktur. Ancak yatırım amaçlı gayrimenkul kiralama için izin verilir. Yabancı ülkelerin diplomatik görevlilerine ve Afganistan'ın üyesi olduğu uluslararası kuruluşlara mal satışı için kanun hükümlerine göre izin verilecektir.²⁹⁰

2.6.15. Avukat Tutma Hakkı

Avukat tutma veya başkalarının haklarını savunma meselesi Afganistan'da çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu konu ilk olarak İslam hukukundan türetilmiştir. Bu

---

²⁸⁷Şebnem Akipek Öcal, "Mülkiyet Hakkı ve Toplumsal Etkisi", https://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/bd57c6a7b62b7f4_ek.pdf (Erişim tarihi: 10.09.2021).

²⁸⁸ Bashir, a.g.t, s. 51-52.

²⁸⁹ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 17. Maddesi.

²⁹⁰ Afganistan 2004 Anayasası, 40-41. Maddeleri.

bağlamda avukat tutma hakkı Afganistan'da resmi olarak ilk kez 1923 Anayasasında belirtilmiş ve 1957 yılında yasa şeklinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²⁹¹

Dolayısıyla insanların temel haklarından biri, dava sırasında haklarını savunmak için avukat tutmaktır. Bu herkesin aleyhindeki suçlamaları çürütmek ve lehindeki kanıtları kanıtlamak için bir avukat tutma hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Tutuklanan sanık belirlenen süre içinde mahkemeye çıkma hakkına sahiptir. Adli davalarda hükümet, avukat tutma yetkisine sahip olmayan sanıklar için avukat tayin etmektedir.²⁹² Bu bağlamda avukat tutma hakkı ve savunma hakkı konularına 2004 Anayasası'nda yeterince yer verilmiştir. Avukat tutma şekilleri yasayla düzenlenmiştir. Etkili savunma için sanık hem soruşturma aşamasında hem yargılamanın tüm aşamalarında savcılıkta avukat tutabilir. Bu sanığın vazgeçilmez hakkıdır. Hukuki açıdan bakıldığında bu önemli bir ilkedir. Avukatsız mahkeme duruşmasının devamı yasa dışıdır. Dosya kopyalanmış olabilir ve yeniden yargılanmasına neden olabilir. Eğer sanığın kendisi bir avukat tutabiliyorsa avukat seçebilir.²⁹³

Afganistan Anayasası'nda her tutuklunun avukat tutma hakkı olmasına rağmen ülkenin birçok bölgesinde avukatın rolü bilinmemektedir. Hukuk büroların sayısı azdır ve birçok bölgede hiç bulunmamaktadır. Bu açıdan avukatı olmayan sanıklar hukuk eğitimi az olan arkadaşları ve akrabaları tarafından savunulmaktadır.²⁹⁴

Günümüzde avukat tutma hakkı dünya çapında vatandaşların en temel haklarından biri olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak insan hakları, medeni, siyasi ve sosyal haklar olarak uluslararası belgelerde yer almaktadır. Bu sebep ile davacıların her birinin avukat tutma hakkı vardır ve tüm yerleşik mahkemelerin avukatı kabul etmesi gerekmektedir.²⁹⁵

2.6.16.Aile Kurma Hakkı

İslam insan haklarına göre aile, toplumun temel bir dayanağı ve yaşamın devamı olarak büyük önem arz etmektedir. Her kimsenin değeri ve güvenilirliği doğrudan

---

²⁹¹ Hasani, a.g.t, s. 80.

²⁹² Bashir, a.g.t, s. 43.

²⁹³ Afganistan 2004 Anayasası, 31.Maddesi.

²⁹⁴ Jensen, a.g.e, s. 62.

²⁹⁵ Bashir, a.g.t, s. 44.

ailenin statüsüne bağlıdır. Tüm yetişkin erkekler ve kadınlar, ırk, milliyet veya din, mezhep ayrımı yapmadan evlenebilir ve bir aile kurabilirler.²⁹⁶

Afganistan Anayasası'na göre aile toplumun temel dayanağı olarak hükümet tarafından desteklenmektedir. Ayrıca hükümet, başta anne ve çocuk olmak üzere ailenin ruh ve beden sağlığının sağlanması, çocukların yetiştirilmesi, İslami normlara aykırı geleneklerin ortadan kaldırılması için gerekli önlemleri almalıdır. Buna bağlı olarak Afganistan'da evlenme şeriat kuralları çerçevesinde gerçekleşmelidir.²⁹⁷

2.6.17. Afganistan'daki Yabancı Uyrukluların Hakları

Afganistan devleti yabancı uyrukluların hak ve özgürlüklerini yasalarla uygun bir şekilde koruyacaktır. Buna bağlı olarak yabancılar uluslararası hukuk hükümleri çerçevesinde Afganistan devletinin kanunlarına uymakla yükümlüdürler.²⁹⁸

2.6.18. İnsan Hakları Bağımsız Komisyonu

Afganistan devleti insan haklarını denetlemek ve geliştirmek amacıyla ülkede insan hakları bağımsız komisyonu teşkil eder. Herkes insan haklarının ihlali durumunda bu komisyona şikâyet edebilir. Komisyon insan hakları ihlali yapan kişiyi yasal makamlara havale ederek şikâyet eden kişinin haklarının korunmasına yardım edebilir. Bu komisyonun oluşumu ve işleyişi kanunla düzenlenmektedir.²⁹⁹

2.7. Afganistan'da Siyasal İslami Partiler

2.7.1. Tarihsel Süreç

Afganistan gerek jeopolitik önemi gerekse kaynak zenginlikleri sebebiyle birçok devletin istilasına uğramıştır. Bu sebepten ötürü de oldukça renkli bir etnik yapıya

---

²⁹⁶ İslam İnsan Hakları Beyannamesi, 19. maddesi,

²⁹⁷ Afganistan 2004 Anayasası, 54. maddesi.

²⁹⁸ Afganistan 2004 Anayasası, 57. maddesi.

²⁹⁹ Afganistan 2004 Anayasası, 58. maddesi.

sahiptir. Afganistan etnik kimliğinde en büyük paya sahip olan gruplar olarak Peştunlar, Türkler, Tacikler ve Hazaralar görülmektedir.³⁰⁰

Tarih sürecince Türklerin topraklarının bir parçası olan Afganistan, ilk zamanlarda Horasan olarak bilinmekteydi. Ahmet Şah Abdalı ülkenin adını Afganistan olarak değiştirmiştir.³⁰¹ Afganistan'ın bugünkü sınırlarını ise Abdurrahman Han zamanında Rusya ve İngiltere belirlemiştir. 1919 yılına kadar, İngilizlerin işgali altında yönetilmiştir. Halk, işgale karşı üç kez İngilizlere savaş açmıştır. Habibullah Han'ın oğlu Amanullah Han, babasının ölümünden sonra 1919'da tahta çıktığında İngilizlerden Afganistan'ın bağımsızlığını talep etmiştir. Bu talebi karşılıksız bırakan İngilizlere karşı savaş açan Amanullah Han, nihayet bağımsızlığı elde etmiştir. Amanullah Han, Afganistan'ı modernleştirmek amacıyla reformlara başvurmuştur ancak rakipleri, bu reformların İslam karşıtı olduğunu iddia ederek onun dinden çıktığını ilan etmişlerdir. 1973 yılında Muhammed Davud Han krallık ve monarşiye son vererek cumhuriyeti ilan etmiştir. Davud Han hâkimiyetine ise 1978'de komünistlerce yapılan darbe ile son verilmiştir. 1979 yılında Sovyet işgaline uğrayan Afganistan çift kutuplu uluslararası sistemin rekabet alanı haline gelmiştir.³⁰²

Afganistan'da siyasi fikirlerin oluşması 19. yüzyıldan sonra başlamıştır. Başbakan Şah Mahmut, birtakım özgürlüklerin getirileceğini vaat etmiştir. Bunların içinde düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve demokrasinin hâkim olması da vardı. Bu süreçle beraber Afganistan'da mevcut siyasi düşünceler de birer siyasi partiye dönüşmeye başlamıştır. Demokrasi döneminde Sovyetler bir takım solcu hareketleri desteklemeye ve kendi etkinlik alanını genişletmeye başlamıştır. Bununla beraber Mısır'dan gelen İslamcı öğrenciler de mevcut hükümete karşı gizli siyasi faaliyetler yürütmeye başlamışlardır.³⁰³

Başta Marksist ve İslami partiler olmak üzere iki zıt fikir varken zamanla kendi içlerinde de bölünmeye başlamışlardır. Bu bölünmeler de Afganistan'ın geleceği için sorun teşkil etmekteydi. 1994 yılında Kandahar kentinden harekete geçen Taliban

---

³⁰⁰ Mohammad Aleem Saaie, Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2009, s. 18.

³⁰¹ Qudratullah Chaqmaq, Afganistan'a Yapılan Dış Müdahaleler ve Ülkede Bitmeyen Etnik Meseleler (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2015, s. 10-12.

³⁰² Behroz, a.g.t, s. 22-26.

³⁰³ Saaie, a.g.t, s. 17-19.

rejimi, 1996 yılında başkent Kabil'i ele geçirerek Afganistan İslam Emirliği'ni ilan etmiştir. Başta barış simgesi olarak bilinen Taliban rejimi 2000 yılında Afganistan topraklarının %90'ını kontrol altına almış bulunmaktaydı. Taliban, ülkeyi eski çağlara geri sürüklemiştir. Okullar ve televizyon yayınları kapatılmış, kadınlara okula gitme ve dışarı çıkma yasağı getirilmiş, sakal zorunlu olmuş ve demokrasiye aykırı işler yapılmaya başlanmıştır.³⁰⁴

Afganistan Taliban'la birlikte iç savaşa sürüklenmiştir. 11 Eylül olaylarından sonra ABD Taliban'a savaş açmıştır. 2001 yılında yok edilen Taliban rejimi yerine Bonn Konferansı ile yeni rejim ortaya çıkmıştır. Başta ABD olmak üzere dünya kamuoyundan gelen para ve askeri yardımlar Afganistan'ın kaderini değiştirememiştir, siyasi durum yine iç savaş dönemindeki günleri anımsatır niteliktedir.³⁰⁵ Sonuç olarak 20. yüzyılda onlarca parti oluşmuştur. Her ne kadar partiler çıkmış olsa da gelişim gösterme konusunda pek parlak değillerdir. Çünkü partilerin çoğu etnik, mezhepsel ve bölgesel çerçevede faaliyet göstermektedir.³⁰⁶

2.7.2. Erkin Türkistan Partisi (ETP)

1960'lı yıllarda kurulan partilerin solcuları Moskova ve Çin'den, dinci ve sağcıları Pakistan, Suudi Arabistan, ABD, İslam ülkeleri ve İran'dan yardım alırken sadece milletinden yardım alan, Turancı ve Türk birliğini savunan Erkin Türkistan Partisi kurulmuştur. ETP 1971'de Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbek ve Türkmenlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Güney Türkistan'da her konuda zorluk içinde hayat süren Türkleri tek çatı altında toplamak ve tek ses oluşturmak için kurulan parti, çok büyük zorluklarla mücadele etse de faaliyetlerini sürdürmekten vaz geçmemiştir. Türkistan millî mücadelesinde basmacılar olarak bilinen özgürlükçü hareketin ruhunu yeniden canlandırmak ilk hedeflerdendir.³⁰⁷

Abdülkerim Mahdum tarafından kurulan Kümiteyi Farhangi Türkhayi Afganistan (Afganistan Türklerinin Kültürel Komitesi) adıyla başlatılan kültürel

---

³⁰⁴ Sayed Hanan Yusofi, Afganistan'da Siyasi Partiler (1990-2010), (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2013. s. 26-33.

³⁰⁵ Polat, a.g.t, s. 126-130.

³⁰⁶ Yosufi, a.g.t, s. 86-87.

³⁰⁷ Erkin Türkistan Partisi, 1971'de Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbek ve Türkmenlerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. <https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/12/21/erkin-turkistan-partisi> (Erişim tarihi: 15.09.2021).

faaliyetlerden ortaya çıkan siyasi bir oluşumdur. 1971 yılında gerçekleştirilen Parlamento seçimleri ile parlamentoya giren Abdülkerim Mahdum'un çabası ve bazı Türk asıllı milletvekillerinin desteğiyle Afganistan radyosunda Özbekçe ve Türkmençe yayın hakkı elde edilmiştir. Bu hakların elde edilmesinden sonra teşkilat ETP'ye dönüştürülerek resmen siyasi parti olmuştur. 1979 yılında Rus işgaline kadar Afganistan'da faaliyet gösteren parti, işgalden sonra Pakistan'a hicret ederek faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Parti lideri Abdülkerim Mahdum, Turancılık faaliyetlerinde bulunduğu gerekçesiyle 14 yıl hapis cezasına çarptırılıp çeşitli işkencelere maruz kalmış ve üç kez idama mahkûm edilmiştir. Ancak 22 Aralık 1979 tarihinde iktidara gelen Babrak Karmal'ın genel affıyla serbest bırakılmıştır.³⁰⁸

12 Eylül 1980 tarihinde Pakistan'a kaçan Mahdum mücahitler tarafından hoşgörü ile karşılanmış ve buradaki siyasilerden partilerine katılım daveti almıştır. Ancak o bütün teklifleri reddedip siyasetten çekileceğini ve ailesiyle Türkiye'de yaşayacağını açıklamıştır.³⁰⁹ Bir süre siyasetten uzak kalmışsa da Pakistan'da mülteci konumunda olan Güney Türkistanlıların sıkıntıları onu tekrar partisinin başına döndürmüştür. *“Siyaset yüzünden başıma gelmeyen kalmadı. İki kardeşimi şehit verdim. Kalan ömrüm Türklere feda olsun.”* sözü ile Mahdum, yegâne gayesini ifade etmiştir.³¹⁰

2.7.3. Cemiyeti İslami Afganistan Partisi (CİAP)

Sovyetler Birliğinin Afganistan işgaline karşı cihat adı altında savaşan Taciklerde Gulbiddin Hikmetyar ve diğer cihatçı gruplar gibi Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenmiştir. Savaş döneminde Taciklerin liderliğini üstlenen Burhaneddin Rabbani ve Afganistan'ın önemli komutanlarından olan Ahmad Şah Masut gibi önemli kişilerin bir araya gelmesiyle Cemiyet-i İslam-i Afganistan Partisi kurulmuştur. Bu parti Afganistan İslam Hareketi'nin varisi olarak, 1972'de ortaya çıkmıştır.³¹¹

³⁰⁸ Yusofi, a.g.t, s. 97-98.

³⁰⁹ Abdülkerim Makhdum, Afganistan Eski Milletvekili, Biyografi.net, <https://www.biyografi.net/kisiyazdir.asp?kisiid=4057> (Erişim tarihi: 20.09.2021).

³¹⁰ Yusofi, a.g.t, s. 98-100.

³¹¹ Ali Mohammad Rezaee, Eylül Sonrası Afganistan'daki Savaş ve Savaş Mağdurları (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2020, s. 28.

1973 yılında ilk toplantısı Kabil'deki Burhaneddin Rabbani'nin evinde gerçekleşmiştir. Rabbani lider seçilmiştir. Parti kadrosunu çoğunluklu olarak Tacikler oluşturmaktadır. Çeşitli koalisyonlara katılsa da hiçbirinde uzun süre görevde kalamamıştır. SSCB'nin Afganistan işgaline karşı güçlü bir örgüt olarak Afganistan'ın farklı bölgelerinde mücadeleye girişmiştir. Mücahitlerin 1992'de hükümeti teslim almasıyla parti iktidar olmuştur.³¹² 1992-2001 yılları arasında süregelen iç savaşa sebep olan taraflardan biri olan parti, 1996'da Taliban'ın başkenti ele geçirmesiyle Kuzey koalisyonunun en önemli askeri güçlerinden biri olmuştur.³¹³ 2001 yılında Taliban rejimi yıkıldığında Rabbani Bon Anlaşması gereği hükümeti Hamid Karzai'ye teslim etmiştir. Hamid Karzai başkanlığında kurulan düzenle beraber yeni anayasaya uygun olarak CİAP yeniden siyasi faaliyetlere başlamıştır. Bu parti diğerlerine göre daha radikal ve demoktrattır. Her zaman ılımlı politikaları ile İslam grupları arasında önemli rol üstlenmiştir.³¹⁴

2.7.4. Cepheyi Milli Necat Afganistan Partisi (CMNAP)

1978 yılında Afganistan'da komünist Perçem Partisi'nin gerçekleştirdiği darbe sonrası birçok siyasi parti kurulmuştur. Bunlardan biri olan CMNAP 1978 yılında Pakistan'ın Peşaver şehrinde Sibgatullah Mücaddadi tarafından kurulmuştur.³¹⁵ Bu parti Afganistan mücahitlerinin bir arada olmasını hedeflemiştir. Ancak mücahitler kendi aralarında Kabil'e girmekte anlaşamamış, girdikten sonra ise güç paylaşımında bulunamayarak Cumhurbaşkanı olarak seçtikleri Mücaddadi'ye yaptıkları iç savaşlar sebebiyle istediği gibi bir hükümet kurma ve ülkede yasalar çerçevesinde hareket etme fırsatı tanımamışlardır. Mücaddadi, Taliban'ın ülkede hâkimiyet kurmasıyla Pakistan'a giderek Pakistan devleti tarafından eski müttefikleri General Dostum ve Mezar ile Taliban'ı görüşürmekte görev almıştır. Pakistan'da kurulmuş olan bu parti İslami partiler içinde en ılımlı olmasından dolayı her zaman Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından dışlanmıştır.³¹⁶

---

³¹²Taqe Youfzai, "Cemiyeti İslami Afganistan", Payam Aftab, <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/453/> (Erişim tarihi: 24.09.2021).

³¹³ Sadeed, a.g.t, s. 115-116.

³¹⁴ Yusof, a.g.t, s. 90-92.

³¹⁵ Ahmad Münib Hâkimi, *Ahzap va Nahzathayı Siyasi ve Mezhebi Afganistan: Ba zemime Kanun Esasi*, İntişarat Al-Azhar, 2014, s. 106.

³¹⁶ Yusofi, a.g.t, s. 95-96.

2.7.5. Hizbi İslami “Halis” (“Halis” İslami Partisi)

Afganistan’da 1979 yılında İslami Halis Partisi lideri Hikmetyar ile Mevlana Muhammed Yunus Halis arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda Halis, partiden ayrılarak kendi partisini kurmuştur.³¹⁷ Peştun asıllı Mevlana Muhammed Yunus Halis, diğer siyasi liderlere göre daha Peştun milliyetçisi, gerici ve geleneklere bağlı radikal biridir. Şiiilere karşı tavrı sert olmuştur. Ona göre Şiiiler Müslüman değildi ve onlara karşı savaş açmak gerekmekteydi.³¹⁸

Partinin etkinlik alanı, Halis’in memleketi olan Kandahar ve çevresindeki Celalabat vVilayetidir. İç savaş döneminde tarafsız kalan parti Taliban’ın ortaya çıkışıyla onlara katılmıştır.³¹⁹ Pakistan istihbarat örgütü ile yakın ilişkilerde bulunarak tanınmış, askeri ve maddi yardımlardan yararlanma hakkını elde etmiştir. Hareketin lideri aşırı radikal olması sebebiyle kadınların okumasına ve dışarı çıkmasına katiyen karşı bulunmaktaydı. Ülkedeki gençlerin büyük bölümünü bünyesinde barındıran teşkilat, mücahit gruplarının en güçlüsü görülmekteydi. Yaklaşık 45 bin kişilik organize mücahit gücüne sahipti. Hizbi İslami mücahitleri, gerilla taktikleriyle Rus Kızıl Ordusuna büyük zayıat verdirmiştir.³²⁰

2.7.6. Cepheyi Milli İslami Afganistan Partisi (CMİAP)

Cepheyi Milli İslami Afganistan Partisi 1978 yılında Pakistan’da Pir Seyit Ahmed Geylani liderliğinde kurulmuş, bir siyasi partidir. Bu parti Afganistan’da Demokratik Halk Partisi’nin yükselişine ve ülkede Sovyet yanlısı komünistlerin iktidarı ele geçirmesine karşı kurulmuştur. 1980’lerde Afganistan’da Sovyetlere karşı savaşan en önemli Afgan mücahit gruplarından biri haline gelmiştir. Partinin lideri Pir Seyit Ahmed Geylani Afganistan’daki Kadiriye tarikatının Şeyhi, aynı zamanda eski Emir Habibullah’ın damadıdır. Kraliyet ailesiyle bağı olmasından dolayı önemli ekonomik avantajlara sahip olmuştur. Partinin ayırt edici tarafı ise Komünizme karşı olması ve radikal İslamcılığı reddetmesidir. Partinin çekirdeğini oluşturan kadrosu yüksek tahsil

---

³¹⁷ Mehmet Akkurt, Afganistan’nın Yeniden Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler (Gabze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilim Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, Gabze, s. 134.

³¹⁸ Keskin, a.g.t, s. 87.

³¹⁹ Saleh Andeşmand, *Tecavüz ve Mukavemet*, İntişarat Resalat, Kabil, s. 34.

³²⁰ Koç, a.g.m, s. 5-8.

görmüş Peştunlardan oluşmaktadır. İslam ülkeleri bu partiyi fazla milliyetçi ve İslamiyet'ten yoksun bularak yardımda bulunmamışlardır.³²¹

2.7.7. İttihadı İslâmi Velayeti Şimâli Afganistan (Kuzey Vilayetlerinin İslam Birliği Partisi)

Türkmenler ve Özbekler tarafından Pakistan'ın Peşaver kentinde 1980'de kurulmuştur. Erkin Türkistan Partisinin devamıdır. Lideri Azad Beg Özbek bir ailenin çocuğudur.³²²

Bu parti Pakistan'ın mücahitlere dağıttığı silah ve maddi yardımlardan en az pay alan partidir. Partinin hedefi bağımsız ve demokratik Güney Türkistan Devletini kurmak olmuştur. Partiden rahatsız olan Peştun ve Tacik milliyetçileri partiyi içeriden dağıtmaya çalışmıştır. Ancak Azad Beg bunların üstesinden gelmeyi başarmış ve ayrıca komünist rejime karşı mücadele ile kalmayıp rejim içinde söz sahibi olan Türk komutanı General Dostum ile irtibata geçmiştir. Azad Beg yanındaki mücahitlerin çoğunu General Dostuma destek için göndererek onun güçlenmesini sağlamıştır.³²³

En sıcak çatışmaların yaşandığı, Türklerin yaşadığı kuzeyde etkin olmuştur. Etnik yapısından dolayı ne Pakistan ne de İran'dan yardım almıştır.³²⁴

2.7.8. Cünbüşi Milli İslami Afganistan Partisi (CMİAP)

General Dostum, 1992 yılında Cumhurbaşkanı Necibullah ile arasında çıkan anlaşmazlıktan sonra mücahitlerle irtibata geçerek Mezar-i Şerifi ele geçirmiştir. Bunun ardından mücahitlerle anlaşan General Dostum, Güney Türkistan'da yaşayan Türklerin bir çatı altında birleşmesini sağlamak için Afganistan Ulusal İslami Hareketi adlı bu Partiyi kurmuştur.³²⁵ 1992 yılında General Dostum önderliğinde İlk kongrede partinin programı çerçevesinde Afganistan'da İslami devlet kurmak, toprak bütünlüğünü savunmak, sosyal adaleti yaygınlaştırmak, etnik gruplara eşit haklar vermek, ifade

---

³²¹ Yusofi, a.g.t, 106-107.

³²² Senan Kazımoğlu, Erkin (Azat) Türkistan Partisi, "Yeni Haber", <https://www.yenihaberdan.com/erkin-azat-turkistan-partisi-10959yy.htm> (Erişim tarihi: 27.09.2021).

³²³ Yavuz Selim, *Afganistan ve Dostum*, Hiler yayınları, Ankara, 2004, s. 153-156.

³²⁴ Yusofi, a.g.t, s. 99-100.

³²⁵ Taciddin Suruş, Cünbüşi Milli İslami Afganistan, "Wikiwand", <https://www.wikiwand.com/fa/> (Erişim tarihi: 28.09.2021).

özgürlüğünü sağlamak, insan haklarına uygun davranmak ve federal sistem çerçevesinde yönetim kurmak gibi kararlar alınmıştır.³²⁶

İç savaşların başlamasıyla General Dostum Güney Türkistan'da kendi hâkimiyetini kurmuş, başkent olarak da Mezar-i Şerif şehrini seçmiştir. Bölgede komünist rejimden kalan silahlar General Dostum'un olmuştur. 270 yıllık Peştun hâkimiyetinden sonra ilk kez Afganistan Türkleri kendilerine has bir yönetime ve güçlü bir askeri güce kavuşmuşlardır. Böylece Güney Türkistan demokratik yasalarla yönetilmeye başlanmıştır. Komünist rejimin yıkılmasında önemli paya sahip olan General Dostum, Rabbani yönetimine başta müttefik olurken, daha sonra Türk halkının haklarını gerektiği şekilde vermediği gerekçesiyle Hikmetyar, Abdul Ali Mezar ve Sibgatullah Mücaddadi ile birleşerek Rabbani hükümetine karşı savaşmıştır.³²⁷

Daha sonraki süreçte parti içinde yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı ayrılmalar meydana gelmiştir. Komutan Nesim Mehdi 1996 yılında partiden ayrılarak Taliban'a katılmıştır. 1997 yılında ise Dostum'un yarımcısı olan General Abdülmelik Pakistan İstihbarat Örgütü tarafından ikna edilerek partiden ayrılp Taliban'ın Mezar-i Şerif'i almasına yardım etmiş, sonrasında da CMİAP'nin lideri olduğunu açıklamıştır.³²⁸ Yaşananlardan sonra Türkiye'ye gelen Dostum, 11 Eylül olaylarından sonra Amerika'nın Taliban rejimine açtığı savaşa katılmış ve Taliban'ın yıkılmasında en önemli rolü üstlenmiştir. 11 Eylül 2001 tarihindeki olaylardan sonra, Afganistan'da yaşanan yeni gelişmeler çerçevesinde yapılan silahsızlandırma projesinde rol alan ilk liderlerdendir.³²⁹

General Dostum, yalnızca Özbeklerin değil, Güney Türkistan'da yaşayan Kızılbaşlardan Aymaklara ve Kırgızlardan Türkmenlere kadar tek birleştirici unsur olarak görülmektedir. Bu nedenle de ülkenin siyasi dinamiklerinde belirleyici role sahiptir. General Dostum, Afganistan Türkleri için siyasi bir kişilikten ziyade bir fikir ve düşünce hareketi olarak görülmektedir. Dolayısıyla General Dostum ezilen halkın sesi olmuş ve onları temsil etmiştir. Siyasal ve kültürel sahada tüm grupların eşitliğini savunmasıyla bütün etnik grupların dikkatini çekmiştir.³³⁰

---

³²⁶ Azaad, a.g.t, s.34-37.

³²⁷ Zaki, a.g.t, s. 57-59.

³²⁸ Misbah Zade ve Seyit Muhammed Baqır, Cünbüş milli İslami Afganistan, "Payam Aftab", <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/457/> (Erişim tarihi: 02.10.2021).

³²⁹ Zaki, a.g.t, s. 60.

³³⁰ <http://www.asnoor.ir/Public/Parties/ViewParties.aspx?Code=102258> (Erişim tarihi: 02.10.2021).

2.7.9. Şii Siyasi Partiler

Afganistan'ın siyasi tarihine bakıldığında görülür ki sadece Sünniler değil Şii mezhebi mensupları da siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ülkede var olan diktatörlük rejimine karşı haklarını koruyabilmek için siyasi parti kurma ve örgütlenme girişimlerinde bulunmuşlardır. Şii grupların bir araya gelmeleri ve siyasi fikirlerini beyan etmeleri ancak kendi ibadethanelerinde mümkün olabilmiştir. Afganistan Şiiilerinin büyük bir kısmını oluşturan Hazara Türkleri, tarih boyunca en fazla zulme uğrayan etnik grup olmuştur.³³¹ Hazara olmalarıyla beraber Şii olmaları, Peştunlar tarafından yönetilen hükümetler ve Taliban rejimi tarafından uygulanan katliamlara uğramalarına sebep olmuştur. Bu sebeple de Şiiilerin siyasi fikirlerinin oluşup olgunlaşması diğer etnik gruplardan sonra gerçekleşmiştir.³³²

Daha sonra, baskıcı politikalardan dolayı yurt dışına kaçmak zorunda kalan siyasi partilerin Sünnileri Pakistan'a, Şiiileri ise İran'a yerleşmişlerdir. Sünnilerin siyasi hareketleri Pakistan devletiyle beraber Avrupa ülkeleri ve bazı İslami devletler tarafından desteklenirken, Şii partileri sadece İran tarafından desteklenmiştir. 1969 yılında kurulan Sazamanı Nasr Partisi Şii grupların en büyüğü ve en güçlüsü olarak bilinmektedir. 1979 yılında SSCB işgaline karşı silahlı mücadeleye katılanlar arasında yer almaktadır.³³³

2.7.10. İttihat Partisi (İP)

1948 yılında İran'da eğitimini tamamlayıp Afganistan'a dönen Seyid İsmail Balhi, ülkede Şii Müslümanların haklarını savunmak amacıyla siyasi faaliyetlere başlamıştır. 1950 yılında gizli olarak Birlik Partisi anlamına gelen bu partiyi kurmuştur. Balhi, etkileyici bir hatip olduğundan kısa sürede büyük bir taraftar kitlesi elde etmiştir.³³⁴ Partinin kuruluşunda Balhi'nin fikirlerinden etkilenecek önemli rol oynayan

---

³³¹ Afganistan, Viki Şii-a, <https://fa.wikishia.net/view/>. (Erişim tarihi: 05.10.2021).

³³² İsmet Horasanlı, ABD Taliban Anlaşması'na Afganistan Şii Toplumunun Yaklaşımı, "İRAN", <https://iramcenter.org/abd-taliban-anlasmasina-afganistan-sii-toplumunun-yaklasimi/> (Erişim tarihi: 05.10.2021).

³³³ Salihiy, a.g.t, s. 63-64.

³³⁴ Sayid Ali Müsevi, *Az Zahir Şah Ta Karzai*, İntişarat Balh, Afganistan, 2009, s. 49.

bir diğerk isim de Muhammed Naim Han'dır.³³⁵ Onlara göre iki asırdır süren Kraliyet zulmüyle yaşayan Afganistan halkının kurtuluşu ancak rejime karşı darbe ve akabinde cumhuriyetin kurulmasıyla mümkündür. Planları ise 1950'de başbakan Şah Mahmut Han'ı öldürüp Dehmazang hapisanesindeki siyasi tutukları serbest bırakmaktı. Ancak içlerinden biri onları ihbar ettiği için darbe gerçekleştirilememiş ve 15 yıl hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir. Partinin faaliyetleri de Seyit İsmail Balhi ve arkadaşlarının tutuklanması ile son bulmuştur. Son olarak Balhi'nin siyasi ideolojisi ise İslamiyet'e uygun demokratik bir İslam Cumhuriyeti kurmaktı.³³⁶

2.7.11.Hareket İslami Afganistan (HİA)

1979 yılında Rusların Afganistan işgali ve İran'da Mollaların iktidarı ele geçirmesinden sonra kurulmuştur. Lider konumunda olan Peştun asıllı Şii din âlimi şeyh Muhsin'i hedeflerini komünist rejime karşı cihat etmek, İslamiyet'i savunmak, Afganistan'ın bağımsızlığını korumak için savaşmak, Ülkenin toprak bütünlüğünü korumak, sosyal adaleti yaygınlaştırmak ve İslamiyet'in yasalarına uygun bir hükümet kurmak olduğunu ifade etmiştir. Bu hareketin amaçlarını anlatacak olursak, siyasi sahalarda ulusal egemenliğin sağlanması, Şii-Sünni mezheplerinin siyasi ve hukuki açıdan eşit haklara sahip olması, uluslararası alanda daha kuvvetli bir İslam devletinin kurulması, yolsuzlukların ortadan kaldırılması ve ekonomik sahada İslam usulüne göre beytülmal (mali hazinesi) ve zekât gibi hususların uygulanması olarak özetleyebiliriz. Şeyh Muhsin'inin istifasıyla Muhammed Ali Javit başkanlığında, 2001 yılında kurulan yeni düzenin siyasi partilere sağladığı faaliyet hakkından yararlanarak faaliyete başlamıştır.³³⁷

2.7.12.İttihadı İslami Afganistan Partisi (İİAP)

Afganistan İslam Birliği Partisi anlamıyla 16 Nisan 1989'da Bamyân'ın merkezinde komünist rejime, sonrasında Sovyet askerlerine karşı mücadele eden küçük çaptaki sekiz Şii cihatçı grubun birleşmesiyle kurulmuştur. Başlangıçta, Ustad

---

³³⁵ Basir Ahmad Hüseyin Zada, Çihlimin Sal Dar Güzâst Seyit İsmail Balhi, "BBC Persian.com", https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2008/07/080714_s-balkhi-anniversary (Erişim tarihi: 07.10.2021).

³³⁶ Yusofi, a.g.t, s. 106.

³³⁷ Yusofi, a.g.t, s. 107-109.

Muhammed Ekber'i bir yıl süreyle Partinin Merkez Konseyi başkanlığına getirilirken, 1990 yılındaki ilk kongresinde başkanlığa oybirliğiyle Ustad Abdul Ali Mezar seçilmiştir.³³⁸

Dolayısıyla bu Partinin varoluş amacı Hazara ve Şiiilerin öteki etnik gruplarla aynı haklara sahip olmasını sağlamaktı. Fakat farklı düşüncelere sahip kişilerin partiye girmesi neticesinde çıkan anlaşmazlıklardan dolayı 1993 yılında Mezar taraftarları ile Ekber'i taraftarları arasında çıkan savaşta binlerce kişi ölmüştür. Bu olay sonucunda Ekber'i partiden ayrılarak Hizbi Vahdeti Milli İslami Afganistan Partisi'ni kurmuştur. Ekber'i yalnızca partiden ayrılmakla kalmamış, Ahmet Şah Mesut ve Rabbani hükümetinin yanında Meza da yapılan savaşlara da katılmıştır.³³⁹

Daha sonra Mezar, mücahitlerin iktidarı ele geçirmesiyle yönetimde anlaşmazlık sonucu çıkan iç savaşta, askeri bir güç olarak Rabbani hükümetine karşı mücadele etmiştir. Aynı zamanda Mezar, Hikmetyar ve Dostum ile anlaşarak Rabbani hükümetini devirmek için "İslam Devrimi Koordinasyon Konseyi" olarak adlandırılan bir koalisyon kurmuştur.³⁴⁰ Ancak 1994 yılında ortaya çıkan Taliban rejiminin Kabil'i ele geçirmesiyle Hizbi İslami lideri Gulbiddin Hikmetyar'e bağlı güçlerin kaçmasının ardından Abdul Ali Mezar ve arkadaşları, Ahmed Şah Mesut ve Taliban'a karşı yalnız kalmıştır. Mezar, Mesut'un barış teklifini reddederek Taliban güçlerine teslim olmuştur. 1994 yılında anlaşmaya uymayan Taliban, Abdul Ali Mezar ve arkadaşlarını hunharca öldürmüştür. Bunun ardından Yerine parti liderliğine Muhammed Kerim Halil'i geçmiştir. 2001 yılında var olan yeni düzende kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı 2004'te Muhammed Muhakik, partiden ayrılarak, Hizbi Vahdet-i İslami Mardumi Afganistan adında kendi partisini kurmuştur. Bunların her biri partinin varisi olarak görmektedir. Fakat var olan siyasi kamplaşmalarda Hacı Muhammed Muhakkik liderliğindeki Hizbi Vahdet-i İslami Mardumi Afganistan Şii Hazaraların büyük bir kısmının rızasını kazanmış bulunmaktadır.³⁴¹

---

³³⁸ Hüseyin Azadi, Hizb Vahdet İslami Afganistan Dar Dadgahi Tarih / Seyit Mohammad Baqır Misbah Zada, "Payam Aftab", <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/article/17585> (Erişim tarihi: 10.10.2021).

³³⁹ Yusofi, a.g.t, s. 110-111.

³⁴⁰ Viki Şii-a, "Hizb vahdet İslami Afganistan,", <https://fa.wikishia.net/view/> (Erişim tarihi: 10.10.2021).

³⁴¹ Yusofi, a.g.t, s. 111.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı bölgenin en istikrarsız ülkesi olarak tanınan Afganistan'ın tarihsel gelişimi, anayasal gelişimi ve bu gelişmelerle birlikte temel hak ve hürriyetleri incelemektir. Bunun için öncelikle Afganistan tarihi, siyasi ve hukuki açıdan incelenerek, anayasal gelişimi ortaya konulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde Afganistan Devleti'nin kuruluşu, tarihsel gelişimi tek tek ele alınırken ikinci bölümünde ise Afganistan anayasalarının gelişimi ve temel hak hürriyetleri tek tek ele alınarak incelenmiştir.

Günümüzde Taliban'ın ele geçirdiği Afganistan, Asya'nın güneyinde denize sınırı olmayan ve bazı kaynaklara göre Asya'nın kalbi olarak anılan bir ülke konumundadır. Afganistan tarih boyunca stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı hep süper güçlerin istilasına uğramıştır. Eski Çağ'da Aryana, Orta Çağ'da Horasan olarak adlandırılan Afganistan 1747 yılında Ahmad Şah Abdalı tarafından kurulmuştur. Ahmad Şah Abdalı'nın ölümü sonrası yaşanan taht kavgaları ve iç çekişmeler Çarlık Rusya ile Britanya arasındaki güç mücadelesi, Afganistan'ı İngilizlerin işgaline sürüklemiştir. 1919 yılında Amanullah Han önderliğinde bağımsızlığını kazanan ve kuruluşundan günümüze dek Peştunlar tarafından yönetilen Afganistan, sonu gelmeyen güç mücadelelerine sahne olmuş ve iç çatışmalara zemin hazırlamıştır.

1973 yılında Muhammed Davud Han krallık ve monarşiye son vererek cumhuriyeti ilan etmiştir. Bunun ardından Davud Han daha fazla güce sahip olmak için Zahir Şah döneminde çıkarılan demokratik ve liberal ilkeleriyle 1964 Anayasası'ndan vazgeçerek, baskıcı ve otoriter bir yönetim sergilemiştir. Ancak bu baskıcı politikası sonucu devlet karşıtı ayaklanmalar daha fazla artmıştır. Bu gelişmeler sonrası 1978 yılında Afgan Komünistlerce yapılan darbe ile hâkimiyetine son verilmiştir.

1979 yılında Sovyet işgaline uğrayan Afganistan iki kutuplu dünyanın rekabet alanı haline dönmüştür. Sovyetler Birliği'nin ülkedeki yaptığı baskı, zulüm ve vahşi eylemlerinin yol açtığı ağır zayıat ve yıkımların yanı sıra milyonlarca insanın topraklarını terk etmesine neden olmuştur. Sovyet işgaline karşı savaşmak için Mısır'dan gelen İslamcı öğrenciler cihat adı altında tek örgüt haline gelerek, hem ülke halkının hem diğer bazı devletlerin desteğiyle faaliyetlerini açık bir şekilde sürdürmüştür. Dolayısıyla mücahitlere karşı savaşta başarısız olan Sovyetler Birliği,

1986 yılından itibaren Afganistan'ı terk etmeye başlamış ve 1989 yılında Afganistan topraklarından tamamen çekilmiştir. Sovyetlerin çekilmesiyle birlikte mücahitler 27 Nisan 1992'de Kabil'i ele geçirerek komünist yönetime son vermiştir.

1992 yılında iktidarı ele geçiren mücahitler yönetimde anlaşmazlık sonucu ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. Bunun sonucu 1994 yılında Kandahar kentinden harekete geçen Taliban rejimi, 1996 yılında başkent Kabil'i ele geçirerek Afganistan İslam Emirliği'ni ilan etmiştir. Taliban, ülkeyi eski çağlara geri sürüklemiştir. Okullar ve televizyon yayınları kapatılmış, kadınlara okula gitme ve dışarı çıkma yasağı getirilmiştir.

1996-2001 arası Taliban yönetiminde olan Afganistan, 11 Eylül 2001 saldırıları sebebiyle ABD öncülüğündeki NATO tarafından işgal edilerek Taliban rejimine son verilmiştir. 27 Kasım 2001 yılında Almanya'da gerçekleştirilen Bonn Konferansı'yla Afganistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Başlangıçta modern anlamda üniter bir devlet yapısına kavuşan Afganistan, daha sonra Taliban'ın yeniden ortaya çıkmasıyla savaş alanına dönmüştür. Bu süreçte Afganistan'ın mozaik etnik ve kültürel yapısından dolayı devam etmekte olan iç savaş, karışıklık, siyasi istikrarsızlık ve anayasal yetersizlik gibi öğeler modern bir devlet oluşturulmasına engel teşkil etmektedir.

Buraya kadar bahsedilen çalışmanın ikinci bölümüyle ilgi olarak, Afganistan, Amanullah Han dönemine kadar kendi anayasasına sahip olamamıştır. Ülkede kralın buyruğu her şeyin üzerinde tutulmuştur. Bu dönemde komşu ülkelerde gelişen meşrutiyet fikri Afganistan'a bir moda olarak girmiş ve bazı gruplar tarafından benimsenmiştir. Bu gelişmelerden sonra 1919 yılında bağımsızlığını kazanan Afganistan, Amanullah Han'ın girişimiyle ilk kez 1923 yılında kendi anayasasını oluşturmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Afganistan'da farklı dönemlerde ve farklı rejimlerde yasalaşmış ve kabul edilmiş sekiz anayasa bulunmaktadır.

2001 sonrası yapılan anayasal düzenlemeler ve reformlar demokratik bir devlet olma yolunda çok önemli adım olarak görülmüştür. Siyasi ve hukuki açıdan kaotik bir yapıya sahip olan Afganistan'da anayasal gelişmeler hükümetlerin etkisi altında zaman zaman farklı değişikliklere uğramıştır. Afganistan'ın anayasa arayışı, bahsettiğimiz istikrarsız ortamda her zaman devam etmiştir. Buna bağlı olarak 2004 Anayasası Afganistan'ın yürürlüğe giren son anayasası olmuştur.

Bu bağlamda 2004 Anayasası evrensel hukuk ilkelerine dayansa da daha çok İslam hukukundan etkilenmiştir. 2004 yılında hazırlanan anayasanın ikinci bölümünde temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Bu haklar, insan hakları, ifade özgürlüğü, siyasi faaliyet hakkı, seçme ve seçilme hakkı gibi modern değerleri içermektedir. Öte yandan Bu haklar anayasada güvence altına alınmış olsa da bazı haklara yeterince saygı gösterilmediği görülmektedir.

Bazı haklar korunur olmakla birlikte, anayasada belirtilen temel hak ve hürriyetler tam olarak korunmamaktadır. Dolayısıyla 2004 Anayasasında, yasama, yürütme ve yargı organlarının bu hakları koruması gerektiği belirtilmiştir. Fakat genel olarak Afganistan'ın hukuki yapısını değerlendirecek olursak bu ülkenin başarılı bir şekilde çalıştığını söyleyemeyiz. Zira yerel güçler ile hükümet arasındaki güç mücadelesi, etnik çatışma kanunların uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun dışında ülkenin yabancı hükümetlerden etkilendiği ve doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale ettikleri unutulmamalıdır.

Sonuç olarak Afganistan'da toplumunun önemli sorunları etnik çatışma, eğitim, hukuk bilinci ve insan hakları eğitimi yetersizliğidir. Bu yüzden Afganistan'da eğitim ve etnik çatışma sorunu giderilmediği sürece istikrarlı bir yapıya ulaşması mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Asmayı, Muhammed Kasım, *Usul Esasi Cumhuri Demokratik Afganistan*, İntişarat Safha-i İnterneti Rahi Perçem, Kabil, 2018.
- Ayobi, Sayid Abdullah, *Afganistan Dar Yak Nigah*, Hamid Resalat, Kabul, 2018.
- Danış, Server, *Çegünegi Saht Kanun Esası Afganistan Der Sal 1382*, 2004 Afganistan Anayasasının Hazırlanması, Kabil, 2014.
- Emiri, Jan Muhammed, *Natice Bad Barayı Demokrasi Dar Afganistan*, İntişarat Sayidi, Kabil, 2009.
- Ergül, Ozan, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim, Türkiye’de Anayasal Değişim Beklentileri Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2010.
- Farhang, Mir Muhammad Siddik, *Afganistan Dar Panc Karnı Ahir*, İntişarat Sepidi, Virjinya, Amerika, 1988.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Onuncu Baskı, Star Ajans, Bursa, 2018.
- Gubar, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan Der Mesir Tarih*, Birinci Baskı, İntişarat Anvar Al-Kuran, Peşaver, Pakistan, 2017.
- Hâkimi, Ahmad Münib, *Ahzap va Nahzathayı Siyasi ve Mezhebi Afganistan: Ba Zemime Kanun Esas*, İntişarat Al-Azhar, 2014.
- Jensen, Eric, *An Introduction To The Constitutional Law of Afghanistan*, Stanford University, Amerika, 2009.
- Mubariz, Abdulhamit, *Tahlil Siyaset Kharici Afganistan Az Ahmat Şah Baba Darani Ta Hamitkarzey*, İntişarat Sayid, Kabil, 2011.
- Musammim, *Nadir Şah Çigona Be Katıl Resid*, İntişarat Areş, Peşaver, Pakistan, 2000.
- Müsevi, Sayid Ali, *Az Zahir Şah Ta Karzai*, İntişarat Balh, Afganistan, 2009.
- Naimi, Muhammed Naim, *Taliban Hareketi Üzerine Bir İnceleme, Din ve Terör*, Birinci Baskı, Karakum Yayınevi, Ankara, 2019.
- Pahlavan, Çengiz, *Afganistan Asrı Mücahidin ve Ber Ameden Taliban*, İntişarat Naşri Katra, Tahran, 1998.
- Qasimi, Neciyullah, *Rejimhai Afganistan Tey Yek Kerni Ehir*, İntişarat Danış, Peşaver, Pakistan, 2000.
- Safi, Ahmed Şah, *Tarif Kanun Esasi Ba Vija Tarif Kanun Esasi Afganistan*, İntişarat Hamid Resalat, Kabil, 2018.

- Selçuk, Engin, *Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış bir ders notu niteliğindedir, İstanbul, 2010.
- Selim, Yavuz, *Afganistan ve Dostum*, Hiler yayınları, Ankara, 2004.
- Sıpana, Rangin Dadfer, *Siyaset Afganistan; Rivayeti Az Daron*, Cilt: 1, İntişarat Azım ve İntişarat Perniyan, Kabil, Afganistan, 2018.
- Sivrioğlu, Türkoğlu, Töre ve Ahamd Jawid, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Birinci Baskı, Ceylan Matbaası, İstanbul, 2017.
- Tenvir, Muhammed Halim, *Tarih Ruzname Nigari Afganistan*, İntişarat Sabur, Pişaver, Pakistan, 1999.
- Tumay, Murat, *Demokratik Anayasa Yapımı Dinamikleri Tunus Anayasası Örneği*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015.

MAKALELER

- Acet, Doğan, Gül Seda ve Fazlı, “11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri İstiladan İşbirliğine”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 33, Nisan 2017, ss. 33-59.
- Çatal, Betül, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 1, 2018, ss. 69-99.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet, “Türklerin Müslüman Oluşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri Gazneliler”, *Türkiye Kültür Portalı Yayınları*, Ankara, 2009, s. 2-4 ([Türklerin Müslüman Oluşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri \(kulturportali.gov.tr\)](http://kulturportali.gov.tr)).
- Dalini, Javad Musa, “Vakavi Amel Kard Siyasi- Nizami Ahmad Şah Durrani ve Peyamad-hayı An”, *İntişarat Portal Camii Ulum İnsani*, Sayı: 17, 2016, ss. 131-156.
- Daşti, Zabihullah “Zahir Şah Dönemi Afganistan Türkiye İlişkileri (1933-1973)”, *Anasay*, 2021, Sayı: 17, ss. 125-152.
- Han, Ahmet Kasım, “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Super Güç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme”, *Ortadoğu Etüdüleri*, Sayı: 2, 2011, ss. 2-57.
- Koç, Mehmet, “Afganistan’daki İslami Hareketler”, *SADAM (Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi)*, 2018, ss. 12-14. (<http://sdam.org.tr/haber/153-afganistandaki-islami-hareketler/>).

- Küçükyıldız, İshak, “Afganistan’da Cumhuriyetin Kuruluşu”, *Anasay*, Sayı: 5, Ağustos 2018, ss. 13-31.
- Metintaş, Mustafa Yahya, “Mehmet kayıran, Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, Türkiye, 2017, ss. 14-41.
- Kemali, Muhammed Haşim, “Da Sal Pas Az Tasviv Kanun Esasi Afganistan: Masail Asli Kudamha And”, *İntişarat Vahid Tahkik ve Arziyabi Afganistan*, 2014.
- Sasanpur, Durusti, Şahzad ve Ahmad, “Nakami İslahat Amanullah Han va Şekil Giri Hükümeti Baça-I Sakav Der Afganistan”, *İntişarat Partal Camii Ulum İnsani*, Sayı: 8, Afgansitan, 2010, ss. 10-15.
- Seramad, Pejman, Asadullah ve Mohammad Hüseyin, “Amuzuş Hukuk Başar”, *İntişarat Komisyon müstakil Hukuk Başar Afganistan*, 2016.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etüdlere*, Sayı: 2, 2008, ss. 5-25.
- Vardak, Abdul Macid, “Abdul Hüseyin Musavi, Barrasi Çalışmayı Asli Edem Dastresi Ba Hak Kar Dar Afganistan”, *İntişarat Fasilnname Kâtibe İlmi*, Sayı: 14, Kabil, 2019, ss. 75-93.
- Yazıcı, Orhan, “Emir Abdurrahman Han’ın Afganistan’da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları (1880-1901)”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Malatya, 2010.
- Yegin, Abdullah, “Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *SETA yayınları*, Sayı: 53, İstanbul, 2015, ss. 16-20.
- Yılmaz, Aliye, “Amanullah Han’ın İslahatları ve Atatürk”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 2010, ss. 155-165.

TEZLER

- Ahmedi, Akbar Şah, Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Dini Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.

- Akkurt, Mehmet, Afganistan'nın Yeniden Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler (Gabze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilim Anabilim Dalı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gabze, 2004.
- Asadullah, Fatema, Afganistan'da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din-Siyaset İlişkisi (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2020.
- Azaad, Abdul Bashir, 1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu Ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.
- Azizi, Atiqullah, Dış Ekonomik Yardımların Afganistan Ekonomik Ve Toplumsal Gelişmesine Etkisi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası Politik Ekonomi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021.
- Azizi, Shakila, Uluslararası Belgelerde ve Afganistan Hukukunda Kadınların Siyasi hakları ve Katılımı (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2019.
- Aziz, Zabihullah, Hamit Karzai Ve Muhammed Eşref Gani Dönemlerinde Afganistan–Pakistan İlişkileri (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018.
- Bashir, Bashir Ahmad, Afganistan Anayasalarında Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019.
- Batoor, Qari Feriaghun, Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016.
- Behroz, Atiqullah, Afganistan Siyasi Coğrafyası Ekseninde Tarih ve Toplum (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2020.
- Bekmuradi, Nacibullah, 2001 Sonrası Siyasi Partilerin Afganistan'da Demokratik Düzene Katkısı (Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.

- Burget, Fazıl Ahmad, Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2017.
- Burhani, Jamshid, Din ve Siyaset İlişkileri Bağlamında Afganistan'da Rejim Değişiklikleri (1973 – 2001), (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2015.
- Büyükbaş, Murat, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006.
- Chaqmaq, Qudratullah, Afganistan'a Yapılan Dış Müdahaleler ve Ülkede Bitmeyen Etnik Meseleler (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2015.
- Çağ, Burak, Anayasa Yapımı Sürecinde Doğrudan Demokrasi Uygulamaları (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012
- Duruoğlu, Tuba, Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Terör Olayı Örneği Üzerine Bir İnceleme (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- Erman, Kubilayhan, Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçlar), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 2013.
- Fazilat, Sayed Mirwais, Afghanistan Civil War And Ethnic Conflicts: 1992-2018 (Istanbul Aydın University Institute Of Graduate Studies Department Of Political Science And International Relations Political Science And International Relations Program), İstanbul, 2020.
- Ghori, Hamasa, Afganistan'da Cumhuriyet Rejiminin Kuruluşu ve İşleyişi (1973-1989), (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2019.
- Hamnawa, Asadullah, 1989 Sonrası Afganistan Siyasi Meselesinde Muhtemel Çözüm Arayışları (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.

- Hamşioğlu, Oğuz, Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933), (Hacettepe üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 2006.
- Hayat, Nasrullah, Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016.
- Hasani, Rahmatullah, Evrensel insan hakları ile Afganistan anayasasındaki temel hak ve hürriyetlerin Karşılaştırılması (Gazi üniversitesi sosyal Bilimler enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Ankara, 2014.
- İbarhimi, Mohammad Zarif, Afganistan'da siyasi Haklar (Erciyes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019.
- Jamali, Abedin, Afganistan siyasetinde monarşiden demokrasiye geçiş (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Kamu politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2018.
- Keskin, Ghulam Faruq, Devlet-içi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rollerini: Afganistan Örneği (1989-2018), (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2020.
- Khairi, Khairuddin, Afganistan'ın Demokrasiye Geçiş Süreci (2001 Sonrası), (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021.
- Khvajamir, Mehterkhan, Afganistan'da İslam Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2015.
- Kiren, Akın, Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rölü (2001-2011), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012.
- Kuğu, Ali Rıza, Afganistan'da iktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2020.

- Muhtat, Qassem, S.S.C.B.'nin 1979 Yılında Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.
- Nasrat, Qaisar, Parlamenter Hükümet Sistemleri ve Afganistan İçin Parlamenter Hükümet Sisteminin Uygulanabilirliği, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2020.
- Niki, Mohammad Jawad, Afganistan'da Demokratik Cumhuriyet Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat (1978-1992), (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2019.
- Parham, Hassan Reza, Afganistan'da Son Yüzyılda Dört Büyük Etnik Grubun Siyasi katılımı (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2021.
- Polat, İrfan, 11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006.
- Rahimi, Khangül, Uluslararası Ceza Mahkemesi Ve Afganistan (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2017.
- Rahimi, Mohammad Kazim, Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014), (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2018.
- Rezaee, Ali Mohammad, 11 Eylül Sonrası Afganistan'daki Savaş ve Savaş Mağdurları (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2020.
- Saaie, Mohammad Aleem, Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2009.
- Sadat, Said Feridun, Taliban Döneminde Din Eğitimi (1994-2004), (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016.

- Sadeed, Hasibullah, Sovyetlerin Afganistanı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2017.
- Salihy, Mohammad Aref, Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014 (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.
- Sayed, Mir Enamudin, Afganistan'ın Siyasi Değişimi (2000-2020), (Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021.
- Sultani, Mohammed Sadiq, Afganistan'da Cumhuriyet Dönemi Siyasi Gelişmeler (1973-1978), (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2019.
- Shafaq, Nasima, 1989'da Sovyetlerin Çekilmesinden sonraki Dönemde Afganistan'daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri (Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2016.
- Talaash, Abumoslim, 1973-1979 Döneminde Afganistan'ın Dış Politikası (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2015.
- Timor, Abdul Jalil, Afganistan'da Anayasal Gelişmeler (1923-2003 Yılları Arasındaki Anayasalar), (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019.
- Turani, Abduljamil, Amanullah Han dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1919-1929), (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2016.
- Ulfet, Abdullah, Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatlar Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016.
- Wakil, Zada Khalida, Afganistan yargı Sistemi ve Adil Yargılanma İlkesi (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Kocaeli, 2019.
- Yahya, Shogofa Rasekh, Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Temelleri (Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomik Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.

- Yusofi, Sayed Hanan, Afganistan'da Siyasi Partiler (1990-2010), (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2013.
- Zahin, Humayoon, Afganistan Siyasal Yaşamında İslami Hareketler (1969-1996), (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimini Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2021.
- Zaki, İzzetullah, 1973 Sonrası Afganistan'da Siyasal Partilerin Gelişimi ve Cünbiş Partisi Örneği (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2015.

Kanunlar ve Yasal Düzenlemeler

- Afganistan 1923 Anayasası.
Afganistan 1931 Anayasası.
Afganistan 1964 Anayasası.
Afganistan 1977 Anayasası.
Afganistan 1980 Anayasası.
Afganistan 1987 Anayasası.
Afganistan 1990 Anayasası.
Afganistan 2004 Anayasası.
İnsan Hakları İslam Beyannameesi.
İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi.
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi.

İnternet Kaynakları

- Amini, Aminullah, Seyr Tarihi Şekil Giri Kanun Asasi Dar Kuşvar, 2019. http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=151364. (Erişim Tarihi: 07.02.2021).
- Amin, Davud, Kıssa-i Talh Kodatayı Afganistan Ki Faramoş Şudand, Diplomasi İra. <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1995068/>. (Erişim Tarihi: 30.01.2021).
- Azad, Abdulhaluk, Nakd ve Negahi Ba Kavanin Asasi Dar Afganistan İtlaat Roz, Kabil, 2014. <https://www.etilaatroz.com/16635>. (Erişim Tarihi: 05.02.2021).

- Azadi, Hüseyin, Hizb Vahdet İslami Afganistan Dar Dadgahi Tarih / Seyit Mohammad Baqır Misbah Zada, Payam Aftab, <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/article/17585>. (Erişim tarihi: 10.10.2021).
- Baqır, Misbah Zade ve Seyit Mohammad, Cünbüş milli İslami Afganistan, Payam Aftab, <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/457/>. (Erişim tarihi: 02.10.2021).
- Bijen, Nimatullah, “İslahat İktisadi Dar Sad Sal Pas az İstiklal Afganistan”, Radyo Azadi, <https://da.azadiradio.com/a/30115574.html>. (Erişim Tarihi: 07.02.2021).
- Çatal, Betül, İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel e Uluslararası Mekanizmalar, Dergi Park Yayınları, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/649932>. (Erişim tarihi: 15.08.2021).
- Ehsas, İshak Ali, Peştunistan Khahi; İşk Yak Tarafa Mohammad Davud Han, Haşt Subh. <https://8am.af/pashtunistan-one-sided-love-of-mohammad-daud-khan/>. (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- Hasanzade, Basir ahmad, “Haştadimin Salroz Padişahi Habibullah Kalakani”, BBC News Farsi, 2009, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/01>. (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Horasanlı, İsmet, ABD Taliban Anlaşması’na Afganistan Şii Toplumunun Yaklaşımı, İRAM (İran Araştırmaları Merkezi), <https://iramcenter.org/abd-taliban-anlasmasina-afghanistan-sii-toplumunun-yaklasimi/>. (Erişim tarihi: 05.10.2021).
- Hüseyinzada, Basir Ahmad, Çıhlimin Sal Dar Güzaşt Seyit İsmail Balhi, BBC Persian.com, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2008/07/080714_s-balkhi-anniversary. (Erişim tarihi: 07.10.2021).
- Kadiri, Ali, “Barrasi Amelkard Karzai Dar Sezde Sal Güzaşt”, Roznama-i Afganistan, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=130098/ (Erişim Tarihi: 25.04.2012).
- Kazımoğlu, Senan, Erkin (Azat) Türkistan Partisi, Yani Haber, <https://www.yenihaberden.com/erkin-azat-turkistan-partisi-10959yy.htm>. (Erişim tarihi: 27.09.2021).
- Mahrin, Nasir “SadaretSerdar Mhammed Davud Han”, 2011. <https://www.dw.com/fa-af/s-10259>. (Erişim Tarihi: 21.02.2021).
- Makhdam, Abdülkerim, Afganistan Eski Milletvekili, Biyografi.net. <https://www.biyografi.net/kisiyazdir.asp?kisiid=4057>. (Erişim tarihi: 20.09.2021).

- Metin, Bayram, “Sağlık Hakkı”, Sağlık Akademisyenleri Dergisi, Dergi Park Yayınları, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/752004>. (Erişim Tarihi: 28.08.2021).
- Metintaş, Mustafa Yahya, Mehmet kayıran, Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924), Dergi Park Yayınları, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/835939>. (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- Musavi, Cemaliddin, Mir Akbar Hayber, Nazarya Pardaz Sosyalist; Çihlimin Salgerd Kodatay-I Savur, BBC News Farsi, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-43737472>. (Erişim Tarihi: 05.02.2021).
- Muradi, Sahib Nazar, “Az Ahmad Şah Abdali ta Abdurrahman han”, HORASAN ZAMİN, Afganistan, 2011, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=956/> (Erişim Tarihi: 25.12.2020),
- Olca, Suphan, Konut Dokunulmazlığı Hakkı ve Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu, Dergi Park Yayınları, 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1102141>. (Erişim tarihi: 08.09.2021).
- Öcal, Şebnem Akipek, Mülkiyet Hakkı ve Toplumsal Etkisi, https://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/bd57c6a7b62b7f4_ek.pdf. (Erişim tarihi: 10.09.2021).
- Özcan, Azmi, “Muhammed Davud Han (1909-1978)”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-davud-han/> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- Özkan, Sungurtekin, İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı Ve Ülkemizde Kız Çocuklarının Durumu, <https://www.izmirbarosu.org.tr/pdfdosya/insan-hakki-ola201912121334057>. (Erişim tarihi: 20.08.2021).
- Rizvani, Sayid Hüseyin, Hak Azadi Beyan ve Maesüliyet Beynel-milei Kişverha Dar Qibal An, 2016, http://fp.ipisjournals.ir/article_24977_5c2a08a11457a9b43ac7c8660ced2a3b. (Erişim tarihi: 25.08.2021).
- Saray, Mehmet, “Amanullah Han (1892-1960), Afganistan Hükümdarı (1919-1929)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emanullah-han/> (Erişim Tarihi: 23.01.2021).
- Suruş, Taciddin, Cünbüş Milli İslami Afganistan, Wikiwand, <https://www.wikiwand.com/fa/>. (Erişim tarihi: 28.09.2021).
- Şahid, Anisa, “Nigahi ba Mirası İslahat Siyasi va İctimai Şah Amanullah Han”, Tolo niyuz, kabil, 2019. <https://tolonews.com/fa/afghanistan>. (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

- Youfzai, Taq, Cemiyeti İslami Afganistan, Payam Aftab, <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/453/>. (Erişim tarihi: 24.09.2021).
- Sputnik, Afganistan, “Amanullah Han Kibud”, 2019. <https://af.sputniknews.com/afghan/201908193786621/> (Erişim Tarihi: 05.01.2021).
- Spotnik, Afganistan, “Habibullah Kalakani, “Ayari Az Hurasan Ya Baça-I sakav”. <https://af.sputniknews.com/opinion/201901183036376/> (Erişim Tarihi: 25.01.2021).
- Al arabiya, Farsi, “Hamid Karzai Kist ve Çigona Ba Kudrat Rasid”, <https://farsi.alarabiya.net/views/2014/09/29/> (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- TR Haber, “Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani kimdir? Eşref Gani nerede ve kaç yaşında, Eşref Gani'nin Hayatı ve Biyografisi”, <https://www.trhaber.com/gundem/afganistan-cumhurbaskani-esref-gani-kimdir-esref-gani-nerede-ve-kac-h8662.html>. (Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- Celalatmaab, Muhammed Eşref Gani Reis Cumhuri İslami Afganistan, Safarat Kubrayı Cumhuri İslami Afganistan Mukim Varsa- Cumhuri Poland. <https://afghanembassy.com.pl/afg/rzad/prezydent-ashraf-ghani>. (Erişim Tarihi: 28.04.2021).
- Haber, Güzari Sada-i Afgan(AVA), “Nigahi Ba Zindagi ve Karname-i Muahmmmed Eşref Gani”, <https://avapress.com/fa/128631/> (Erişim Tarihi: 02.05.2021).
- BBC, News Farsi, “Abdullah ve Gani Barayı Payan Teniş Siyasi Tavafık Kardand”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-52696851/> (Erişim Tarihi: 03.05.2021).
- Afganistan, Büyükelçiliği Ankara, <https://afghanembassy.org.tr/tr> (Erişim tarihi 16.7.2021).
- BBC, NEWS “Loya Jirga Çist Ve Çi Caygahi Darat”, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53764763/> (Erişim tarihi. 10.08.2021),
- BBC, Farsi, “Nigahi Ba Zindagi Davud Han”, 2009. https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/03/090317_ram_daud_khan. (Erişim Tarihi.27.02.2021).
- Ruzname, Anis, 12. 08. 2018, “Nigahi ba Zindagi va karname Amanullah Han”, <http://dailies.gov.af/anis>. (Erişim Tarihi: 06.01.2021).
- Erkin, Türkistan Partisi, 1971'de Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbek ve Türkmenlerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. <https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/12/21/erkin-turkistan-partisi>. (Erişim tarihi: 15.09.2021).

Hizb, vahdet İslami Afganistan, Viki Şii-a, <https://fa.wikishia.net/view/>. (Erişim tarihi: 10.10.2021).

http://old.moj.gov.af/Content/files/OfficialGazette/0401/OG_0450.pdf. (Erişim Tarihi: 07.07.2021).

Vezaret, Adliye, Usul Esasi Cumhuri Demokratik Afganistan, Madde 51-53, s. 34-35. http://old.moj.gov.af/Content/files/OfficialGazette/0401/OG_0450.pdf. (Erişim Tarihi: 05.07.2021).

Afganistan's Constitution of 1964, 24. Madde, https://www.constituteproject.org/constitution/Afganistan_1964.pdf?lang=en. (Erişim Tarihi: 20.06.2021).

Haber, Güzari Şahed Zindagi Name-I Nacibullah Az Riyaset (Had) Ta Riyaset (Cumhuri),. <https://shahed.news/2020/06>. (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

Rivayeti, Sada Az Kodatayı Haftım Savur 1357, Şabaka-I İtlaa Rasani Afganistan, <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=150368>. (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

Şabakai, İtlaa Rasani Afganistan, İtlaat Umumi. <http://www.afghanpaper.com/info/tarikh/tarikh.htm>. (Erişim Tarihi: 25.12.2020).

EKLER
AFGANİSTAN 2004 ANAYASASI
(Beşinci Bölüm)

Ulusal Meclis

Madde 81:

Ulusal Meclis Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organı olarak halkın iradesinin tezahürüdür ve milleti temsil eder. Her üye oylama sırasında ülkenin çıkar ve menfaatlarını göz önünde bulundurarak karar alır.

Madde 82:

Ulusal Meclis, Volesi Jirga (Halk Meclisi) ve Mişranu Jirga (Ayan Meclisi) olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Hiç kimse aynı anda her iki meclise üye olamaz.

Madde 83:

Volesi Jirga üyeleri doğrudan halk tarafından yapılan özgür seçimlerde gizli oylama usulüyle seçilmektedir. Volesi Jirga'nın görev süresi beşinci yılın 1 Temmuz'unda, seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra sona ermektedir. Bundan sonra yeni meclis göreve başlamaktadır. Volesi Jirga seçimleri süre bitiminden otuz ile altmış gün içerisinde yapılmaktadır. Volesi Jirga en fazla 250 üyeden oluşmakta olup üyeler bölge nüfus oranına göre belirlenmektedir. Bölgelerin seçimi ve seçimle ilgili konuları seçim kanunlarıyla belirlenecektir. Seçim kanunlarında, seçim kuralları tüm ülkeyi kapsayacak şekilde şeffaf, adil ve tüm bölgelerin nüfus oranına göre en az iki kadın milletvekili meclise üye olmak üzere olmalıdır.

Madde 84:

Mişranu Jirga üyeleri sırasıyla şu şekilde belirlenir ve seçilir.

- Her il meclisi üyelerinden bir kişi dört yıl süreyle seçilir.
- Her ilçe meclisi arasından bir kişi üç yıllık süreyle seçilir.

- Geri kalan üçte biri ise kanaat önderleri, tecrübeli kişiler, engelliler ve iki göçebe olmak üzere cumhurbaşkanı tarafından beş yıllığına atanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın atadıkları milletvekillerin yüzde ellisi kadınlardan oluşmaktadır. Mişranu Jirga'ya seçilen birisinin il veya ilçe meclis üyeliği sona erdiğinde, onun yerine başka bir kişi yasalara göre belirlenecektir.

Madde 85:

Ulusal Meclis üyeliğine seçilen veya aday olan birisi seçim kanunlarında belirtilen şartların yanı sıra şu özelliklere sahip olması gerek.

- Afganistan vatandaşı olmalı veya en azından aday olmadan önce Afganistan vatandaşlığını kazanmış olması gerek.
- Mahkeme tarafından insan haklarına karşı suçlar, medeni hukuktan mahrum bırakılmış olması gibi yüz kızartıcı suçlardan kesinleşmiş hüküm almamış olmak.
- Volesi Jirga adaylarının yaşı en az 25, Mişranu Jirga'ya aday olanların ve atananların yaşı ise en az 35 olması gerekmektedir.

Madde 86:

Ulusal Meclis üyelerinin seçim mazbataları yüksek seçim kurulu tarafından kanun hükümlerine göre uygulanacaktır.

Madde 87:

Ulusal Meclis'in her iki meclisi göreve başladığı dönemde üyeler arasından bir kişinin bir dönemlik meclis başkanı, iki başkan yardımcısı ve iki sekreteri ise bir yıl süreyle seçmelidir. Bu kişiler Volesi Jirga ve Mişranu Jirga'nın mütevelli heyetini oluştur. Mütevelli heyetinin görevleri her meclisin iç tüzüğü ile belirlenir.

Madde 88.

Ulusal Meclis'in her iki meclisi konuları tartışmak ve değerlendirmek için meclis usulüne göre komisyonlar oluşturur.

Madde 89:

Volesi Jirga üyelerinin üçte bir oyuyla hükümetin işleyişini denetlemek için özel komisyon kurma yetkisine sahiptir. Komisyonun oluşturulması ve işleyiş tarzı Volesi Jirga'nın iç ilke ve görevleri ile belirlenir.

Madde 90:

Ulusal Meclis'in yetkileri şunlardan ibarettir.

- Onaylama, değiştirme ve kanunları iptal etme veya kanun hükmünde kararnameler çıkartma,
- Kalkınma, sosyal, kültürel, ekonomi ve teknolojik programlarını onaylama,
- Hükümetin bütçesini, borçlanma veya borç verme yetkisini onaylama,
- İdari teşkilatların oluşturulması, değiştirilmesi veya iptal edilmesi,
- Uluslararası anlaşmaların onaylaması, iptal edilmesi veya Afganistan'ın dâhil edilmesi,

Madde 91:

Volesi Jirga'nın özel yetkileri şunlardan ibarettir.

- Anayasa'nın 92. maddesine göre herhangi bir Bakan'a gensoru verilip verilmemesi kararı,
- Kalkınma programları ile ilgili karar ve devlet bütçesi kararı,
- Anayasa'nın hükümlerine göre atamaların teyidi veya reddi,

Madde 92:

Volesi Jirga'da tüm üyelerin yüzde yirmisinin önerisiyle bakanların her birine gensoru sorulabilir. Sunulan açıklamalar ikna edici olmadığı takdirde, Volesi Jirga güvenoyu

konusunu değerlendirecektir. Bakan'a güvensizlik oyu doğru, açık ve haklı nedenlere dayanmalıdır. Güvenoyu Volesi Jirga'nın tüm üyelerinin oy çokluğuyla çıkmalıdır.

Madde 93:

Ulusal Meclisin her iki meclisi'nde bulunan her bir komisyon her hangi bir Bakan'a belli konularda soru sorabilir. Soru sorulan kişi yani bakan cevabı sözlü ya da yazılı Şekilde verebilir.

Madde 94:

Kanun, anayasada başka bir biçimde belirtilmediyse, Ulusal Meclisin her iki meclisinin onaylaması ve Cumhurbaşkanı'nın imzaladığı kararı ifade eder. Cumhurbaşkanı Ulusal Meclisin onayladığı yasaı kabul etmediği durumda on beş gün içinde nedenleriyle birlikte tekrar Volesi Jirga'ya geri gönderir. Bu sürecin geçmesi veya Volesi Jirga'nın tekrar toplam üyelerin üçte ikisinin oyuyla onaylaması durumunda o yasa teyit edilmiş sayılır ve yürürlüğe girer.

Madde 95:

Hükümet veya meclis yeleri tarafından yapılan öneriler ve yargı işlerinin düzenlenmesi alanında yüksek mahkeme tarafından yapılan nerileri hükümet ile yapabilir. Be ve mali konular hakkında kanun taslağı nerisi sadece hükümet tarafından yapılır.

Madde 96:

Eğer kanun taslağı nerisi yeni bir yükümlülük veya devlet gelirinde bir azalma içeriyorsa, öneri metninde tazminat senedinin ngrlmesi Őartıyla listeye dâhil edilmelidir.

Madde 97:

Kanun taslağı nerisi hükümet tarafından önce Volesi Jirga'ya sunulur. Volesi Jirga kanun taslağı önerisini be, borçlanma, borç verme gibi mali konuları, aynı anda görüşür onaylar ya da reddeder. Volesi Jirga nerilen taslağı bir aydan fazla erteleyemez.

Volesi Jirga önerilen kanun taslağını onayladıktan sonra Mişranu Jirga'ya teslim eder. Mişranu Jirga konu ile ilgili on beş gün içinde karar alır. Ulusal Meclis kanun önerisi ile ilgili kararı ve devletin kalkınma programları ki hükümetin önerisiyle acil olduğu gerekliyse ona öncelik verir. Eğer kanun taslağı önerisi iki meclisten birisinin on üyesi tarafından önerilirse, öneriyi sunan ilgili meclis üyelerinin beşte birinin onayıyla meclis gündemine dâhil edilir.

Madde 98:

Devlet bütçesi ve hükümetin kalkınma programları Mişranu Jirga'nın görüşleriyle birlikte Volesi Jirga'ya sunulur. Volesi Jirga'nın kararı Cumhurbaşkanı'nın onayının ardından Mişranu Jirga'ya sunulmadan, yürürlüğe girer. Şayet bütçe belli nedenlerle yeni yıl başlamadan önce onaylanmazsa, yeni bütçenin onaylanmasına kadar geçen yılın bütçesi uygulanır. Hükümet mali yılın dördüncü çeyreğinde bu yılın toplam mali muhasebesiyle birlikte gelecek yılın bütçesini Ulusal Meclis'e sunar. Kesin hesap, geçen yılın bütçesi, yeni yılın altı ayına kadar kanun hükümlerine göre, Ulusal Meclis'e sunulur. Volesi Jirga onaylanan, bütçeyi bir aydan fazla ve bütçeye dâhil olmayan borç verme iznini on beş günden fazla erteleyemez. Eğer Volesi Jirga borçlanma ya da borç verme izni ile ilgili öneri konusunda on beş gün içinde karar almazsa ilgili öneri onaylanmış sayılır.

Madde 99:

Eğer Ulusal Meclis oturumlarında yıllık bütçe, kalkınma programları ya da ülkenin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve güvenliğiyle ilgili konular, söz konusu ise onaylamadan oturum sona erdirilemez.

Madde 100:

Eğer bir meclisin teyit ettiği diğer bir meclis tarafından reddedilirse oluşan anlaşmazlığı çözmek için her iki meclisin eşit şekilde temsil edileceği bir teftiş heyeti kurulur. Teftiş kurulunun kararı Cumhurbaşkanı'nın onayından sonra yürürlüğe girer. Eğer ortak teftiş kurulu anlaşmazlığın çözümünde yetersiz kalırsa, taslak reddilmiş sayılır. Bu durumda Volesi Jirga bu taslağı bir sonraki oturumda tüm üyelerin üçte ikisinin oyuyla onaylar.

Bu onaylama Cumhurbaşkanı'nın onayının ardından Mışranu Jirga'ya sunulmadan yürürlüğe girer.

Madde 101:

Ulusal Meclisin hiçbir üyesi görev yaptığı dönemde oy ve görüşünden dolayı yargılanamaz.

Madde 102:

Eğer Ulusal Meclisin üyesi suçlanırsa, sorumlu memur konuyu ilgili meclisin üyesine iletir, sanık hakkında adli işlem yapılabilir. Açık suç işlendiği durumda sorumlu memur meclisin izni olmadan o üye hakkında adli işlem yapılabilir ve gözaltına alabilir. Her iki durumda da eğer kanuna göre adli işlem yapıldıysa tutuklanabilir. Sorumlu memur zaman geçmeden konuyu meclise bildirerek onay almak zorundadır. Eğer suçlama meclisin tatil döneminde yapılırsa, gözaltı veya tutuklanma izni meclisin idari heyetinden alınır ve konu ile ilgili karar almak üzere meclisin ilk oturumuna sunulur.

Madde 103.

Bakanlar Ulusal Meclis'in her iki meclis oturumlarına katılabilir. Ulusal Meclis'in her iki meclisi kendi oturumlarında bakanların katılmasını talep edebilir.

Madde 104:

Ulusal Meclis'in her iki meclisi aynı zamanda ayrı ayrı oturum oluşturabilir. Her iki meclis aşağıdaki konularda ortak bir şekilde toplantı yapabilir.

- Cumhurbaşkanı tarafından yasama yılının açılışında,
- Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü zaman Volesi Jirga'nın başkanı Ulusal Meclisin ortak toplantılarına başkanlık eder.

Madde 105:

Ulusal Meclis'in oturumları kamuoyuna açık yapılır. Ancak buna meclis başkanı ya da Ulusal Meclis üyeleri arasından en az on üyesi gizli olmasını istemesi ve meclisin kabul etmesi halinde hiç kimse doğrudan Ulusal Meclis binasına giremez.

Madde 106:

Ulusal Meclis'in her iki meclisinde de oy verirken yeterli sayı üyelerinin çoğunluğu ile tamamlanır. Kararlar anayasada aksi belirtilmedikçe, hazır bulunan üyelerin oy çokluğu ile kabul edilir.

Madde 107:

Ulusal Meclis her yıl iki olağan toplantı düzenler. Ulusal Meclisin her iki meclisinde görev süresi her yıl dokuz aydır. Meclis gerektiğinde bu süreyi uzatabilir. Ulusal Meclis Cumhurbaşkanı'nın talimatıyla tatil döneminde olağanüstü toplantı yapabilir.

Madde 108:

Ulusal Meclis üyesinin vefatı halinde, istifa, azil ya da görevi devam etmesine engel teşkil eden engellik durumunda, kalan yasama süresi boyunca yeni bir temsilci kanun hükümlerine göre atanır. Üyelerinin katılıp katılmaması ile ilgili mevzuat Ulusal Meclis'in iç tüzüğü ile düzenlenir.

Madde 109:

Ulusal Meclis Seçim kanunuyla ilgili değişiklik önerisinin, son yasama yılında gündemine dâhil edemez.

ÖZGEÇMİŞ

Noriddin YILDIZ, Afganistan'ın Kunduz ilinde dünyaya gelmiştir. 2002-2011 yılları arasında İmam Sahip Basus lisesinde eğitim görmüştür. 2013 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümü lisans programından 2018 yılında mezun olmuştur. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında yüksek lisansa başlamış ve 2022 yılında mezun olmuştur.